

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr. ILLYEFALVI L. LAJOS

BUDAPEST TÁRSADALOMRAJZA

ÍRTA

DR. MÓRICZ MIKLÓS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

Földünk, népünk.

Terület.

Budapest területe 207 négyszögkilométer. Az ország területéhez képest alig több egy pontnál. Ezen a ponton tornyosodik a főváros, az a hatalmas piramis, amelyet a kultúra és a szervező erő emelt az ország közepén.

Szeretjük kiszámítani, kire mi esik a földből, amelyen lakunk. Budapesten minden lélekre 207 négyszögméter és ebből is vízfelület, a Duna felülete 7-6 négyszögméter; a vidéken a terület fejtárgya 12.200 m². Budapest népsűrűsége a területéhez viszonyítva 54-szer olyan nagy, mintavidéké. De bármilyen kicsiny is aránylag ez a terület, azért Budapest lakottsága mégsem egyenletes. A belterületen egy-egy főre mindössze 45-2 m² terület esik, a külterületen 573 m². A külterületi lakosság száma aránylag nagy. Nagyobb, mint általában hisszük. Nemcsak a Nagy-Alföldön van tanyarendszer, hanem a fővárosban is a szélek felé szóródik a nép. Budapest lakosságának egyharmada lakik ilyen levegősebb, vidékiesebb viszonyok között és kétharmada szorul össze olyan szűk területen, amelyen igazán csak az emeletes építkezés teremti meg annak a fizikai lehetőségét, hogy annyi ember összezsúfolódhatik rajta.

Ha Budapest területét is olyan arányokban lagnák, mint a vidékét, akkor ezen a 207 négyszögkilométeres földdarabon ma 5—6 község lenne, a budai hegyekben ma is szőlőt termelnének, a pesti homokon meg rozsot és burgonyát. Mennyien élnének ezekben a községekben? Újdombóvárnak körülbelül akkora a kiterjedése, mint a fővárosé. De lakosainak száma összesen 6166 lélek.

Ha pedig a főváros lakossága is ugyanolyan területi igényekkel lépne fel, mint az ország népének többi nyolc—kilenced része, akkor elhelyezéséhez 10.700 négyszögkilométernyi terület kellene. Nem sokkal kevesebb, mint ma egész Pest megyének. Csakhogy abban az esetben, ha nagyvárosok nem lennének, az ország átlagos sűrűsége nem lehetne olyan nagy, mint amilyen. Ha nagyvárosaink nem lennének, nem lenne ipar és kereskedelem. E nélkül pedig 1869 óta, a magyar nemzet fejlődésének modern korszaka óta az ország átlagos népsűrűsége nem emelkedhetett volna az akkori 53.9

lélekről 93-4 lélekre. Sőt, ha városaink nem lennének s főként, ha nem lenne Budapestünk, a vidék lakosságának sűrűsége sem emelkedhetett volna e hatvan év alatt átlagban 46 8-ról 71.1-re. Ha pedig Budapest népe is ugyanazon a módon élne, ugyanúgy teremtené elő fenntartásának eszközeit, mint a községek népe, akkor elhelyezésére 14.100 négyszögkilométernyi földterületre lenne szüksége.

Lakosság.

Egymillió lélek, amennyien Budapestet lakják, államalkotásra is elegendő. Albániának ezer lélekkel kevesebb a lakója, mint Budapestnek, Észtországnak pedig csak százezer lélekkel több. Az európai Törökországot is mindössze negyvenezer lélekkel lakja több, mint Magyarország fővárosát.

1930-ban az országnak minden száz lakosa közül Budapesten lakott 11.5. 1869-ben a mai terület lakosságának még csak 5.4%-a volt budapesti, 1880-ban 6.8%, a millennium évtizedének elején 8.2%, évszázadunk elején már 10.7%. Attól kezdve a főváros felé irányuló nép főként a főváros környékén helyezkedik el és magának a szorosán vett fővárosnak a fejlődése alig valamivel gyorsabb ütemű, mint az országé.

Budapest lakossága olyan, mint a koronázási domb földje. Az országnak, a nemzetnek minden részéből van benne élő elem. Mióta telítettségének foka felé közeledik, bennszületjeinek arányszáma nő. 1890-ben száz budapesti lakos közül 38 volt budapesti születésű, 1900-ban és 1910-ben 35, 1920-ban ellenben már 41.

1930-ban a helybeli születésűek aránya újra nagyobb, mint tíz évvel ezelőtt volt. Az évtized folyamán ugyanis 172.242 élő gyermek született a fővárosban és 171.714 volt a halálozások száma. E szerint a természetes szaporodás 528 fő lenne. De az elhunytak közül 33.534 nem volt budapesti lakos s az újszülötteknek is tekintélyes része volt vidéki anyaké, akik szülni jöttek a fővárosi kórházakba. Összesen tehát 138.180 budapesti lakos halt meg tíz év alatt s ebből a számból körülbelül hatvanezer főre kell tennünk a budapesti születésűek számát. A budapesti születésű nép halandósági arányszáma a csecsemők és a gyermekek miatt nagyobb, mint az itt lakó vidékieké, akik többnyire munkabíró korban vannak. Ha mindezt számbavesszük és a vidéki szülők itt született csecsemőinek valószínű halandóságára is tekintettel vagyunk, akkor az tűnik ki, hogy 1930-ban a helybeli születésűek arányszáma már túl van 45%-on.

Budapest tehát mind nagyobb mértékben veszti népének tarkaságát. 1920-ban még lakosságának 5%-a Nagy-Magyarország határain kívül született, 54%-a pedig a szétdarabolt Magyarország különböző részeiben. Ezek közül 32% a mai területen, 22 pedig Erdélyben és a többi széleken. Fél százalék volt azoknak a száma, akik a társországo kból kerültek Budapestre.

Az utolsó évtized mindenekelőtt abban okozott nagy változást, hogy a fővárosra nézve elvágta az elszakított területek népéből való felfrissülés, kiegészülés lehetőségét. Az évtized elején, a repatriálások utolsó hullámai-ként még volt némi népnyerésege ezekről a részekről, de ennek az ideköltözésnek már nem a régi vállalkozószellem, munka után és kultúra után való törekvés volt a törvénye, hanem a menekülés. Ez pedig társadalmi szempontból fordított értelmű kiválasztást jelent. Ez a hullám igen rövid idő alatt leülepedett s utána a letelepedési tilalom, amelyet oly hamar hoztak meg és oly szigorúan hajtottak végre, útját vágta a természetes népcserének. Pedig ez a nagyszabású folyamat, amely épen úgy cseréli ki az ország lakosságát a fővároson keresztül, mint ahogy a szíven át szakadatlanul áramlik a vér, valóságos fizikai biztosítéka egy nemzet egységének.

A nemzetnek a fővároson keresztül való áramlása igen nagyméretű. Nemcsak a fővárosra nézve, amelynek íme nagyobbik fele a vidéken született elemekből áll, hanem a vidékre nézve is, amelynek otthon élő tömegei mellett egyáltalában nem elenyésző az a hányada sem, amelyet a főváros számára nevelt és adott. 1920-ban a csonka ország vidéki népének 3'8%-a lakott Budapesten; minden huszonhatodik ember. Mégpedig többnyire kereső emberek. Tehát ha a vidéken is csak a keresőkorban lévőket vennénk számba, ennél sokkalta nagyobb arányszámokat kapnánk.

A vidék népének keveredése nem minden vármegyéből és nem minden törvényhatóságból egyforma arányú. Nem mindegyik vidékünk vesz részt egyforma mértékben a fővárosnak munkabíró néppel, tanulókkal, diákifjúsággal való ellátásában. A fokozatok ilyenek:

Fejér és Esztergom megye népének, Székesfehérvár és Baja tj. városoknak több, mint tíz, de nem egészen 11%-a lakik a fővárosban. Veszprém megyének és Győr városnak 7—8%-a, Komárom megye megmaradt részének és Pécs város lakosságának 6—7%-a, Győr, Tolna, Hónt és Pest megyének 5—6%-a és ugyanebbe a csoportba esik Miskolc is. Sopron, Vas, Zala, Nógrád, Jász-Nagykún-Szolnok megyének és Kecskemétnek 4—5%-a s még Moson, Somogy, Heves, Zemplén megyék, Debrecen, Szeged, Sopron városok is legalább népük 3%-át küldték a fővárosba. A többi törvényhatóságok már lényegesen kisebb hányadukkal szerepelnek az ország és a magyarság középpontjában.

Azonban Budapest nemcsak kap, hanem ad is népet. A legmeglepőbb ebben a tekintetben az, hogy például Pest megyének többet ad, mint amennyit attól kap. Egyáltalában már az is feltűnt, hogy Pest megye nem szerepelt azok között a törvényhatóságok között, amelyek népüknek nagyobb hányadát küldték a fővárosba, az pedig majdnem megfoghatatlan, hogy amíg Budapesten 1920-ban 65.161 pestmegyei születésű lakost számláltak össze, Pest megyében ennél 8693 lélekkel többet tett azok száma, akik Budapesten

születtek. Ezenkívül az országban elszórva még 47.568 budapesti születésű ember élt. Pest megyében ezek aránya a megye lakosságához mérten 6—7%-ot tett, Győr városában 3%-ot, Fejér megyében, Esztergomban és Székesfehérvárott is több, mint 2%-ot; Komárom, Sopron, Veszprém, Hont, Jász-Nagykún-Szolnok megyékben, Pécssett, Baján, Szegeden, Kecskeméten, Miskolcon, Debrecenben is meghaladta az otlakó budapestiek aránya az egy százalékot.

Kár, hogy ennek a népcserének a részleteit nem ismerjük. Milyen érdekes lenne, ha figyelemmel kísérhetnők, hogy mit csinálnak ezek a budapestiek a vidéken; kétségtelenül a kereskedelem, az ipar, a közlekedés és a szellemi foglalkozások képviselői ezek, vagyis a gazdasági és a kulturális emelkedés aktív munkásai. Milyen jó lenne, ha tudnók, hogy megy a vidéknek a főváros népével való kölcsönös keveredése a házasságok útján. És milyen jó lenne, ha megtalálhatnók a módját annak, hogy a budapesti elemek ezután is egészséges mértékben szolgálhassák a kapcsolásnak ezt a munkáját, a nemzetnek ezt az egybeforrasztását. A magyar nemzetnek ma igen nagy veszedelme, hogy a szétszakíttatás folytán megakadt az a nagy folyamat is, amely a népet szoros szálakkal fűzte egybe. Milyen fontos az a nemzetre nézve, hogy Erdélynek rokon kötelékei legyenek az Alfölddel, az Alföldnek a Dunántúllal, ennek a Felvidékkel és mindezeknek egymással. Milyen lassan indult meg ez a folyamat. A kilencvenes évek közepéig még például Erdély több népet kapott innen, mint amennyit ideküldött. Idegen volt neki Budapest. Csak a millennium idején állott helyre az egyensúly és csak a mostani évszázad első évtizedében kezdődött meg az az egészséges áramlás, amelynek során például a székelység már nemcsak a fővárost fedezte fel, hanem az országnak tőle legtávolabbi zugaiban is megjelent. Ennek egyelőre vége van, de ezt a szempontot a magyar nemzetpolitikának nem szabad szeme elől tévesztenie.

A nagy szivattyú pedig mindig Budapest volt és annak is kell maradnia. 1900-ban még csak 68.548 budapestit számláltak meg a vidéken, 1910-ben 121.314 volt a számuk és tíz év múlva is majdnem pontosan ugyanennyi, holott közben az ország területének és népességének is elvesztette a nagyobbik felét. A főváros népe mozgékony, hódító nép és annak is kell lennie, hogy hivatását betölthesse.

Félő, hogy az utolsó tíz év e tekintetben nagy hanyatlást hozott. Az évtized első három-négy éve alatt még nem lehetett új keresőutakra indulni, az erre következett felvirágzás, szabadabb mozgás néhány rövid éve pedig gyorsan elrepült. Az évtized végén már nyilván újra mindenki otthon volt, akinek volt hova hazamennie; Budapest is visszahúzta csápjait és ez egyet jelent azzal, hogy a vidék ideglete megbénul vagy legalább is nagyon elcsendesedik. Nem örvendetes dolog az, ha a budapesti mozaikkép

egyhangúvá lesz. Budapestnek sohasem szabad Budapestének lennie, hanem az egész országának. Az egész nemzetének. Egyúttal még a külföldet is tükröznie kell annyira, amennyire ezt a nemzetek harmonikus fejlődésének belső törvényei megkívánják. A világváros sohasem az autarkia gondolatának a hordozója, hanem az összetartozandóság és az együttes haladása.

Budapest egyébként ma sem veszítette el vonzóerejét a vidékkel szemben, de ez nem közvetlenül a főváros lakosságán át, hanem a környező Nagy-Budapestet és közvetlenül környékét alkotó helységek és városok lakosságán keresztül érvényesül. 1920 és 1930 között az ország népnövekedésének minden tíz léleknyi egységéből négy Budapest felé költözött; ugyanannyi maradt otthon, kettő pedig kivándorolt.

A lakosság életkora.

Minél nagyobb s minél városiasabb jellegű egy város, aránylag annál kevesebb benne a gyermek. Mi az oka? Ez titok. A nagyváros a keresőké, a nagy kereset azonban nem tükröződik vissza a gyermekáldásban. Ma ezek aránya általában világszerte csökken, a jövő nemzedék útjának ebben az elvágásában pedig a nagy városok vezetnek. Budapest sorsa is ez.

Budapesten ezer lélek közül 59 fiatalabb öt évnél, a vidéken 130. A fővárosban ezer közül 155 lélek fiatalabb húsz évnél, a vidéken 292. A 15—19 évesek aránya nem különbözik ilyen nagy mértékben; a fővárosban ezer lélek közül 92 van ebben a korban, a vidéken 96. De viszont itt 413 azok száma, akik 20—39 életévük között vannak, a vidéken 319; itt 249 azoké, akik 40—59 év között vannak, a vidéken 193. Az öregek aránya ismét megfordul, a vidéken lesz nagyobb. Budapestnek minden ezer lakosa közül csak 88 érte el a hatvanadik életévét, a vidéken 99.

A nagyváros a munkabíró emberek tömörülőhelye. A fővárosban 1930-ban ezer lélek közül 185 volt fiatalabb 15 évnél és idősebb 69 évnél, vagyis ennyi volt olyan korban, amelyben még vagy már nem lehet szó komoly keresetről, a vidéken ellenben 330. A fővárosban a lakosságnak még egyötöd része sem, a vidéken pontosan egyharmada.

Ezek a korviszonyok magyarázzák meg, hogy bár Budapest ma az ország lakosságának 11-5%-át teszi, az ország gyermeknépének és öregeinek csak 6-9%-a, munkabíró korban levő elemeinek azonban 13-7%-a tömörült a fővárosban.

Ez nem volt mindig így. Az eltolódás mindig nagyobb és nagyobb, a főváros gyermekszegénysége mind kiáltóbb.

1910-ben a fővárosban még minden tizenegy lakosra esett egy olyan gyermek, aki még nem érte el az iskolakötelezettség határát, 1930-ban csak minden tizenhétre esett. A vidéken 1910-ben minden hat főre esett egy

ilyenkorú gyermek és még 1930-ban is minden hét-nyolc főre egy. A főváros javára némi kis előny csak 1920-ban jelentkezett. 1910-ben az országnak még nem iskolaköteles népéből 7.1% lakott a fővárosban, 1920-ban 8%, 1930-ban 5.6%. A háború évtizede a születések száma tekintetében épen úgy súlyosabban nehezedett a vidékre, mint a gyermekek táplálása, egészségügyének romlása tekintetében.

Férfiak, nők.

A főváros lakosságának összetétele a férfiak és a nők száma tekintetében is szélsőséges. A nők száma Budapesten igen nagy mértékben meghaladja a férfiakét. Annyira, hogy ezer férfira Budapesten átlagosan 1189 nő esik, a vidéken pedig csak 1025. A vidéken ennél fogva egészen más feszítőereje van a nőkérdésnek, mint Budapesten. A vidéken az egyensúly alig lendült ki a helyéből, a fővárosban ellenben majdnem egyötödrésszel több a nők száma, mint a férfiaké. Ennek minden vonatkozásban igen komoly következményei vannak; nemcsak erkölcsi szempontokból, hanem a munkabírás és a fővárosban végzett termelőmunka természete, jellege tekintetében is.

Ez a helyzet pedig tisztán a háború eredménye. 1910-ben ezer férfira Budapesten 1030 nő esett, a vidéken 1035. Komoly különbségnek nyoma sincs, sőt a fővárosban a nők arányszáma kisebb volt, mint a vidéken. De tíz év múlva már 1154 és 1050 az arány. A háborús férfiveszteség teljes mértékben érezteti hatását és egyúttal megindul az az áramlat is, amely a támasz nélkül maradt nőket mind nagyobb tömegekben sodorja Budapest felé. A katonaság szétszéledésével, majd a védkötelezettség megszüntetésével Budapestről eltűnik mintegy 16.000 főnyi katonaság vagy a minimumra apad le, ami közvetlenül is csökkenti a férfínép számát.

A nők többlete nem minden életkorcsoportban egyforma. Az, hogy több fiúgyermek születik, mint leány, régen ismert tény, amit ma már minden újságolvasó is elég jól tud. S hogy a nők hosszabb életűek, mint a férfiak, az is statisztikai közhely. Természetes tehát, hogy a gyermekkorban nincs nőtöbblet, az idős korosztályokban pedig csak az van. Itt legfeljebb annyi tűnik fel, hogy a háború óta a gyermekkorban a fiúk többlete jelentékenyebb, mint békében volt. Budapesten 1910-ben a 15 évnél fiatalabb korcsoportban nem is volt fiútöbblet, mert ez már a tizedik életévnél elenyészett, hanem ezer fiúra a tizenöt évnél fiatalabbak között 1015 leány esett. A vidéken ugyanakkor 990; ott még tíz és tizenöt év között is megvolt a fiútöbblet. 1930-ban Budapesten ezer fiúra 990 leány esik, a vidéken 968. S mivel a tizenötödik életéven túl már inkább a leányokra következik az egészségre nagyon veszedelmes életszakasz, valószínű, hogy a fiúknek ez az utóbb kialakult többlete egy ideig meg is marad a nőkkel szemben.

De a következő korcsoportban, 15 és 19 év között a főváros egyszerre elszakad a vidéktől. Nemcsak most, hanem békében is az volt a helyzet, hogy ebben az életkorban a fővárosban 1000 fiúval 1210 leány állott szemben, a vidéken pedig 998, vagyis kevesebb leány, mint fiú. Ma, azaz 1930-ban a fővárosban 1310, a vidéken 960 leány ennek a korcsoportnak az arányszáma a fiúkhoz mérten. Ezt a cselédsorsban levő leányoknak a fővárosba való felhúzódása magyarázza; érdekes lenne, ha megállapíthatók, hogy mely vidékek látják el elsősorban leánycselédekkel a főváros lakosságát. Biztosan meg lehetne figyelni, hogy ezeken a helyeken ebben az életkorban a leányok száma nagyon megritkult.

A nőtöbblet a hatvan évnél fiatalabbak között ebben az öt éves korcsoportban a legnagyobb. Húsz és negyven év között a fővárosban 1220 nő esik 1000 férfira, a vidéken 1032. Húsz évvel ezelőtt a vidéken pontosan ugyanennyi volt az arány, a fővárosban ellenben akkor ebben a korcsoportban nőhiány volt: 1000 férfira 960 nő esett. Az eltelt két évtized alatt tehát a helyzet végeredményben úgy alakult, hogy a vidék a nők száma tekintetében megmaradt ugyanazon a ponton, ahol akkor volt és a nők nagyarányú szaporulata mind a fővárosban talált menedéket. Ez természetesen újra igen sok olyan jelenséget magyaráz, amelyeket csak érzünk, de amelyeknek az okát igen ritkán tudjuk kifürkészni.

Családi állapot.

Budapest lakosságának nem egészen a fele (47.9%) nőtlen vagy hajadon, száz lélek közül 42.5 házas, 7.7 özvegy és kereken két százalék elvált ember. A nőtlenek száma fogyóban van, a házasoké, özvegyeké, elváltaké rohamosan nő. Hogy a nőtlenek, hajadonok aránya csökken, annak elsősorban az az oka, hogy a gyermekek száma apad. A házasok rétege ellenben nemcsak aránylag, hanem abszolút szám szerint is emelkedik. Amíg a nőtlenek arányszáma 1910 óta 100-ról tíz év alatt 95-re, húsz év alatt 94-re apadt, a házasoké 18 és 39%-kal nőtt. Az özvegyek száma a háború évtizede alatt a negyedénél többel, 26%-kal, 20 év alatt 43%-kal emelkedett. Az elváltak száma — önmagában nem túlnagy szám — a háború évtizede alatt több, mint felével nőtt, az utolsó húsz év alatt pedig háromszorosánál is többre emelkedett.

A vidéken sem mások a viszonyok ebben a tekintetben, legalább is nem, ha az egész lélekszámot tekintjük. A nőtlen elem aránya valamivel kisebb, mint a fővárosban, a házasoké valamivel nagyobb, az özvegyeké és az elváltaké újra kisebb. Az irányzat is ugyanaz országsszerte: a gyermekek száma apad és ennek megfelelően hanyatlak a nőtlenek, hajadonok

tömegének száma is, a házasoké pedig rohamosan nő, mert hiszen a munkabíró korban levő emberek száma igen gyorsan emelkedik.

Az utolsó húsz év változásait e tekintetben az jellemzi, hogy 1910-ben még Budapesten 100 házasemberre 167 nem házas esett, 1920-ban már csak 135 és 1930-ban 114. A vidéken ellenben már 1910-ben is csak 130 nem házas lélek esett száz házasra, 1920-ban 124, 1930-ban pedig 115. A vidéken is bekövetkezett tehát a házasoknak ugyanaz az aránya a nem házasokhoz, mint ami a fővárosban van. Ez kétségtelenül azzal függ össze, hogy amint már láttuk, a főváros népe megtelepedett, kicserélődésének üteme nem olyan gyorsabbé, mint igazi fejlődésének idején volt és így ennek a helyhez kötött népnek a szerkezete, a családi viszonyai ugyanolyanokká lesznek, mint minden más megtelepedett népé. Elmaradnak a főváros felé özönlő merész, vállalkozó szellemű tömegek.

Azért a házasok és a nem házasok aránya mégis más a fővárosban és más a vidéken. Budapesten annyi a nőtlen és hajadon elem száma, mintha itt senkisé is házasodott volna meg egészen a harmincegyedik életévé végéig. A vidéken ellenben ezek száma az első huszonhat korév népének felel meg. A fővárosban tehát a házasodás abszolút határa öt évvel magasabb, mint a vidéken. 1920-ban a fővárosban a nőtlenek, hajadonok száma együtt az első harminc évjárat számát is alig érte el, a vidéken pedig alig haladta meg valamivel az első huszonöt évjáratét. Azelőtt tíz évvel is ugyanez volt a helyzet s csak a vidéken volt valamivel még kedvezőbb annyiban, hogy a házasodás abszolút határvonala az 1920. évinél majdnem egy évvel kedvezőbb volt. A romlás tehát az utolsó tíz esztendő műve volt. Ez idézte elő, hogy a házasodás határa a fővárosban és a vidéken kereken egy esztendővel kitolódott. Ebből az következik, hogy a házasodási kedv nem is függ olyan nagy mértékben a gazdaságinak nevezett helyzettől és viszonyoktól, mint általában gondoljuk. E tíz év alatt, amidőn a munkabíró s egyúttal ennél fogva a házasodásra is alkalmas korosztályok népe olyan hatalmasan megnövekedett, a fővárosban is, a vidéken is majdnem ugyanebben az arányban emelkedett a házasfelek száma is. Igaz, hogy ezek az adatok 1930-ból valók, amikor a gazdasági leromlás — a jövőtől való félelem! — még nem volt olyan nagyfokú, mint most.

Ezek az átlagszámok azonban még nem világítják meg egészen a főváros népének családi szerkezetét. Végre is épen a fővárosban nem lehet megtenni azt, hogy a házaselem számát elosszuk kettővel és így állapítsuk meg az itt élő házas férfiak és férjes nők számát. Hiszen a nők száma sokkal nagyobb itt, mint a férfiaké. Ezenkívül pedig a kort is külön figyelembe kell venni. A gyermek természetesen nem lehet házas, de kérdés, hogy ebből a szempontból hol ér véget a gyermekkor. És bár a magasabb életkorban a nőtlen és hajadon elem száma egyre apad, azért mégis van belőlük minden korcsoportban.

Tíz évvel ezelőtt Budapesten a férfilekosságnak 55.1%-a volt nőtlen, a női lakosságnak pedig majdnem pontosan a fele, 50.5%. A vidéken ugyanakkor a férfilekosságnak 55.6%-a, a nőinek 48.6%-a volt nőtlen, illetve férjezetlen. De ebben a számban benne szerepelnek a gyermekek is. Ha ezeket kikapcsoljuk, a húsz évnél idősebb férfilekosságból a fővárosban csak 34.3%, a vidéken 17.7% élt házasságon kívül. Ezt a nagy eltérést főként az az öt esztendő magyarázza, amennyivel Budapesten magasabb a házassodás alsó határa, mint a vidéken. De az idősebb korosztályokban is több a fővárosban az agglégény, mint a vidéken.

A húsz-huszonnégy éves korcsoportnak Budapesten csak 14.7%-a, a vidéken 26.4%-a házas; a huszonöt-huszonkilencéveseknek Budapesten még mindig 55.8%-a, a vidéken ellenben csak 37.2%-a él legényéletet; az idősebb korosztályokban pedig még nagyobb a különbség fővárosunk és a vidék között. A fővárosban minden egyes korosztályban legalább kétszerannyi a nőtlenek száma, mint a vidéken. Még hetven éven felül is így van ez, pedig itt már az agglégények aránya nagyon esik. Hetven és nyolcvan év között a férfinépnek Budapesten 5.7%-a, a vidéken 2.6%-a agglégény, nyolcvanon felül pedig Budapesten 5%, a vidéken 3.1%. Az agglégények aránylag annál kevesebben vannak, minél magasabb korosztályokba kerülünk. De ennek csak részben oka az, hogy minden életkorban folyik a házassodás. Ennél fontosabb ok az, hogy a legényéletet élők élettartama átlag rövidebb, mint a házasoké.

A nők sorsa bizonyos mértékig más; a nők fiatalabb korban mennek férjhez, mint amelyben a férfiak házasodnak. A vidéken természetesen jóval alacsonyabb a férjhezmenés korhatára, mint a fővárosban. Budapesten 15—19 éves korcsoportban a lányoknak 95.5%-a hajadon, a vidéken csak 88.8%-a. Húsz és huszonnégy év között a hajadonok aránya Budapesten 70.3%, a vidéken 46.8%. Ettől kezdve Budapesten egyenletes és elég lassú arányban csökken a hajadonok száma, a vidéken ellenben rohamosan esik és így a fővárosi és a vidéki nők között a férjezettség aránya tekintetében ugyanazokban a korcsoportokban jóval nagyobb különbséget találunk, mint a férfiak között. Amint láttuk, Budapesten minden korcsoportban legalább kétszerannyi volt az agglégények száma, mint a vidéken; a lányok aránya ellenben harminc éven felül Budapesten a vidékinek háromszorosát is meghaladja. Ennek részben épen az a magyarázata, hogy a vidéki lányoknak meglehetősen nagy hányada él Budapesten.

A házasságon kívül való élésnek különös szabálya az, hogy a magasabb korosztályokban aránylag több a pártában maradt hajadonok száma, mint az agglégényeké, holott a fiatalabb korosztályokban az ifjak száma nagyobb. Budapesten a 35—39 éves korcsoportban áll helyre az egyensúly. Eddig az életkorig a nőtlen ifjak és férfiak száma jóval nagyobb, mint a férjezetlen

leányoké, ebben a korcsoportban azonban a férfitöbbség majdnem elenyészik; itt 19.9% áll szemben a nők 19.1%-ával. Ettől kezdve a leányok arányszáma mind jobban emelkedik és például 70—80 év között már 5.7%-nyi agglégény ellenében 7.6%-nyi aggszűz az arány. A vidéken az egyensúly állapota valamivel később áll be, mint Budapesten, mégpedig 40—44 év között, ahol 5.4% az agglégények aránya és 5.2% a pártában maradt leányoké. Ettől kezdve itt is emelkedik bizonyos mértékig a hajadonok arányszáma, de nincs olyan nagy különbség, mint a fővárosban. Hetven éven felül például a vidéken 2.6% az agglégények aránya és 2.9% az aggszűzeké.

Az utolsó tíz év alatt Budapesten a házasságok mértéke meghaladta a házasságkötésben levő emberek számának egyébként igen nagy mértékű növekedését. 1920-ban a húszéves és ennél idősebb férfinek a nőtlenség 33.5%-át tették, 1930-ban ez az arány 30.7%-ra csökkent. A vidéken ellenben a nőtlenség arányszáma a tíz évvel ezelőtti 17.3%-ról 17.9%-ra növekedett.

A férfiak és a nők egymáshoz való aránya éppen a családi állapottal kapcsolatban válik érdekessé, mert itt jelentkezik a nőtlenség feszítőereje. A főváros viszonyai ebben a vonatkozásban is mások, mint a vidékéi. Budapesten ezer nőtlenségű férfit 1100 nem férjhezvett nő esik, ha a gyermekeket is beszámítjuk. A vidéken ellenben csak 890. Ha azonban csak azt a réteget számítjuk, amelyben a házasságkötés lehetősége már társadalmi szempontból, a kereset szempontjából is beállt, vagyis a férfiaknál a 25 évet, a nőknél a húsz évet vesszük határral, akkor ezer nőtlenségű férfit 1920-ban 1875 férjhezmenésre váró leány állt szemben. Azóta a jelek szerint ebben a tekintetben csak igen kevésbé változott a helyzet. Természetesen még szélsőségesebb a nőtlenség ez a túlsúlya, ha csak azokat a korosztályokat vesszük alapul, amelyekben a házasságkötés még nem megy kivételzámba, mint a magasabb korcsoportokban. A 25—29 éves nőtlenségű férfiaknál a velük egykorú és a náluk fiatalabb férjhezmenendő hajadonok száma úgy aránylik, mint az 1000 a 2930-hoz. A vidéken a huszonötéves és ennél idősebb nőtlenségű férfiaknak a húszéves és ennél idősebb hajadonokhoz való aránya ez: 1000:1640. Ez kisebbségű nőtlenséget mutat, mint a fővárosi, a vidéki lányok nagyrésze éppen Budapesten lévén. Csak a huszonöt-harminczéves férfiakat és a húsz-harminczéves közötti lányokat véve, a vidéken ezer házasságkötő férfit 2435 leány áll szemben; ez az arány kedvezőbb, mint a budapesti 2930 volt.

A nőtlenség tehát, ami a nélkül is elég általános, ebben a korcsoportban a még meg nem házasságkötő, de házasságkötő férfiak és nők soraiban válik igazán nyomasztóvá. Kétségtelen, hogy ennek a helyzetnek következményei nem szorítkoznak éppen csak erre a rétegre. Behatolnak azok a családi életbe is, közreműködnek azon, hogy a válások száma olyan nagy mértékben

emelkedik és szülőivé lesznek annak a szabadosságnak, amely a nagyvárosok társadalmi életében mindjobban elhatalmasodik.

Az igazi nagy nőtöbblet azonban mégsem ezekben a csoportokban van meg, hanem az özvegyek és az elváltak soraiban. Budapesten ezer özvegy férfit már 1920-ban is 5340 özvegy nő esett és ezer elvált férfit 2390 elvált nő. A magában maradt férfi sokkalta nagyobb valószínűséggel lép új házasságra, mint a magában maradt nő, akinek e számok szerint nehezebb a férjért való küzdelemben a leányok versenyével megküzdeni, semmint hinni lehetne s mint a közhit tartja. 1920 óta pedig az elváltak száma kétszeresére emelkedett; az özvegyek száma apadt, de még mindig több, mint háromszorosan meghaladja az elváltakét.

A vidéken nem ilyen nagyok a szélsőségek. Ott ezer özvegy férfit 3480 özvegy nő esik és ezer elvált férfit 1995 elvált asszony. Úgy látszik, itt ismét a belső vándorlásban van a magyarázatnak egy része. A vidéken magára maradt nő a fővárosba menekül, — új bajok elé.

A házások soraiban természetesen a legkisebb a nőtöbblet. A fővárosban ezer házias férfit 1012 házias nő s a vidéken 1030 házias nő esik. Itt tulajdonképpen egyáltalában nem váránk nőtöbbletet, hiszen minden házassághoz kell egy férfi és egy nő. A többletnek a vándorlási mozgalom az egyik oka és ezért nagyobb a nőtöbblet a vidéken, mint a fővárosban; a vidéki férfiak egyrésze ugyanis éppen Budapesten próbál szerencsét, ezek egyrésze meg a külföldön. A külföldön távollevők között több a férfi, mint a nő és több a munkabíró korban levő, mint a gyermek, ami idehaza a házasságok soraiban is nőtöbbletet idéz elő. Olyan nyugtalan időkben, mint amilyen az utolsó évtized volt, nem lenne csoda, ha a házias elem nőtöbblete még nagyobbnak bizonyulna, mint tíz évvel ezelőtt volt. Igaz, hogy akkor háziasnak vallotta magát sok olyan asszony, akinek a férje valahol a harctereken vagy a hadifogságban elveszett, amit az otthonlevők oly nehezen hisznek el. S az is igaz, hogy a statisztikai adatgyűjtés szerint meglehetősen gyakori eset, hogy a nő asszonynak vallja magát, holott nem az. A férfiak bevallása inkább a másik oldalra hajlik el. Mivel a népszámlálásnál nem kérnek anyakönyvi kivonatokat, erre a nem éppen mindig kegyes csalásra van is lehetőség.

Hogy élünk?

A ház, a lakás.

Budapesten átlag 40.1 lakos esik egy-egy lakóházra. Az ország többi részében mindössze 5.3. A budapesti lakóházak tehát átlagban nyolcszorta nagyobbak a vidékieknél.

A háborús nagy törés még a házépítésben is visszatükröződik. A háború előtt Budapest házai mind nagyobbak és nagyobbak lettek, azóta mind

kisebbségek és kisebbségek. 1869-ben a fővárosban, — egybevéve Pestet, Budát és Óbudát is — egy házra 30 lakos esett, 1900-ban 45, 1910-ben pedig 48.8. Tíz év múlva az átlag már kisebb ennél: 46.3, mert a háborús tíz év alatt csak annyi ház épült, amennyivel a háború kitörése előtt el lehetett készülni. De azért ebben az évtizedben a lakosság növekedése mégsem érte el a lakóházakét és így az átlagos laksűrűség csökkent. A trianoni első évtizedben pedig megfordult az építkezés irányzata, a vidéki nagy tömegeknek a fővárosba való özönlése megszűnt, a vidékről érkező elemek a szomszédos községekben helyezkednek el és így Budapesten is a családi házak, a vagyonmentő építkezések foglalják el a lakbérüzérkedésre való építés helyét. A házak átlagos laksűrűsége e tíz év alatt 46.3-ról 38.7-re hanyatlott. Vagy ha tisztán csak a lakóházakat vesszük, 500-ról 40.1-re. Ez az utóbbi számítás azonban azért nem egészen helyes, mert hiszen nemcsak a lakóházakban laknak emberek. Budapesten 1930-ban minden száz lélek közül csak 93 lakott lakóházban, hét ellenben másféle épületben.

Budapesten tíz év alatt még soha, a város legrohamosabb fejlődésének évtizedeiben sem, építettek annyi házat, mint 1920 és 1930 között, de viszont ilyen kicsiny épületek sem emelkedtek itt ilyen nagy tömegben, mióta az ország szíve kisvárosi jellegét elvesztette. A kiegyezés óta, illetve az első népszámlálás, tehát 1869 óta az új házak mindig híven kifejezték annak a vonzóerőnek fokát, amit a főváros a vidék népére gyakorolt. Az új házak teremtettek fizikai lehetőséget a vidéki elem beözönlésére és ezért ezek mindig jóval nagyobb lakossűrűségekre is készültek, mint a régi házak. 1869 és 1880 között minden új házra 60 új lakos esett, 1880 és 1890 között 59, a millennium évtizedében 71, a mostani évszázad első tizedében pedig már 82*5. A háború évtizedében ez az átlag 24.5-re esett le, az első trianoni évtizedben pedig minden új házra csak 13 új fővárosi lakos esett. Íme, a házak statisztikája így mutatja meg, hogy a főváros növekedésének lendülete vész, színét, élénkségét, tempóját nem a vidékről ide áramló hatalmas és munkára kész tömegek szabják meg, Budapest konszolidálódik, nagyobb mértékben válik a saját maga városává, mint eddig bármikor volt, — vagy mint amilyen mértékben csak nagyon régen volt, az egyhelyben állás évtizedei és évszázadai alatt. A főváros már nem épít új elemek befogadására alkalmas házakat, — arra gondol, hogy vagyonát mentse. Eddig mindig úgy volt, hogy a háztulajdonos lakott Budapesten a legolcsóbban, mert hiszen a házban lakása és még jövedelme is volt. Ez is megfordult ma. Nem egy esetben annak legdrágább a lakása, akinek háza van, különösen ha ez a ház új. Ilyen új ház pedig, láttuk, ezerszámra épült a trianoni hanyatlás első évtizedében.

A háztulajdonosok száma kisebb, mint a házaké. Budapesten 1930-ban minden 38.7 lélekre esett egy-egy ház, de csak minden 50.8-re egy-egy ház

tulajdonos. A családi házak építésének ebben az újkorában ezek száma természetesen rohamosan emelkedik. 1920 óta a háztulajdonosok száma 29%-kal nőtt. 1920-ban minden 58 fővárosi lakosnak volt egy-egy háziura.

Sajnos, nem tudjuk, hogy a lakók mint oszlanak meg háziurankint, bár arra természetesen megvannak az adatok, hogy a háziurak közül hánynak van egy vagy több háza. így a lakottságot csak a házak arányában tüntethetjük fel.

Budapesten 8193 épületnek nincs bérjövödelme, vagyis nincs bérlakója. Ez a főváros épületeinek majdnem a harmadrésze. De mennyi lakója lehet ennek a hatalmas háztömegnek? Kétségtelenül nagyon kevés. Először azért, mert nyilván ebben a számban szerepel az épületeknek nem lakás céljaira szolgáló része és ezek száma meghalad kétezret, másodsor meg mert a lakóházak közül természetesen a családi házak, tehát a kisebb épületek tartoznak ebbe a csoportba. Budapesten 225 olyan lakóház van, amelynek egyáltalában nincs lakója, azaz nem volt 1930. december 31-én, a népszámlálás végrehajtásának a napján; ezenkívül még 396 másféle épületnek nem volt lakója. Összesen 9073 lakóházban laktak tíznél kevesebben és 13.071 lakóházban laktak húsz lakónál kevesebben. Ez a budapesti lakóházaknak 56,3%-a. Ezeknek a házaknak népessége együtt legfeljebb 110.000 fő, vagyis ezeknek átlagos laksűrűsége 8,5 fő, a többi házakban ellenben a laksűrűség 82. A családi ház örömet és nyugalmat tehát a főváros népének csak igen kis része érhet el.

Azonban az igazi mammutházak száma is elég kicsiny. Mindössze 25 lakóháznak van ötszáznál több lakosa és ezenkívül még 18 másféle épületnek; jobbadán kórházak, laktanyák, menedékházak ezek. A főváros lakosságának egynegyedrésznél valamivel több lakik olyan házakban, amelyekben velük együtt 50—100 lélek lakik, egy ötödrésze 101—150 lakójú házakban él s a 151—200 lakójú házakra már a főváros lakosságának alig a tizedrésze esik. A mammutházak felé való fejlődésnek körülbelül mindörökre vége is van; ha ennek a gazdasági feltételei megjönnének is, — ami egyáltalában nem lehetetlen — ma már a közegészségügy, a városrendezés és az építés maga is sokkalta több kímélettel van a lakó iránt, mint régen volt. Ma már a lakó talán nem mindig vágyik rá vagy nem érheti el, hogy a maga házában lakjék, de mindenesetre úgy akar lakni, mintha csakugyan maga lenne a sajátmaga háziura.

Budapesten egyelőre nem egészen húszezer a háztulajdonosok száma és ezek közül is vidéki lakos H68. Mivel pedig a budapesti és itt is lakó háztulajdonosok közül 1396 jogi személy, többek között 869 részvénytársaság, 79 szövetkezet; 29 ház társasház; a 240.000 budapesti családfő közül 17.194-nek van háza, mégpedig összesen 19.904 háza. Minden tizenegyedik családfő háztulajdonos tehát és a háztulajdonosok közül minden tizenharmadiknak két háza van, minden 56.-nak három, minden 170.-nek négy, minden 448.-nak öt, s körülbelül ugyanennyinek van legalább hat háza. Egyetlen-

egy olyan magánszemély van, akinek a fővárosban 11—15 háza van és ugyan-csak egy olyan, akinek házai száma tizenöt-nél is több.

Az igazi nagy háztulajdonosok a jogi személyek között vannak. Az állami és a városi hatóságoknak negyvennél is több házuk van, de van két olyan részvénytársaság is, amelynek ugyanennyi ház van a tulajdonában.

A jogi személyek házbirtoka aránylag jóval nagyobb, mint a fizikai személyeké. 1920-ban száz fővárosi lakos közül 79 lakott fizikai személyek házában, 21 jogi személyekében. Pedig ugyanakkor száz ház közül csak 18 volt ezek és 82 a magánszemélyek birtokában. A jogi személyek a fővárosi háztulajdonosok között mind nagyobb szerephez jutnak. 1906-ban száz épület közül még 88 volt fizikai személyek tulajdonában, 1930-ban 82. És 1906-ban 100 lakó közül még 86 fővárosi lakosnak volt fizikai személy a háziura, 1930-ban pedig már a fővárosi lakbérjövedelem negyedrészt a jogi személyek hajtották be.

A háztulajdonosok között 1906 óta nőtt az ipar és forgalom körében élők szerepe, mégpedig 1930-ig 34-1-ről 37-5-re. Bár a fizikai személyek háztulajdona általában és aránylag véve már 1920-ig is, tehát a háború évtizede alatt is csökkent, az ipar-forgalmi elem ez alatt az időköz alatt is növelni tudta házérdekeltségét, 31-1-ről 33-2-re. Hogy pedig az utolsó tíz év alatt a vagyontmentő családi házak építése korábban újra csak a kereskedő és iparos elem szerepe nőtt a háztulajdon terén, ebből joggal lehet arra következtetni, hogy a házépítéseknek e tíz év alatt valóban vagyontmentés volt a céljuk és elsősorban épen ez az elem igyekezett vagyonát családi és másféle házakba is átmenteni.

1906-ban a háztulajdonosok között még első helyen álltak a fővárosban azok a háziurak, akik vagyonukból éltek. Minden száz háztulajdonos közül 35.2 tartozott ebbe a csoportba. De szerepük rohamosan csökken. 1920-ban arányuk már 30.3%, 1930-ban 24.8%. A régi vagyonos elem feléli vagyonát; a koronaromlás, amely általában eltörülte a régi adósságokat, egyúttal a régi vagyonnak mind nagyobb hányadát semmisítette meg. Ez a szám olyan képet ad, mintha a régi vagyonos elem maga is csökkent volna és nem került volna helyébe olyan új vagyonos osztály, amely minden egyéb foglalkozás nélkül vagyonából él. Azok, akik Budapesten újabb házakat építenek, nem ebből a rétegből kerülnek ki.

Csökken azonban annak a háztulajdonos rétegnek a jelentősége is, amely önmagát őstermelőnek, földbirtokosnak vallja. 1906-ban száz fővárosi háztulajdonos közül 6.2 volt ilyen, 1930-ban 4.4. Csökkent a véderőhöz és a napszámosok körébe tartozó háztulajdonosok aránylagos száma is — ezek ugyan nagy számokkal azelőtt sem szerepeltek, — nőtt ellenben a közszolgáltatásban levők és az értelmiség körébe tartozók háztulajdona. 1906-ban 14.3%-

kai szerepeltek, 1920-ban 14.2%-ra csökkent az arányuk, az utolsó évtized folyamán azonban 15.6%-ot értek el.

A fizikai személyek birtokában levő házak aránylag kevesebb, mégpedig jóval kevesebb lakbért fizetnek, mint a jogi személyek birtokában levők, amelyek elsősorban bérházak. Ezeken kívül a vagyonukból élő és az őstermelő tulajdonosok kezén vannak olyan házak a fővárosban, amelyek a házbérbírójövetelemből nagyobb hányadot kapnak, mint amilyen aránnyal a házak között szerepelnek. A vagyonukból élők aránya a háztulajdonosok között 24.8%, s ezek a házak az egész bérbírójövetelem 32.1%-át szolgáltatják. A földbirtokos háztulajdonosok kezén a házak 4.4%-a van, amelyekre a bérbírójövetelem 6.2%-a esik. Minden más háztulajdonos csoport elsősorban lakja a házat és csak azt adja bérbé, ami ezenfelül még megmarad. Erre lehet következtetni abból, hogy például a házaknak több, mint harmadrésze, 37.5%-a van az ipar-forgalom körében élők kezén, de a házbérbírójövetelemben ezek alig egyötöd résszel szerepelnek. A közszolgálatához tartozóknál és a szellemi szabadfoglalkozásúknál nincs ilyen nagy eltérés. Úgy látszik ezeknek mégis inkább vannak bérházai, mint az iparosoknak és kereskedőknek. A budapesti házak 15-6%-a az övék és a bérbírójövetelem 13%-a folyik be az ő kezükbe.

Mivel pedig Budapesten a háztulajdonosok száma majdnem elenyészik, ezt a réteget el lehet hanyagolni és ezen az alapon azt mondhatjuk, hogy a főváros lakosságának egyharmada a vagyonukból élő háztulajdonosoknak, egynegyede jogi személyeknek, egyötöde iparosoknak és kereskedőknek, egy hetede közszolgálatban álló vagy értelmiségi szabadfoglalkozású háztulajdonosoknak fizet lakbért, a többi pedig elaprózódik más foglalkozású háztulajdonosok között.

A római és a görög katolikusok, valamint a reformátusok kisebb arányszámmal szerepelnek a háztulajdonosok között, mint a lakók között. A római katolikusok aránya a lakosságban 60.7%, a háztulajdonosok soraiban 56.9%, a görög katolikusoké 1.1 és 0.5, a reformátusoké ott 12.1, itt 9.8%. Az unitáriusok arányszáma 0.3 és 0.2%. A többi felekezetek és vallások pedig a háztulajdonosok között vannak nagyobb arányszámban, mint a lakók között. A görögkeletiek a lakosságban négytized százalékot tesznek, a háziurak között ellenben egy félszázalékot. Az evangélikusok aránya a lakosságban 5.0%, a háziurak között pedig 5.8. Az izraeliták aránya is nagyobb a háziurak között, mint a lakók között: ott 24.5%, itt 20.3%. A házbérbírójövetelem nagysága szerint a háziurak között annál több az izraelita, minél nagyobbak a házak. A lakónélküli házak tulajdonosai közül 14.5% izraelita, azok között a háziurak között, akiknek a háza 25.000—50.000 pengő bért hoz egy év alatt, már 50.1% s ez az arány az ennél nagyobb házak tulajdonosai között sem csökken nagyon, mert még az évi 200.000 pengőnél nagyobb bérbírójövetelemű háziurak között is 45-5% tartozik hozzájuk. A római katolikus és

a protestáns háztulajdonosok aránya ellenben annál jobban csökken, minél nagyobb házakról van szó. A bérjövédelmet nem hozó házak tulajdonosai közül 62.9% római katolikus, a 200.000 pengőnél többet hozó házak tulajdonosai közül 29.6%. A legkisebb házak tulajdonosai között a két nagy protestáns felekezet hívei 18.9%-kal szerepelnek, a 25—50.000 pengős bérjövédelműek gazdái között 11.9%-kal, a legnagyobb házak tulajdonosai között arányuk ismét 18.2%.

A lakásunk.

Budapesten minden száz ember közül egyszobás lakásban vagy annál is kisebbben, mert mindössze egy-egy konyhában lakik 48.2, kétszobásban 27.2, háromszobásban 13.3 fő. Ennél is nagyobb lakásban csak minden kilencedik ember lakik, de természetesen nem mind mint bérlő. A háromszobásnál nagyobb lakásokban a cselédség, a személyzet mind nagyobb arányt ölt a lakóval és családtagjaival szemben. Az egyszobás lakások népének még csak 0.6%-a esik a cselédekre, a négyszobásaknál már 19.2%, a nyolcszobásoknál 32% és az ennél is nagyobb lakásokban a bennük lakóknak 36.6%-a a házi cselédség, holott e viszonyszámokban minden lakás, a cselédtelen is szerepel. Az egyszobás lakások között csak minden ötvenedikben van cseléd — s még ez is meglepő, — a nyolcszobások között ellenben csak 9 százalékban, azaz tizenegy lakás közül csak egyben nincs.

A lakások egyúttal a budapesti társadalom keresztmetszetét is szolgáltatják. Ez a kép nem egészen pontos, a határvonalak nagyon elmosódnak s az idő is megváltoztatja vonásait. Újabban a kislakás egészen mást jelent, mint csak közvetlenül a háború előtt is; az egyszobás lakás ma már korántsem mutatja minden esetben a legalacsonyabb társadalmi szintet, sem pedig a gazdasági értelemben vett tehetetlenség, a sikertelenség legnagyobb fokát. Így tehát a különböző évtizedekből származó adatokat nem lehet hitelesen összehasonlítani egymással. De azért mégis megvan a maga érdekessége annak a ténynek, hogy 1880 óta Budapesten a legnagyobb mértékben a háromszobás lakások száma emelkedett és hogy csakugyan épen annak a rétegnek a száma nőtt a legerőteljesebben, amely ilyen lakásokat lakik. 1880-at száznak véve 1930-ban valamennyi lakás számát 370, a lakosságét 276 jelzi. A lakások közül a 370 számmal jelzett átlagos növekedés mértékén felül csak a 2—4 szobás lakások száma emelkedett, melyeknek jelzői: 448, 464 és 450. A többi lakáskategóriák elmaradtak a szaporodás ütemében. Az egyszobás lakások száma ötven év alatt pontosan megháromszorozódott, s az ötszobások száma is majdnem pontosan ugyanebben a mértékben emelkedett. Az ötszobásnál is nagyobb lakásokban általában véve sokkal lassúbb ütemű a fejlődés. A hatszobás lakások számának emel-

kedését 215 jelzi, a hétszobásokét 180, a nyolcszobások az 1880. évi számnak pontosan a másfélszeresére rúgnak, az ennél is nagyobb lakások száma pedig 1930-ban kisebb volt, mint 1880-ban. Jelzőszámuk 88.

Ez a fejlődés azonban, amely a nagylakások hanyatlásával jár és a középlakások rohamos növekedését hozta meg, nem volt egyenletes az ötven év tartama alatt. Pontosán 1910-ben kezdődött ez el, vagyis ez az átalakulás a háború hatásaként jelentkezett. 1910-ben azok a jelzőszámok, amelyek az akkor harminc éves korszak eredményeit mutatták a lakásépítés terén, nem váltak el egymástól a különböző lakástípusoknál olyan nagy mértékben, mint 1930-ban. Először az tűnik fel ezekkel kapcsolatban, hogy a lakások számának emelkedése csak igen kevéssel haladta meg a lakókét: a lakások jelzőszáma 260 volt, a lakosságé 241. A lakások átlagát már akkor is csak a 2—4-szobás lakások számának növekedése haladta meg, s ezek jelzőszáma: 292,303,327 volt, vagyis már akkor is a három—négy szobások vezettek. Azonban ez a népszámlálás a többi lakásnemeknél sem talált nagyon kismértékű és az átlagtól nagyon elmaradó fejlődést. Az egyszobás lakások jelzőszáma 218 volt, a nyolcszobásoké 224, az ennél is nagyobbaké 206.

1910 óta azonban új irányba fordult a lakásépítés, amely rendkívül nagy érzékenységgel követi a társadalom szerkezetében beálló változásokat. Azóta a fejlődés mutatószáma 142 és ezt az átlagot a két- és háromszobás lakások haladják meg, amelyeknek száma e húsz év alatt több, mint másfélszeresére emelkedett; úgy a két-, mint a háromszobás lakások jelzőszáma 153. Ezek után a négy- és az egyszobás lakások szaporodása következik, a 138-as, illetőleg 132-es jelzőszámnak megfelelően. Az ötszobás lakások húsz év alatt egyformán 24%-kal szaporodtak meg, a hatszobás lakások száma alig 1%-kal nőtt, az ennél nagyobb lakások pedig egytől-egyig fogytak, mégpedig nem egy csoportjuk igen nagy mértékben. A hétszobás lakások majdnem egy negyedrésszel (jelzőszám 78), a nyolcszobások pontosan egyharmaddal (jelzőszám 67), az ennél is nagyobb lakásoknak pedig húsz év alatt nem is egészen fele maradt meg (jelzőszám 43).

A nagy vagyonok összezsugorodása e húsz esztendő műve volt és ennek jelei a városnak nemcsak külső képén mutatkoznak meg, hanem íme, belső szerkezetén is érezhetők.

Ugyanílyen híven tükrözteti a fejlődés irányát és megfordulását a lakók száma is, lakásuk nagyságával kapcsolatban.

1880 óta, Budapest történetének e fél százada alatt a 288-as számmal jelzett átlagos fejlődés mértékét a lakosságnak az a része haladta meg, amely 2—4-szobás lakásokban lakik. Legnagyobb mértékben pedig a háromszobás lakásokat lakó réteg nőtt meg, amely az 1880. éveinek három és félszeresét (352) teszi. A kétszobás lakások népe 331, a négy-szobásoké 333

jelzőszám arányában növekedett. A lakosságnak abban a részében, amely az átlagnál kisebb mértékben emelkedett, első helyen az ötszobás lakások népe van, amelynek jelzőszáma 1930-ban 1880-hoz viszonyítva 238 volt, közvetlenül utána az egyszobásoké következik, 231-es jelzőszámmal. A hatszobások népe csak 169, a hétszobásoké 132, a nyolcszobásoké pedig 114 jelzőszám arányában növekedett, az ennél is nagyobb lakások lakossága pedig 36%-kal, egyharmaddal kevesebb volt, mint 1880-ban. Miután tudjuk, hogy a lakásoknak ebben a csoportjában a cselédség a lakók rétegének még 1930-ban is 36.6%-át tette, nem lehetetlen, hogy a nagylakások lakóinak ez a meglepően nagyarányú csökkenése elsősorban éppen a cselédség számának apasztása folytán állott elő.

Az utolsó húsz év fejlődésének elemzése a lakók számának alakulásán keresztül is megerősíti azt a képet, amit a lakások számának változásánál láttunk.

E húsz év alatt a lakosság 14%-kal nőtt a fővárosban. Ennél az átlagnál nagyobb mértékű volt a fejlődés a két-négszobás lakások lakóinál, legelsősorban azonban nem a kétszobásoknál, mint ahogy azt a lakások számának emelkedésénél láttuk, hanem a háromszobásokénál; ezeknél 128, a kétszobásokénál 120, a négszobásokénál 115 a növekedés jelzőszáma. Nőtt még az egyszobás lakások lakóinak tömege is: tíz százalékkal és az ötszobásoké is, ahol a lakók rétegének kiterjedése kilenc százalékos volt. Az ennél nagyobb lakások népe azonban csökkenőben van. Ma 12%-kal lakik kevesebb ember Budapesten hatszobás lakásban, mint 1910-ben, a hét- és nyolcszobás lakásokban lakók száma egy-egy harmadrésszel (jelzőszám 69 és 64), az ennél is nagyobb lakásoké pedig 60%-kal csökkent. S még ennek a húsz évnek a fejlődése sem volt egyenletes. A legnagyobb, nyolcszobánál is többet felölelő lakások népe az utolsó évtized alatt hanyatlott le ilyen nagy mértékben, holott a háború évtizede alatt alig mozdult meg — mindössze 2%-ot vesztett —, a hat-nyolcszobásoké ellenben főként a háború évtizede alatt néptelenedett el; az első trianoni évtized alatt s annak is a második felében ellenben ismét visszanyert valamit eredeti kiterjedtségéből.

A legkisebb lakások, a konyhátlan egyszobások az utolsó évtized alatt annyira átalakultak, a bennük lakó elem olyan szélsőségeket ölel fel, hogy ezeknek adatait alig lehet most már általános értelemben használni. Az 1880. évhez hasonlítva ezeknek a lakásoknak a száma körülbelül úgy emelkedett, mint a többi egyszobásoké — 294 azok 300-ával szemben — lakóik száma pedig 218-ig, amíg azoké 231-es jelzőszámot ért el. De ez az utolsó húsz év lendületének eredménye, amely rendkívül kedvező volt a konyhátlan lakásokra nézve. 1910-ben, a harminc évvel azelőtti viszonyokhoz képest ezek számának emelkedését 171-es szám jelezte, holott ugyanakkor a többi

egyszobások száma már 226-ot ért el, lakosságuk növekedése pedig 136 volt a többi egyszobások lakosságának 210-es jelzőszámával szemben. A főváros tehát fejlődésének ebben a régebbi korszakában határozottan kerülte a konyhátlan lakást, amelyet valósággal megszegyenítőnek érzett és nem is tartott lakásnak. Azóta azonban éppen ezeké a lakásoké lett a legnagyobb arányú fejlődés és jelzőszámaik minden más lakáskategóriáéit meghaladják, nemcsak a lakások számának növekedése tekintetében, ami ezeknél 171, az utánuk következő legmagasabb szám pedig 153, hanem a bennük lakó elem emelkedése tekintetében is, amit meg 159 jelez, holott a következő legkedvezőbb szám, a háromszobásoké 128.

Ezek a jelzőszámok azonban nem mutatják meg, hogy az egyes lakásnagyságok népének tömege mint változott az eltelt félszázad folyamán.

A tömeg maga természetesen a legnagyobb lakások népének kivételével mindenütt emelkedett, de az egészhez való arányában csak a középlakások népe, a két—négyszobásoké nyert. Ezek közül a kétszobások lakossága 1880-ban a főváros egész népének alig egy ötödét tette, — 21-9% — ma negyedénél is többet, 27'2%-ot. A háromszobások lakosságának aránya 10'2-ről 13-3-ra növekedett, a négyszobásoké 5-3-ról 6-3%-ra.

Az egyszobás és ennél kisebb lakások népe ellenben, amely egyébként még ma is a fővárosi lakosság legnagyobb tömegét alkotja, e fél század alatt 56.1%-ról 48.2%-ra hanyatlott. Körülbelül ugyanebben a mértékben csökkent az ötszobás lakások népe is, amely 1880-ban a főváros lakosságának harminc-harmadrésze volt, ma ellenben annak csak harmincyolcadrésze. A hatszobás lakások népe egy hatvanhetedrészről egy századrészre apadt, a hét- és nyolcszobásoké 1880. évi arányának a felére, az ennél is nagyobb lakásoké pedig ennél is nagyobbbat zuhant.

A lakások és a lakók átalakulásának irányára két jellemző adat: 1930-ban Budapesten a rendes lakásokban több cselédszoba volt (60.594), mint ahány cseléd (54.220). A másik: 1900-ban a lakásoknak még csak 9.3%-ában volt fürdőszoba, 1930-ban pedig már 19%-ában. E harminc év alatt a fővárosban 195.800 új lakás és ezekkel 59.000 fürdőszoba épült. Az új lakások közül tehát átlag minden harmadikhoz van fürdőszoba is. Természetesen ez csak átlagszám, mert nemcsak új lakásokhoz épültek fürdőszobák, hanem régi lakásokat is megújítottak.

Budapesten 1930-ban minden harmadik ember olyan lakásban lakott, amelynek volt fürdőszobája. Az egyszobás lakások lakóinak mindenesetre csak 2.2%-a, a kétszobásokénak azonban már 43%-a, a háromszobásokénak 88%-a rendelkezik fürdőszobával, az ennél nagyobb lakásokban pedig már csak kivételesen hiányzik a fürdőszoba.

A legszomorúbb adat pedig ebből a szempontból ez: 1930-ban Budapesten minden száz rendes lakásban lakó lélek közül negyven lakott olyan lakásban, amelynek egy szobáján és konyháján kívül egyebe nem volt; sőt a lakók egy részének még ilyen lakása sem volt, mert ebben a számban szerepelnek azok is, akik csak konyhából álló lakásban laktak és azok, akiknek közös konyhájuk volt. A város népének ebben a legszegényebb rétegében minden lakásra 3.5 lélek esett.

A főváros települése szociális szempontból is jellegzetes. Meg lehetne rajzolni térképét úgy is, hogy azt tüntetnénk fel rajta, hol laknak elsősorban gazdag lakosai, hol a szegények és hol vegyes a közönség.

A külterület általában főként a szegényemberek tanyája. A külterületeken minden száz ember közül hetven lakik egyszobás lakásban vagy ennél is kisebbben, húsz kétszobás lakásban, nem egészen hat háromszobásban és csak 2.6 lakik négyszobás lakásban. Az egyszobás lakások aránya a külterületen éri el a maximumot. A belterületen minden száz lakos közül 40 lakik egyszobás lakásban, 30 kétszobásban, 16.4 háromszobásban, 8.2 négyszobásban, 3.2 pedig ötszobást bérel vagy bír.

Kerületenkint véve az egyes lakástípusok elterjedését, a tizedik és a harmadik kerület majdnem teljesen külterületi jellegű. A tizedik kerületben az egyszobás lakásban lakók aránya egy-két tizeddel meg is haladja a külterületekét, a harmadikban pedig alig egy pár tizeddel marad el attól. Pedig egyébként nagy szélsőségek vannak, mert például a negyedik kerületben — itt a legkevesebb az egyszobás lakásokban lakó nép — 21% esik ezekre s a másodikban és az ötödikben sem éri el ezek aránya a harmadrészt (31.6 és 31.8%).

A kétszobás lakásban lakók abszolút száma csak a negyedik kerületben haladja meg azokét, akiknek egyszobás a lakásuk (26.4% az egyszobások 21%-ával szemben), egyébként a kerület lakosságához viszonyítva számuk legnagyobb a hetedik kerületben, ahol éppen egyharmadot tesznek, legkisebb, 19.4%, a tizedik kerületben. A negyedik kerületben háromszobás lakos is majdnem annyi van, mint egyszobás: 19.5%, a harmadik kerületben ellenben arányuk csak 6.6%, a tizedikben meg éppen nem több, minden száz lakos közül 5.7%-nál. A legtöbb háromszobás lakásban lakó ember a második kerületben van: 21.4%.

A négyszobás lakások lakóinak maximuma a belvárosban van: 15.3%, minimuma a tizedik kerületben: 2.1%. Az ennél nagyobb lakások céljaira is a belváros a legkedvezőbb: itt minden tizedik ember ötszobás lakásban lakik, minden huszonegyedik hatszobásban, minden ötvenharmadik hét-

szobásban, minden kétszázötvenedik nyolc szobát mondhat otthonának és ennél épen kétszerannyian vannak, akik még nagyobb lakásban laknak, azaz minden százhuszonötödik belvárosi lakosnak nagyobb a lakása nyolc szobánál. A tizedik kerületben ellenben az arányok ilyenek: ott annyian laknak kétszobás lakásban, mint a negyedik kerület lakosai közül háromszobásban (19.6—19.3%), alig harmadrésznien háromszobásban mint a negyedik kerületiek négyszobásban (5.7—15.3), a négyszobás lakás olyan ritka a tizedik kerületben, mint a negyedikben a hétszobás (2.1—1.9%), ötszobás lakásban pedig a tizedik kerületnek csak minden századik lakója lakik, holott a negyedik kerületben minden tizedik ilyen lakásba tér haza.

A lakások gyermekbősége sem egyenletes. Általában mindenféle nagyságú lakásra egy-egy gyermek esik. Eltérések csak árnyalatnyiak. Az egyszobás lakásoknál száz lakásban 108 gyermek van, a legnagyobb átlag pedig a 132, amit a 8 szobás lakásokban találunk. De ez az eltérés kiegyenlítődik azzal, hogy a kislakások közül több a gyermektelen, mint a nagyobbak között. Száz egyszobás lakás közül 45 gyermektelen, száz ötszobás közül már csak 33, ugyanannyi hét szobás közül pedig 31. Ez a minimum. Száz nyolcszobás lakás közül 32-ben nincs gyermek, az ennél is nagyobb lakások közül pedig 38-ban nem találunk ilyeneket. Az, hogy a kislakásokban több a gyermektelen család, részben annak a következtetése, hogy a kislakásokban általában véve fiatalabb párok laknak. Az egyszobás lakásokban minden száz családfő közül 14.4 fiatalabb 30 évnél, a háromszobásokban 11.2, az ötszobásokban 4.8, a hétszobásokban 2.4, a nyolcszobásnál nagyobbakban 2.6. S ha azt a határt vesszük, ameddig még a mai népmozgalom adatai szerint a gyermekáldás elég rendszeresnek mondható, a családfő negyvenötödik évét, az egyszobás lakásokban minden száz családfő közül 56.6 van e határ alatt, a háromszobásokban 48.1, az ötszobásokban 42.2, a hétszobásokban már csak 21.6, a nyolcszobásnál nagyobb lakásokban pedig 19.9; a legkisebb lakásokban tehát a családfőknek felénél nagyobb része, a legnagyobbakban nem is egészen egyötöd rész.

A családfők életkorának maximuma a lakások nagyságával arányosan emelkedik. Az egyszobás lakásokban lakó családfők között a leggazdagabb öt éves korcsoport a 31—35 éveseké, a kétszobásokban a 41—45 éveseké, a háromszobásokban és az ennél nagyobbakban az 51—55 éveseké.

A lakásoknak gyermekekben való gazdagsága arra vall, hogy Budapesten az egyke nem uralkodik abban az értelemben, ahogy a tipikusan egykés vidékeken, amelyekben mindenkinek van egy-egy gyermeke és több senkinek sincs. Budapesten a gyermektelen lakások száma, amint láttuk,

igen nagy, de a gyermekes családok között minden száz családból harminc-háromban két gyermek van, minden huszonöt családban egy és minden húszban három; a többi 22 gyermek megoszlik a többgyermekes családok között.

Albérlok, ágybérlok.

Az albérlok, ágybérlok rétege Budapesten igen kiterjedt. Minden ötödik lakásban van valaki, akivel a főbérlo a maga terheit igyekszik megosztani, s aki ebben az együttélésben szintén előnyöket lát. A főváros lakossága közül azonban mégis csak minden tizedik él ilyen másodlagos bérlői viszonyban. Ez azt mutatja, hogy az albérlo, az ágybérlo sokkalta magánosabb jellegű lény, mint a főbérlo, amint egyébként ez természetes is. A főbérlok háztartásában 3.3 fő az egy-egy háztartáshoz tartozók átlaga, az albérlokéban 1.5, az ágybérlokéban pedig 1.2. Minden száz főbérlo közül 66 házas ember, száz albérlo közül 22, száz ágybérlo közül 6. És a főbérlok lakásában minden száz háztartásra 107 gyermek esik, az albérlok háztartásaiban 20, az ágyrajárókéban pedig mindössze 7.

Az ágybérlok rétege csak az egészen kis lakásokra terjed ki, az albérlo ellenben valamennyi lakástípusban általánosan megvan. A kisebb lakásokban mindenesetre nagyobb mértékben, mint a nagyobbakban.

Száz olyan lakásból, amely mindössze egy konyhára terjed ki, 16-ban van ágybérlo; száz egyszobás lakásból 12.7-ben van ágyrajáró és 5,5-ben albérlo; a kétszobások közül már csak négy tart ágyrajárót, ellenben 21 albérlot, a háromszobások közül csak minden száztizedikben akad ágyrajáró, de majdnem minden negyedikben (22%-ban) albérlo. A négyszobás lakásoknál kivételesen még mindig van ágyrajáró, minden 330 ilyen lakás közül egyben; albérlot e lakásoknak is majdnem egyötödrésében (18,4%) tartanak. Az albérlok rendszere még az ötszobás lakások világában is általános, sőt valamivel jobban dívik, mint a négyszobásokban, mert itt valóban minden ötödik lakásban vannak albérlok; az albérletbe adott lakások aránya jelentékenyebben csak a hatszobás lakásoknál apad, mégpedig minden száz lakás közül 13-ra. Az ennél nagyobb lakások körében általában minden tizedik lakás albérlos. Az ágyrajárás rendszerének pedig a statisztika szerint a hatszobás lakás a felső határa; ezek közül 383 lakásra esett egy ágybérlos lakás is; ettől kezdve kivész a lakóknak ez a válfaja, de már a hatszobás albérlos lakás is olyan érdekes eset, amelynek nem társadalomrajzban, hanem riportban lehetne a magyarázatát megkeresni.

Az albérlok és ágybérlok száma együtt a fővárosban meghaladja a százazret. Abból a 916.000 emberből, aki Budapesten rendes lakásokban lakik,

909.861-ről tudjuk milyen bérlői viszony köti lakásához. (Főbérlőnek véve a háztulajdonost is, aki a maga házában lakik.) Ezek közül

főbérlő.....	799.781
társbérlő	5.709
albérlő.....	63.508
ágybérlő.....	37.637
vendég	3.117
egyéb.....	42
ismeretlen címen tartózkodott a lakásban	67

Száz ember közül tehát főbérlő 88, albérlő 7, ágyrajáró 4.2 volt. A társbérlők aránya: minden 333 lélekre egy. Egyébként Budapesten 1930-ban minden nyolcvannyolcadik lakásban volt társbérlő és minden kilencvennyolcadikban vendég.

A kislakásokban lakók között az albérlők és ágybérlők sokkalta nagyobb hányadot tesznek, mint a nagyobb lakásokban. A csak konyhából álló lakások lakói között minden százból 9 az ágyrajárók száma; az egyszobások népében száz közül hét az ágyrajáró, a kétszobásokéban kettő, a háromszobásokéban már csak kétszázból egy, ezenfelül pedig az ágyrajárók aránya elenyészik. Átveszi azonban a helyét az albérlőknek igényesebb és társadalmi szempontból általában véve rendezettebb eleme. Az egyszobás lakásokban minden száz lakó közül 3.3, vagyis minden harmincadik lakó albérlő, amit nem igen lehet másként elképzelni, mint úgy, hogy e lakásokban a főbérlő a konyhába húzódik; a kétszobás lakásokban az albérlők aránya növekszik, mert ezek a lakások már alkalmasabbak is a megosztásra. Ezekben száz bennülakó közül 11 az albérlő és ugyanez az arány a háromszobásoknál is. A négyosztásosoknál száz lakó közül számítva arányuk 9-re, az ötszobásoknál 7-re száll, a hétszobásokban már csak 4.5 az albérlők aránya e lakások egész népéhez viszonyítva. A nyolcszobásoknál az arány újra emelkedik, majdnem 5%-ig. Ezekben a lakásokban tehát minden huszadik lakó albérlő.

Az albérlés, ágyrajárás természetesen megtörni a lakásokat. Azokban a lakásokban, amelyekben csak a főbérlő lakik, száz lakásra átlag 350 lakó esik, azokban a lakásokban, amelyekben albérlő is van, — már akármelyik minőségben a két szokásos albérlői típus közül — 490. Ebből az albérlőkre esik 210, tehát nélkülük ezeknek a lakásoknak átlagos népessége száz lakásra számítva 280. Albérlőt általában véve olyan család vállal, amelyben a lélekszám kicsiny. Nagy általánosítással azt lehetne mondani, hogy a gyermektelen házaspárok kenyérkeresetének egyik neme a lakás egy részének albérlőbe való kiadása.

Ez így van valamennyi lakásnagyságnál. A lakások nagyságával általában véve nő a bennük lakók átlagos száma, bár természetesen nem a szobák számának arányában. Száz egyszobás lakásra 350 lakó esik, száz nyolcszobásra 680. Azok a főbérlők, akik lakásuk egy részét albérlőknél értékesítik, nagyobb lakást tartanak, mint amennyi e lélekszám viszonyainak megfelelne. Akinek e nélkül az élelmessége nélkül csak egy konyha lenne a lakása, az kétszobást vesz, aki a mai társadalmi mérték szerint egy szobára tarthatna igényt, az hármát bérel. Az ennél nagyobb lakásoknál a jelek szerint az albérleti rendszer egyáltalában csak kereseti jellegű. Úgy látszik, az ennél nagyobb lakásokat azok adják albérletbe, akik egyenest ilyen célból vettek ki nagyobb lakást annál, ami egyébként nekik megfelelne.

Azoknál a lakásoknál, amelyeknél kisebbek egyáltalában nincsenek, mert hiszen mindössze egy konyhából vagy egy szobából állanak, ilyen fokozatokról természetesen nem lehet szó. Ezeknél meg az átlagszámokból az tűnik ki, hogy a gyermektelen családok osztják meg így vagy még nagyobb mértékben lakásukat hasonlóan gyermektelen elemekkel. A csak konyhából álló lakásokban a főbérlo család átlagos taglétszáma 2.1, tehát a férjen, feleségen kívül csak minden tizedik ilyen családnak van egy-egy gyermeke, vagy ha a bérbeadó anya és gyermek, akkor csak minden tizedik ilyen kis családban van még egy harmadik családtag is, aki természetesen valamilyen rokon is lehet. Az ugyanilyen, de albérlo vagy ágybérlo nélküli lakásokban a főbérlo család átlagos családi létszáma 2.9, ami már azt jelenti, hogy tíz ilyen család közül kilencben van vagy egy gyermek vagy valami más családtag is és csak a tizedik áll épen csak két tagból, a legtöbb esetben férjből és feleségből.

Az egyszobás lakásokat olyan főbérloek adják ki, akiknek a családja átlag 2.5 tagból áll; ugyanebben a lakáscsoportban albérloek nélkül olyan családok élnek, amelyekben az átlag 3.3. Az albérlot tartó családok közül tehát csak minden másodiknak van gyermeke vagy a házastársakon kívül más családtagja, azokban a lakásokban ellenben, amelyekben nincs albérlo, minden harmadik családban van már második gyermek vagy e helyett más családtag is. Mivel pedig a kétszobás lakásoktól kezdve az albérletbeadás lehetősége attól is függ, hogy a bérbeadónak van-e háztartási alkalmazottja, csak annál világosabb, hogy ezeknek a főbérloeknek családját nem a gyermekek száma, hanem a háztartási alkalmazottaké növeli meg.

Az albérloeknek a főbérloekhez való aránya nem minden lakásnagyságnál egyforma. Átlagban az albérlos lakásokban minden 100 lakó közül 57 a főbérloekre esik és 43 az albérloekre. Az albérloek aránya ebben a viszonylatban a csak konyhás lakásokban 43, az egyszobásokban 44, a kétszobásokban 45; a háromszobásban 41-re, a négyszobásban 40-re esik le arányuk, az ötszobásokban pedig nem több a bennük lakók egyharmadrésznél. Az ennél

nagyobb lakásokban újra emelkedik az albérlőknek a főbérlők létszámához való aránya, ami a nyolcszobás lakásoknál az átlagnak felel meg, — 43 albérlő 57 főbérlői családtagra — az ennél is nagyobb lakásokban pedig 44.

Az albérlet a város fejlődésének hullámzásával együtt terjed vagy zsugorodik. 1880-ban a fővárosnak minden száz lakosa közül albérlő vagy ágyrajáró volt 14, 1900-ban 12, 1910-ben 14.5. Közvetlenül a háború után 10%-ra csökkent ez az arányszám, amilyen alacsony nem is volt, mióta a statisztika ezt az érdekes jelenséget is megfigyeli. És ma sem több ennél. Ez is annak a jele, hogy a fővárosba való tódulás első hulláma ma már megtörik a környező községekben; a fővárosba már a szilárdabb elem kerül be, az, amely rendesebb lakásra, állandóbb életkörülményekre vágyik és amelyre nézve ennek meg is van a lehetősége. Budapest lassankint régi jellegzetességeinek igen tekintélyes részét adja át a környező községeknek és városoknak s maga úgy változik át, mintha csak a javát akarná megmutatni önmagának. Ezzel a nagyváros képe csendesebb, rendezettebb, finomabb, de a fejlődés lendülete is lassúbb ívelésű.

Az albérlők és ágyrajárók felhasznált számadataiban a kosztos diáknép nincs benne. 1930-ban ezeket a főbérlők családjában mutatta ki a statisztika s számuk mindössze 267 volt. Ebben a nagyvárosban, amelynek annyi kultúrintézménye van s amelynek olyan nagy a vonzóereje a vidéki ifjúságra vagy helyesebben a vidéki szülőkre, akik gyermekeiknek jobb nevelést akarnak adni, ez elenyészően kicsiny szám. Úgy látszik ebből, hogy a vidéki szülő a fővárosi neveltetést csak akkor kockáztatja meg, ha van itt rokona, aki elvállalja a gyermeket. A főiskola, az egyetem természetesen más. De ezek népét meg az internátusok látják el fedéllel, étellel. Gondoljunk itt vissza egy előbb hangoztatott tételre: a főváros átiskolázó, kultúra-terjesztő szívkamrája az országnak és a magyarságnak. S ha egyszer megakad a vidéki népnek a főváros felé való áramlása, akkor ezt a szerepét is mind gyérebben és mind kisebb hatásfokkal fogja teljesíteni.

A rendkívüli háztartások népe és akik nem lakásokban laknak.

Budapesten minden száz lakos közül 91 lakik rendes lakásban, négynek rendkívüli háztartások adnak szállást, öten pedig olyan lakásokban élnek, amelyeket nem lehet rendes lakásoknak nevezni.

Rendkívüli háztartás van összesen 556; bennük 17.553 lakószoba, 2112 fürdőszoba. Népükben legnagyobb számmal a betegek szerepelnek, akiket a különböző gyógyintézetekben talált a népszámlálás: 11.727 fő tartozik ebbe a csoportba. Ezer fővárosi lakos közül 11.7. Közvetve: a betegek között több a nő, mint a férfi, amiben természetesen nagy része

van annak, hogy a szülők most már mind nagyobb és nagyobb hányadban mennek klinikákra és más szülőotthonokba.

Ezer pesti ember közül négy katonai intézetekben lakik és majdnem ugyanennyi szállodákban és penziókban. Ezer közül 7-6 lélek lakik árvaházban, menedékházban, szegényházban, más jóléti intézményekben. Három tanintézetben és nevelőintézetben, kettő pedig börtönben. A munkásság egy töredékének ellátásáról munkásotthonok gondoskodnak. Ilyenekben lakik minden négyszázötvenedik fővárosi ember, kolostorokban, zárdákban pedig minden nyolcszázadik. A férfiak többlete azokon a rendkívüli háztartásokon kívül, amelyekben a nők hiánya természetes — katonai intézetek, pénzügyőri és vámőri laktanyák — a fogházakban a legfeltűnőbb. Ezer férfira ezekben csak 131 nő esik.

A rendkívüli háztartások népének ellátását 6786 alkalmazott végzi. A legsűrűbb az alkalmazottak száma azoknak számához viszonyítva, akikért az intézmény fennáll, természetesen a szállodákban és penziókban: minden 23 vendégre tíz alkalmazott; ezután a kórházak és más gyógyítóintézetek következnek: minden 31 betegre tíz alkalmazottal; majdnem ugyanez az arány a nevelőintézeteknél is, 32 neveltire tíz alkalmazott.

A rendes lakásnak nem nevezhető lakóhelyiségek száma meglepően nagy, népük azonban kicsiny. Boltok, irodák, üzlethelyiségek, raktárak, gazdasági rendeltetésű helyiségek ezek s a legtöbbszörben őrzés, takarítás a bennük lakás célja. Rendes lakás számába megy közülük a lakással kapcsolatos boltok és műhelyek csoportja. Ezeknek lakósűrűsége eléri, sőt meghaladja a rendes lakásokét is. 5400 ilyen boltban 21.552 lélek lakik, 2500 műhelyben és műtermes helyiségben 10.084, 750 olyan lakásban, amely csak tartozéka valamilyen istállónak, raktárnak, garázsnak, más gazdasági helyiségnek, 3100. Egy-egy ilyen kiegészítő lakásban átlag négy lélek lakik; a rendes lakások átlagos sűrűsége pedig 3-8 lélek. Ezek a helyiségek azonban lakás céljaira be vannak rendezve és csak azért nem szerepelnek a rendes lakások között, mert járulékaik olyan helyiségeknek, amelyeknek rendeltetése nem lakás. A fővárosban tehát ezer lélek közül csak 13—14 szorul olyan helyiségekbe, amelyek lakásnak használhatók ugyan, de semmiestre sem lehet őket annak nevezni. Lakás nélküli boltokban, üzletekben lakik 2700 ember, műhelyekben 1650, raktárakban 435. S így tovább nagy változatosságban. Bódében, szükség lakásban talált a népszámlálás 3500 embert s hajókon 1000 lelket, holott a népszámlálást december utolsó napján tartják. Ugyanakkor komédiásokban teleltek 33-an. És a szabad ég alatt »lakott« s megszámláltatt a főváros milliós népe közül összesen 34 fő.

A nem rendes lakások népe semmiben sem különbözik a lakosságnak attól a részétől, amely a rendesnek nevezett lakásokban él. Ezek is családok, férfiak, asszonyok, gyermekek és rokonok. Egész tömegük olyan nagy, mint egy közép városunké.

Vidékiek Budapesten.

Jönnek a vidékiek vendégnek, diáknak, katonának, betegnek vagy jönnek, hogy itt maradjanak, itt keressenek, itt éljenek.

A vendégek száma nagyon kicsiny. 1930-ban a rendes lakásokban összesen 3117; csak minden 97. lakásban volt vidéki vendég. Ezek közül is háromnegyedrészben csak egy-egy. 1910-ben a vendéglátás még Budapesten is nagyobb divat volt, mint ma. Akkor 7837 vendéget számláltak meg a fővárosban, pedig akkor a rendes lakások népe 12%-kal volt kisebb, mint most, a rendes lakások száma pedig alig volt kétharmadrésznnyi, mint ma. Akkor a rendes lakások népéből minden százkettedik lélek vidéki vendég volt, 1930-ban ellenben csak minden kétszázkilencvennegyedik.

A vidéki diáksereg főként a főiskolákra és a szakiskolákba jön a fővárosba. A középiskolák növendékeinek háromnegyedét szolgáltatja a főváros lakossága, az egyetemekének s a tanítóképzőkének felét, a főiskoláknak nem egészen egyharmadát, a tanítóképzők neveltjei közül pedig csak minden negyedik fővárosi születésű. Mindezekben az adatokban a születés helye szerint oszlik meg a diákság, de mivel a vidéki népnek a főváros felé húzódása szüntelenül tart, nyilvánvaló, hogy Budapest valóságos része nagyobb ezeknél az arányoknál, ha azt keressük, hogy a fővárosi tanintézetekben tanuló ifjúság hányadrészének laknak a szülei Budapesten. Ez az igazítás elég nagy lehet. Az, hogy a gyermeket iskolába kell vinni, szintén ott szerepel azok között az okok között, amelyek a vidéki embert Pest felé vonzzák, bár nyilván az eseteknek csak kisebb részében válik ez az érv döntővé. Valószínű az is, hogy minél magasabbrendű iskoláról van szó, annál nagyobb ennek a vonzásnak a hatása.

A szakiskolák hallgatóinak megoszlását nem ismerjük, pedig itt szerepelvén a tanoncok, nyilván itt is elég nagy százalék lesz a vidéki elem aránya. Azokkal együtt, akiről tudjuk, hogy vidékről valók, körülbelül húszezer főre tehetjük a fővárosban tanuló vidéki ifjúság számát. Ez azt jelenti, hogy a fővárosban kereken minden nyolcadik diák vidéki. S ha ezt a számot levonjuk a főváros gyermeklétszámából — a megfelelő korosztályokból — akkor derül ki igazán, hogy milyen vészes gyermekszegénység uralkodik e milliós városban.

A szállodákban és penziókban 2700 vidéki és külföldi volt 1930 végén, 1925 végén ennél is kevesebb. Pedig ezekben az intézményekben 5300 szoba várja a vendégeket, ami azt jelenti, hogy legalább kétennyi látogató elhelyezésére van lehetőség. A fürdőekben is volt mintegy 400 vidéki. A katonai intézeteket, kórházakat, klinikákat, munkástelepeket, fogházakat számítva, amelyek népéről mindről nem tudjuk pontosan a főváros és a vidék között való megoszlás arányát, becslés útján mintegy 8000 főnyi újabb vidéki

tömeghez jutunk. Mindez együtt 11.000 főnyi vidéki vendéget ad, a diákságon és az otthonokban ellátott vendégeken kívül.

Ez az elem tehát, amely a fővárosban van ugyan, de nem azért jött ide, hogy itt megtelepedjék, 35—36.000 főre rúg. Ez a milliós szám mellett is elég tekintélyes. Minden huszonnyolcadik lélek erre a jövő és máris menő rétegre esik.

Ez a fővárosnak olyanforma szolgálatot tesz, mint a reklám. Kóstolót ad a fővárosból, megismerteti a levegőjét, a lehetőségeit a vidékkel és nyilvánvaló, hogy vendégeit a Budapest felé való törekvés vágyával itatja át. De a fővárosnak csak az az elem válik igazi építőjévé, amely feljön és itt is marad. Ideköltözik, hogy itt éljen.

Ez a szivárgás szüntelenül folyik. Nem is lehet épen szivárgásnak mondani, mert méretei mindig elég jelentékenyek, néha meg egyenest áradatszerűen özönlik az ország szíve felé a vidékről menekülő nép.

1930 végén 5615 lakásban volt olyan családfő, aki ugyanabban az évben költözött fel és 46.647 lakásban olyan családfő, aki az utolsó tíz év alatt, 1921—1930. években telepedett itt meg. Minden ötödik lakást jelenti ez.

Az utolsó háromszor öt év alatt ilyen számokkal szerepeltek a fővárosi családfők között a frissen vidékről jöttek: 1916—1920 között 19.640, 1921—1925 folyamán az 1925. évi adatok szerint 14.868, az 1930. évi népszámlálás szerint 21.248, az utolsó öt év alatt pedig, 1926—1930. években 25.399 családfő jött vidékről Budapestre. Az 1925. évi fővárosi népszámlálás 3015 olyan lakást talált, amelyben a családfő 1916-ban költözött fel, 1917-ről pedig ennél is kevesebbet. De 1918-ban egyszerre 4618-ra ugrik ez a szám, 1919-ben 4466, 1920-ban 5015. Ez volt az első csúcspont; 1921-ben már újra négyezer alá esik a szám, amely 1924-ben legutóbbi mélypontját érte el, 2251 vidékről feljött családfővel. Attól kezdve újra nő a szám, erősödik a vidékről való feláramlás. A növekvés fokozatos volt és nem szűnt egészen addig, amíg 1930-ban el nem érte az 5615 családfő számát. A »családfő« ebben az értelemben természetesen bérlőt jelent. Olyan embert, aki főbérlő minőségben háziurának bért fizet vagy legalább is a bérfizetésért a felelősséget viseli. Nem jelent tehát ez a szám ugyanannyi családot és azt sem jelenti, mintha a vidékről jöttek ugyanennyi lakást töltöttek volna meg. Nagyon valószínű ugyanis, hogy elsősorban épen ők szolgáltatják az albérlőket, az ágybérlőket. Ez a felköltözött nagy tömeg első állomása, amelyből régebben még elég egyenes út vezetett a saját főbérlői lakás felé.

Ez a tömeg valóban jóval nagyobb a kislakások világában, mint a nagyobbakéban. 1930-ban a csak konyhából álló lakások közül minden harmadikban, az ötszobás és ennél nagyobb lakások közül azonban csak minden tizedikben volt olyan családfő, aki legfeljebb tíz év óta lakott a

fővárosban. És a törpelakásokban — a csak konyhából álló lakásokat ugyanis joggal nevezhetjük így — ugyanakkor minden három lakás közül kettőben, sőt ennél valamivel többen volt olyan családfő, aki legfeljebb húsz év óta élt a fővárosban; az egyszobások között minden másodikban, a négyszobások között minden harmadikban, a hétszobások között minden negyedikben.

A vidéki nép íme a kislakásokba jön fel és onnan terjeszkedik tovább. S ez a terjeszkedés meglepően gyors ütemű.

Arra a vidéki családfőkből álló rétegre nézve, amely 1921—1925-ben a trianoni évtized első felében került a fővárosba, két adatunk is van. Az egyik az 1925. évi, a másik az 1930-ból való. Nincs rá okunk, hogy akármelyiknek is kételkedjünk a helyességében, hiszen a népszámlálási adatok sokszoros ellenőrzésen mennek át, mielőtt a nyilvánosság elé kerülnének. S a két adat között mégis igen nagy a különbség, mégpedig a későbbi felvétel javára, amennyiben ez jóval nagyobbnak tünteti fel ugyanazt a réteget, mint az előző számlálás.

1925-ben úgy találták, hogy a fővárosban levő lakások közül 14.868-ban van olyan családfő, aki az 1921—1925 évek folyamán került a fővárosba, az 1930. évi népszámlálás ellenben 21.248 ilyen családfőről tud. Ez az előbbi eredménynél majdnem a felével több. Az eltérés jelzőszámai a lakások nagysága szerint igen sokat megmagyaráznak. A törpelakásokban lakó ilyen családfők száma ugyanis öt év alatt az 1925. évi eredményt százszal véve egyenlőnek 118-ig nőtt az egy-és kétszobásoké 149-ig, a háromszobásoké 132-ig, a négyszobásoké 118-ig, az ennél is nagyobb lakásokban levő szóbanforgó családfők száma pedig általában véve apadt, mégpedig fokozatosan úgy, hogy a nyolcszobásnál is nagyobb lakásokban már az eredeti felköltözött rétegnek a fele sem maradt meg.

Nyilvánvaló, hogy ezek a számok épen a vidékről felkerült réteg terjedésének mértékét adják meg. Mindezek legnagyobb részben munkabíró korban levő, tehát ha máris nem házas, akkor házasulandó, vagy férjhezmenendő elemek, s abban a korban vannak, amelyben a család osztódása már igen közel van és hamarosan megindul. Ez magyarázza meg azt, hogy ilyen nagy hányaduk válik öt év alatt maga is családfővé, holott előbb, a felköltözés időpontjában még csak családtag volt. S mivel a vidékről érkező tömeg alacsonyabb gazdasági sorsban van, ez a családi életben való előlépés is főként a kislakásokra korlátozódik. Igen valószínű, hogy rendes viszonyok között a nagyobb lakásokban még ilyen mértékű fejlődést sem lehetne tapasztalni. Azonban a trianoni első évtized még meglehetősen nagy menekülő réteget hozott a fővárosba olyat, amelynek vagy átmentett vagyona volt, vagy mint nyugdíjas, tisztviselő, állásba kerülő ember, jövedelmének megfelelő lakást vett. Az is természetes, hogy a legnagyobb lakásokban talált ilyen családfők száma az öt év alatt csökkent. Az idős emberek elhalá-

lozása és az igények leszállítása egyformán siettette ezt a folyamatot. A nagylakások közül egy csoportban, a nyolcszobásokéban emelkedés jelentkezik. De a szám olyan kicsiny — öt év alatt ezeknek a családfőknek a száma 15-ről 16-ra nőtt, — hogy ebből nem lehet általános érvényű következtetést levonni. Ugyancsak számít az is, hogy éppen ezekben az években indult meg az építkezés, amely a háborús és a háború után egy ideig még tovább fokozódott lakászsúfoltságot lecsapolta.

A családfőknek ez a rétege azonban a fővárosban dolgozó vidékről jött elemnek csak kis hányadát mutatja meg. Az új népszámlálás eredményeit még ebben a vonatkozásban nem dolgozták fel, de 1925-ben 57.215 főt tett a fővárosi lakosságnak az a része, amely még nem volt egészen egy éve Budapesten és nem is itt született. Ezt a megkülönböztetést itt hozzá kell tennünk az adathoz, mert a statisztika azt a furcsaságot követte el, hogy azok között, akik 1925-ben, a népszámlálás évében költöztek Budapestre, azokat is kimutatja, akik ebben az évben születtek a fővárosban. S ugyanígy jár el általában is, tehát ha azt mondja, hogy tíz év óta tízezer ember él Budapesten, akkor ez ezer tízéves gyermeket és kilencezer munkakereső férfit jelenthet. Abban, hogy a tízéves gyermek is éppen tíz éve érkezett ide, lényegében természetesen igaza van, de azért ez az összeolvasztás mégsem éppen megokolt.

Azoknak a száma, akik már a második évet töltötték a fővárosban, — természetesen mindig az itt születettek nélkül — jóval kisebb volt, mindössze 27.438. A még előbbi években jöttek száma csak lassan apad ez alá; a legkevesebb vidékről jöttét 1917-ből írta össze a statisztika; a háború, a mozgósítás legnehezebb évében felköltöztek közül mindössze 15.659 főt számláltak meg 1925-ben a fővárosban. 1915-ből azonban újra 19.535 lélek maradt meg fővárosi lakosnak.

Az egyensúly az itt születettek között és a felköltözöttek között abban a csoportban áll helyre, amelyben a 21—30 év óta a fővárosban élők szerepelnek. Ebben a csoportban már azoknak a számát, akik ugyanennyi év óta laknak a fővárosban, meghaladja azoké, akik ennyi idősek. A 21—30 évesek közül 1925-ben minden negyedik, a 31—40 éveseknek a fele, azoknak pedig, akik életüknek ötödik évtizedében jártak, a kétharmada volt budapesti születésű. A magasabb életkorokban egyre nő a budapesti születésűek aránya is. Az 51—60 évesek sorában minden tíz fő közül itt született hét; az ennél is idősebbeknek átlagban háromnegyedrésze volt fővárosi születésű.

Az 1925. évi ideáramlás tehát egyenest megdöbbenítő méretű volt; ez az egyetlenegy év hat százalékkal növelte meg a főváros lélekszámát s csak azért nem érvényesült ilyen nagy méretben a főváros tényleges növekedésében, mert úgy látszik, hogy ugyanakkor igen nagy volt a város vesztesége halottakban és vidékre költözöttekben is. 1925-ben egy negyedmilliónál

többet tett azoknak a száma, akik legfeljebb tíz év óta voltak a főváros lakosai.

Pedig 1915-ben a statisztika szerint 975.000 fő volt a főváros lakossága, vagyis 15.000 fővel több, mint 1925-ben. Tehát a fővárosnak, amely e tíz év alatt negyedmillió főnyi népességet nyert a vidékről, ennél 15.000 fővel többet kellett elvesztenie ahhoz, hogy az 1925. évi népessége kialakuljon. Mivel pedig e tíz év alatt halottjainak száma összesen 180.000, élve újszülöttjei 174.000 vagyis természetes szaporodásának mérlege nagyjából egyensúlyban van, ugyanannyit, sőt valamivel többet kellett a vidéknek visszaadnia, mint amennyit attól kapott. De mivel azt elég pontosan tudjuk, hogy hány budapesti születésű ember van a vidéken és ezek száma lényegesen elmarad az itt mutatkozó egyenleg mögött, nyilvánvaló, hogy ezt a nagy mozgalmat maga a vidéki népelem idézi elő a főváros életében. Szüntelenül jön, megy, áramlik, kavargó ez a nép. Egyszer itt próbál szerencsét, máskor megint a vidéken, hogy aztán újra előről kezdje az egész kísérletezést.,

A statisztika ezen a téren még nem fejezte be feladatát, sőt csak most jött rá arra, hogy ezzel a problémával igenis alaposan kell foglalkoznia. Ennek a rétegnek szerkezete, sajátosságai és sorsa igen fontos, ha meg akarjuk ismerni azokat az erőket, amelyek a fővárost építik.

A főváros népessége eszerint egészen sajátos szerkezetű tömeget mutat. Középrésze a törzsökös budapesti nép, amely azonban nem tesz többet minden száz lélekből negyvennél, sőt el sem éri ezt a számot. E körül helyezkedik el a vidékről jöttek, de már megtelepedettek tömege, melyet mint évgyűrűk, úgy jelölnek az itt tartózkodás tartamának éveit. A külső szélén azok a tízezrek helyezkednek el, akik bármely percben készen állanak arra, hogy innen leszakadjanak és arra is, hogy ide újra visszatérjenek. A váltságok, a gazdasági fellendülés éveit szabják meg ennek a tömegnek az útját, járáskelését és ettől függ az is, hogy milyen nagy a szilárdsága a fővárosi lakosság egységének. Nyilvánvaló, hogy egy olyan szerkezetet, amelynek nagyobbik fele többé-kevésbé kész a kikapcsolódásra, elidegenedésre, nehéz olyan állandó forgásban tartani, hogy a közös mozgás eleven ereje az egész tömegnek megadja a kellő ellenálló erőt, sőt hogy még újabb elemek vonzására is lehetőséget teremtsen.

Pedig az egyensúly maga nem elég. Fejlődésre van szükség. A vidéki elem nem jövevény ebben a városban, hanem építőerő, amellyel bánni kell.

A várospolitikának nem szabad elfeledkeznie arról, hogy a fővárost bennszülöttjei tartják fenn, de az idevándoroltak fejlesztik nagyobbra.

Mik vagyunk?

Mi vagy? Ez a kérdés ma egészen egyszerűen annyit akar kikutatni: miből élsz?

Budapesten erre a kérdésre minden második ember közvetlenül válaszolhat, mert minden második ember keres. Legalább is ez volt a helyzet 1925-ben. S ha azóta a viszonyok annyira megromlottak, hogy amint egyes adatok mutatják, ma¹⁾ a fővárosban ötvenezer munkanélküli van, ez akkor is mindössze egy tizedrésznivel rontotta ezt az arányt. A budapesti keresőkre azonban nagyobb feladat hárul, mint amit a főváros népének eltartása jelent. Az a hatvanezer kereső, aki még nincs is egy éve, hogy vidékről feljött, igen nagy részben arra számít és azért keres, hogy otthon hagyott családját elláthassa. Budapesten száz házas férfi közül pedig csak három nem keres, — ezek az adatok 1920-ból valók, amikor a kereseti viszonyok semmiestre sem voltak jobbak, mint ma, — ellenben száz házas férfi közül 16-nak a felesége is keres. Az elvált férfiak közül is alig van nem kereső; az özvegy férfiak között pedig minden öt közül négy keres. De a nőtlen férfilakosságnak a fele is kereső. A kereset alsó határa a 15 évnél fiatalabb korra esik, a 15—19 éves korban már minden tíz ifjú és leány közül keres hat, húsz évtől kezdve meg a főiskolásokat leszámítva, a férfiak közül majdnem mindenki keres, akár házasember, akár nem. Sőt a nők között is nagyon kicsiny az az elem, amely tisztán csak másokra utalva él. Huszadik életévüktől kezdve a fővárosban lakó leányok között csak minden tizenkettedik áll kereset nélkül.

A nők egyáltalában csak akkor kapcsolódnak ki a keresőmunkából, ha férjhezmennek, de akkor sem teljesen. Ma már a házasodásnak mind nagyobb mértékben válik feltételévé az, hogy mind a két házastárs keressen. Ha 1920-ban száz férjesasszony közül 16 pénzkereső pályán volt, akkor ma, amikor a házasságok száma olyan nagy mértékben növekedett, nem lenne meglepő, ha minden száz asszony közül kétszerannyi volna kereső. Az özvegyé vált nők is igen hamar visszatalálnak régi keresetükbe. Három özvegyasszony közül Budapesten kettő keres, az elváltak között pedig még nagyobb ez az arány; tíz elvált asszony közül hétnek van keresete. Tíz év alatt az özvegyasszonyok száma Budapesten 68.000-ról 77.000-re emelkedett, az elváltaké pedig megkétszereződött s több tizennyolcezer főnél. A munkapiacot ez is nagyobb mértékben terheli ma, mint csak tíz évvel ezelőtt is.

Az átlagok tehát nem rosszak, de ezeken az átlagokon belül igen nagy szélsőségek gondolhatók el. Az egyik oldalon a gyermektelen házaspár, amelynek mind a két tagja pénzbeli jövedelmet kap, a másikon pedig az a sokgyermekes család, amelynek családfefe munka nélkül áll. Az előbbieket

¹⁾ E tanulmány megírása idején még ismeretlenek voltak az 1930. évi népszámlálásnak azon adatai, amelyek a főváros népességének foglalkozás szerint való megoszlását szemléltetik.

száma igen nagy lehet, mert Budapesten minden harmadik férjes asszony gyermektelen, az utóbbiak száma pedig kicsiny, mert csak minden ötödik asszonynak van háromnál több gyermeke és minden harminchetediknek van hat vagy annál is több. De ezekben a nagy családokban természetesen mind sűrűbb a kereső gyermek is.

Egy olyan városban, amelyben alapjában véve csak a 15 évnél fiatalabb gyermekek és a férjes asszonyok nem keresnek vagy nem keresnek mind, a kereseti viszonyokra nem lehet panaszkodni. Össze sem lehet hasonlítani ezt az állapotot a vidékével, ahol a kereseti lehetőségek sokkalta korlátozottabbak. Végre is azon a Budapesten, ahol az ország lakosságának csak 11-5%-a él, az ország kereső népének 13%-a lakik. Ez pedig egyúttal azt is jelenti, hogy viszont az eltartottnak csak egy tizedrésze esik a fővárosra, tehát amíg a vidéken száz kereső átlag 137 lelket tart el, Budapesten az arány száz keresőre mindössze 98 eltartott. Az utolsó tíz év alatt pedig a kormegoszlás változásából arra lehet következtetni, hogy a vidéken a régi arány pontosan megmaradt, ellenben a fővárosban 100 keresőre ma már alig 70 eltartott esik. Viszont természetesen nőtt azoknak a vidékieknek a száma, akik a fővárosba özönlöttek, hogy innen tartsák el vidéken hagyott családjukat.

Foglalkozásunk.

A kereset azonban még csak az általános keret. Konkrétül az a kérdés: miből is erednek ezek a keresetek? Milyen a főváros népének foglalkozási megoszlása?

A főváros gazdasági életét mindenekelőtt az őstermelésnek majdnem teljes hiánya jellemzi. Budapesten alig van gazda és ami van, az is évről-évre kevesebb lesz. 1890-ben még minden ötvenegyedik kereső őstermeléssel foglalkozott a fővárosban, 1925-ben már csak minden száztizennyolcadik. Budapest őstermelő népe ma nincs annyi, mint a 18.000 lakosú Mohácsé s legfeljebb annyi, mint a 13.600 lakosú Jászárokszállásé. Az, hogy ezek között a keresők között még mindig van vagy kétezer gazda, nem jelenti azt, mintha ezek mind itt is gazdálkodnának a fővárosban. A főváros vidéki kenyeret, vidéki tejet és húst fogyaszt. Egyébként ez kelti a vidékben azt a hitet, hogy a főváros »az ő zsírján él«. Arról ugyanis nem nehéz elfeledkezni, hogy a főváros azt, amit vesz, meg is fizeti, értékért értéket ad.

Ha a fővárosban nem folynék szüntelenül annyi érték termelése, mint amennyit szükségletei tesznek, nyilvánvaló, hogy nem maradhatna fenn. Nem is képzeljük, milyen gyorsan széthullana ez a hatalmas arányú település, ha valami módon elveszne mérlegének ez az egyensúlya. Lakosságának igen jelentékeny az a hányada, amelyet épen csak a kereseti lehetőség tart itt, amint ez a lehetőség megszűnnék, ez a külső, leglazább réteg

azonnal lehullana róla és igen gyors ütemben követné ezt a törzsökös lakosság nagyrésze is. A főváros így is olyan nagy rajokat bocsát ki magából az országnak és a világnak minden része felé, ami alig van arányban nagyságával és növekedésének egyenletességével. Ennek a szétáradásnak csak egy fokkal kellene erősbödni ahhoz, hogy az már az élő húsba vágjon és a főváros sorvadását idézze elő.

A fővárosban az ipar a legkiterjedtebb foglalkozási ágazat. 1925-ben minden harmadik ember ebből kapta keresetét. De az ipar hanyatlóban van. 1920-ban száz fővárosi kereső közül harmincnyolc él az iparból, 1910-ben még negyvennégy. Ez a népszámlálás találta a fővárosi ipart aránylagos fejlettségének legmagasabb fokán. 1920-ban a fővárosban az ipar körülbelül arra a jelentőségre esett vissza, amelyen 1890-ben állott, 1925-ben pedig oda, ahonnan a hetvenes évek fejlődése megindult. Budán és Pesten, a két fővárosban együtt 1870-ben pontosan ugyanolyan volt az ipar aránya, mint 1925-ben: a keresők egyharmada. De Pesten magán már akkor is 38% volt. A jelek szerint pedig Budapesten 1925 óta újra annyit hanyatlott az iparban alkalmazott emberek száma — részben a környékre való költözés miatt is —, hogy kérdés, vajjon versenyezhet-e ma a kiegyezés időpontjának Pestjével és Budájával.

Csakhowy akkor egészen más volt a főváros többi lakosságának foglalkozási megoszlása, mint a trianoni Budapesten. Akkor még a lakosságnak 6.7%-a volt őstermelő, ma csak 0.8%. Elég meglepő módon e hatvan év alatt az önálló őstermelők száma nőtt: akkor 1142 önálló gazda volt a két fővárosban, Óbuda nélkül, ami külön községnek számított és aminek részletes foglalkozási adatait ennél fogva nem ismerjük, mert a községekről csak járásokként maradtak fenn az összesítések; 1920-ban 2001 volt, akiknek azonban jórésze nyilván vidéken gazdálkodott; az őstermelésben dolgozó alkalmazottak és munkások száma ellenben e félszázad alatt 8581 főről 3000 főre, sőt 1925-ben ennél is alacsonyabbra csökkent.

A kereskedelem és a hitel, valamint a fuvarozás, szállítás közös csoportja aránylag megnőtt; akkor, 1870-ben az egész csoport együtt is kisebb volt, mint ma csak a kereskedelem és hitel. 1925-ben minden nyolcadik kereső ebből élt, akkor az egész csoportból együtt minden tizedik (10-4%). De ma a fuvar, szállítás, közlekedés külön is 4.6%-ot tesz a főváros dolgozó népéből s ezzel együtt a forgalom nagy kereseti ágai együtt a főváros minden hatodik keresőjének munkaerejét egyesítik.

Kisebbség volt akkor a közszolgálat és az értelmiségi szabadfoglalkozások csoportja is, mint ma. Ez az ágazat az utóbbi két évtized alatt rohamosan nőtt a fővárosban, mert hiszen 1910-ben arányuk még csak 8.9%-ot tett, 1925-ben pedig már 17.4%-ot; s ma nyilván ennél is többet. Ehhez mérten meglep, ha a kiegyezés Budapestjének adataiban azt találjuk, hogy a hivatal-

noki és az értelmiségi kar akkor 11.1%-ra rúgott. Minden kilencedik ember ezek közül való volt. Mégpedig természetesen Budán volt nagyobb az arányuk: 14-7%. Akkor ott volt minden országos hivatal. Ez egészen közel jár a mai arányhoz és valóban az iparával elcsendesedő Budapestnek is olyanforma lesz a képe, mint az akkori Budáé volt. Kevés termelés, sok tekintély. Az akkori nagy hivatalnoki berendezkedés az abszolutizmus hagyatéka volt. A munkájára ébredő Magyarországon és fővárosában később ez az apparátus lassabban fejlődött, mint a termelő szervezet. De a világháború alatt újra megfordult az irányzat. A központi hatalom egyszerre nagyon fontossá válik, a közös célt nem lehet másként szolgálni, mint közös irányítás alapján. Ez az irányzat még jobban megerősödik, amikor a háború elvesztése után az az elgondolás kerekedik felül, hogy a közösség lényege az egyetlen hatalom, amely mindenek felett zsarnoki módon uralkodik. Az erre következő visszahatás újra csak a központi hatalom megerősítését kívánja, mert úgy látszik, a polgári rend azzal áll vagy bukik, hogy központja, legfőbb erődje elfoglalható-e vagy nem. Így a hatás és a visszahatás egyformán a hivatalnoki szerkezet kiépítését kívánja és ennek az eredménye, hogy a közszolgálat és a vele statisztikailag összefoglalt értelmiségi szabadfoglalkozások, amelyeknek aránya a főváros kereső népében a század fordulóján már csak 6-4% volt, 1925-ben 17-4%-ra ugrott fel. A negyedszázaddal azelőtti helyzet az volt, hogy a fővárosban minden tizenötödik-tizenhatodik ember munkájára volt csak szükség a szervezési és irányítási feladatok végzésére, 1925-ben ez már minden hatodik dolgozó embernek munkáját vette ez igénybe. Többet, mint a kereskedelem, hitel és forgalom együtt.

E fél századnál nem sokkal hosszabb idő alatt rendkívül nagy mértékben megapadt a házicselédék arányszáma. Az 1869. évi népszámlálási kötet szerint »személyes szolgálatokat« végzett, azaz cseléd volt a két városban 51.218 lélek, vagyis minden harmadik kereső (35%). Számszerint 1925-ben sem igen volt több cseléd ennél; 51.610 cselédet vett számba ebben az évben a népszámlálás. De arányuk a harmadrésről tizedrésze csökkent. És bár 1910-ben számuk még 71.117 volt, arányuk akkor is csak a felényi, mint 1870-ben. A kiegyezés korának Budáján és Pestjén minden két dolgozó ember tartott egy cselédet, a béke végének virágzó Budapestjén minden négy, a trianoni, szétzúzott ország Budapestjén már csak minden kilenc.

Még egy nagy különbséget találunk a két Budapest között: a kiegyezés korának kezdő nagyvárosában birtokából, jövedelméből, járadékából, nyugdíjából mindössze 1-5% élt, a maiban ellenben 15.6%. Az akkoriak csak minden hatvanhatodik embere, a mainak minden hatodika. A birtokukból élőket akkor jórésben a járadékosok tették s a nyugdíjasok mindössze néhány fővel épen jelezték, hogy ők is vannak. Számuk még 1880-ban is csak 1224. Ma ellenben ebben a nagy tömegben a nyugdíjasok lettek a

vezető réteggé. Ma őket nevezik vagyonukból élőknek. Azok, akik csak-ugyan abból élnek, ma sem szerepelnek nagyobb hányaddal, mint ezelőtt 55 évvel.

A két Budapest arca, jellege bizony nagyon különbözik egymástól. A régi is túlnyomó nagyrészben vidékről vette búzáját és tejét, de ezért főként iparcikkeket adott, kisebb részben pedig kereskedelmi szolgáltatásokat és azokat az értékeket, amelyeket a szervezés központi tagjainak munkája jelent az országnak. Hogy ez a berendezkedés nem volt céltalan és nem vált a fővárosnak kárára, azt mutatja a házicselések nagy száma. Az embe-
reknek megvolt a kényelmük, törődhettek testi jólétük szempontjaival is.

A mai Budapesten az őstermelés már annyira összezsugorodott, hogy épen csak a nyoma maradt meg. Csak annyi, hogy a statisztikai táblázatokban ez a rovat se maradjon üresen. Az ipar megmaradt régi arányában, bár természetesen közben maga az ipari szervezet, épen a vidékhez való viszonyában lényegesen átváltozott. Ezt a változást körülbelül azzal jellemezhetjük, hogy a mai fővárosi ipar nagyobb mértékben szolgálja a vidéket, mint a régi Budapesté, amelynek kézműiparos jellege inkább a helyi szükségletekre volt berendezve, a vidéknek pedig csak fényűzési, ízlésbeli, ipari igényeit elégítette ki. De az ipari szolgálatok mellett jelentékenyen megnőtt a kereskedelem, forgalom, hitel szerepe; az ebből eredő értékekkel a főváros aránylag többet fizet meg a vidéknek, mint fél századdal ezelőtt, az indulás idején. Még jobban nőtt a hivatalos és szabad értelmiségi szolgáltatások értéke; annak, amit a fővárosi hatalmas szervezeteknek ez a tagja végez, a város mérlegében felével nagyobb a fontossága, mint akkor volt. A jólét mértékét pedig, amit akkor a cselédek aránylagosan igen nagy száma adott meg, ma ez csak kisebb részben szolgáltatja. Akkor az mutatta a főváros gazdasági életének fölényét, hogy három ember közül egy csak arra való volt, hogy a másik kettőt személyében kiszolgálja. Akkor húsz ember közül tizenhárom dolgozott, a többi hét pedig ezeket szolgálta ki; ma körülbelül az a helyzet, hogy húsz ember közül 15 dolgozik, három nyugdíjban van és mindezeket együtt szolgálja ki a még hátralevő kettő. Nem vitás, hogy általános emberi szempontból a mai állapot az egészségesebb. Ahogy valamikor a rabszolgaság ellen, majd a jobbágyosság ellen kellett küzdeni, az utolsó félszázad maga ellen a szolgaság ellen harcolt és valóban nagy eredményeket is ért el ebben a tekintetben. Csak az a kérdés, hogy vajjon azokat, akiket nyugdíjba küldött, vagyis akiket kikapcsolt a termelő szervezetből, nem becsülte-e nagyon alá; nem hiányzik-e az a munkaerő, amivel ezek még dolgozhatnának és nem von-e el ezért eltartásuk túlsókat a dolgozók munkájának eredményéből? Ma már Budapesten minden öt dolgozóra esik egy nem dolgozó, aki minden közvetlen ellenszolgáltatás nélkül részesedik a többiek jövedelméből.

Önállók, alkalmazottak.

Nagyjából ilyen a foglalkozások megoszlása. De mindebből csak annyit tudunk egymásról, ki milyen termelési ágban fejti ki képességeit, ez pedig alig árul el valamit abból, hogy mik is vagyunk hát. Az önállók és az alkalmazotti viszonyban levők igen széles fokozatain kell kikeresni és közelebbről meghatározni azt a helyet, amelyet ki-ki elfoglal és amely aztán majd képet ad mindnyájunk társadalmi elhelyezkedéséről.

De ennek a vízszintes tagolásnak egyes fokozatai sem tartották meg eredeti értelmüket. Önállónak lenni ma már nem ugyanaz, mint 1870-ben volt. Akkor az élet beteljesedése volt, ma sokkalta gyakrabban kényszer. Ma az egyéni vágyak csúcspontját a vezérigazgatói állás jelenti vagy más alkalmaztatás útján kapható korlátlan jogkör, önállóságba pedig igen sokszor csak az kóstol bele, akinek egyáltalában semmiféle függőségi viszonyt nem sikerül a maga számára biztosítania.

Az önállók arányszáma mégis nagyon megnövekedett a fővárosban. Az erre vonatkozó adatokat ugyan ma még csak 1920-ra vonatkozóan ismerjük, tehát épen az az évtized hiányzik, amely ennek a kényszerből való önállóvá tételnek olyan nagy lendületet adott, de azért a fejlődés iránya világosan látszik. Még e nélkül az évtized nélkül is sokkalta nagyobb arányokban emelkedett Budapesten az önállók száma, mint az alkalmazottaké. Ha 1870-ben száz volt a két testvérvárosban az önállók száma, 1920-ban a fővárosban 688, és ha akkor száz az alkalmazottaké, 1920-ban 292. Az önállóság, akár kényszerből keletkezett, akár mert alapjában véve talán még most sem vesztette el varázsát, a kétszeresen jóval túl haladta meg az alkalmazottak tömegének emelkedését.

Természetesen nem mindegyik foglalkozási ágban volt ez így. Az őstermelő önállók száma háromnegyedrésszel emelkedett ötven év alatt, az alkalmazottaké és a többi munkaerőké azonban a harmadrészére apadt. De az őstermelés olyan kis tömeg, hogy változása a város fejlődésében nem számít. Az iparban ellenben az önállók tömege majdnem hatszorosára (576) nőtt, az alkalmazottaké pedig három és félszeresére (348). Csakhogy 1870-ben az akkori 7100 iparos foglalkoztatta a 40.731 munkást, a részvénytársasági vállalatok még igen kis részt vettek a termelésben. Ma ellenben a gyáriparban minden öt pengőnyi kifizetett tisztviselői vagy más alkalmazotti díjból és bérből 4 pengőt a részvénytársaságok fizetnek, ami körülbelül azt jelenti, hogy öt alkalmazott közül is az övék négy. Igaz, hogy náluk az alkalmazottak számát emeli az igazgató is, ami az önálló vállalatnál a tulajdonosnak felel meg. És épen e miatt az átlagfizetések aránylag jóval magasabbak a részvénytársaságoknál, mint a magánvállalatoknál. Ha a tisztii fizetéseket nem vesszük számba, akkor a

munkabérekből nem egészen 40%-ot viselnek a magánemberek vállalatai és 60%-ot a részvénytársaságok.

1870-ben tehát az iparban még átlag hat alkalmazott esett egy-egy önállóra, 1920-ban azonban csak három; egy önálló iparosra pedig 1920-ban valójában nem eshetett több, mint legfeljebb egy alkalmazott, mert a többi kettőt a részvénytársaságok dolgoztatták.

1920-ban tehát Budapesten minden száz dolgozó közül nyolc-kilenc (8.6%) önálló iparosnak vallotta magát, mert azzá tette az, hogy iparigazolványa, vagy iparendélye volt, 1870-ben pedig száz kereső közül csak 5 volt önálló iparos.

A kereskedelem és a hitel szerepe érthetően egészen más az új Budapesten, mint a hajdanin volt. 1870-ben a két testvérvárosban a dolgozó emberek közül csak minden százhetvennegyedik vallotta magát önálló kereskedőnek. Pestnek összesen 361 polgára, Budának 470 polgára tartozott a kereskedők közé s a budapesti kereskedelem gócpontja Buda. 1920-ban 25.089 kereskedői iparigazolvány mutatja ennek a rétegnek hatalmas megnövekedését. A jelzőszám szerint ötven év alatt százról 3020-ra emelkedett az önálló kereskedői réteg. Az alkalmazottak száma természetesen nem tarthatott ezzel lépést, ott a növekedés mértéke 590, mégpedig a tisztviselőké a nagyobb: 976 és a többi alkalmazottaké mindössze 398; az önálló kereskedők száma tehát megharmincszorozódott, a kereskedelmi és hitelintézeti tisztviselőké majdnem megtízszereződött, a többi alkalmazottaké ellenben, akik a kereskedelem és a hitel szervezetét munkálták, csak a négyszeresét érte el.

A kereskedelemben és a hitelben tehát e fél század alatt, amidőn Budapestnek és rajta keresztül az egész Nagy-Magyarországnak hitelszervezete, kereskedelmi hálózata, tőkegazdálkodása kifejlődött, a kereskedelem is alyen nagy mértékben aprózódott el és ilyen nagy mértékben járult hozzá öhhoz, hogy Budapest egy fél század alatt az alkalmazottak városából az inállók városává lett légyen. 1870-ben a két testvérvárosban együtt csak minden tizennegyedik ember volt önálló, a tíz évvel ezelőtiben már minden ötödik. Azóta természetesen még nagyobbra nőtt az önállók aránya, bármennyire emelkedett is közben a tisztviselők száma is. 1870-ben az önállók közül csak minden tizenhatodik volt kereskedő, 1920-ban majdnem minden negyedik (száz közül 28). A kereskedelmi tisztviselők aránya: 1870-ben minden negyvenharmadik kereső, 1920-ban minden tizenötödik; a kereskedelmi és hitelvállalatok többi munkásaié: 1870-ben minden huszonkettedik, 1920-ban minden tizennyolcadik.

A fuvarozási, szállítási vállalatok is igen nagy hányadát foglalják le a főváros munkabírásának. A fél évszázados változás itt nem olyan szélsőséges, mint a kereskedelemben. A hatalmas vasúti és más vállalatok kifejlődése

természetesen a tisztviselők és a többi alkalmazottak számát emelte. A tökékoncentráció, aminek e fél század alatt már szinte be is kellett volna fejeznie munkáját, ha a régi elméletek igazak, legnagyobb mértékben ezen a téren érvényesült. De itt sem akadályozhatta meg, hogy az önállók száma több, mint hatszorosára ne emelkedjék (jelzőszám: 624), aminél csak kevéssel több a tisztviselők hétszeres (715) és a szakmabeli munkásság nyolcszoros (790) megnövekedése. 1920-ban száz fővárosi kereső közül 6*5, 1870-ben csak 2-9 volt a fuvarozó, szállító tevékenységnek önálló vagy alkalmazott részese.

Az értelmiségi szabadfoglalkozások körébe tartozó önállók számának emelkedését nehéz kinyomozni, mert 1870-ben ezt a foglalkozási csoportot még nem kezelték külön. Ma ennek az aránya az önállók táborában szám szerint igen szerény: csak minden harmincnyedik kereső vallja magát ennek. Az ügyvédek, orvosok, szabad tanerők, szolgálati hierarchiába be nem osztott lelkészek adják ennek a rétegnek a zömét.

Ennél számra nagyobb az önállóknak az a csoportja, amelyben a vagyonukból élők, a háztulajdonosok, járadékosok, magánzók is ott szerepelnek. Bizonytalan réteg ez. Tagjai a nagy dolgozó tömegben csak elvétve tűnnek szembe; erre a »pályára« törekedni nem is igen lehet, mert aki maga szerezte vagyonát, az nagyon ritkán tudja elszánni magát arra, hogy mikor ez a vagyon elég nagy, további gyarapításáról lemondjon, vagyis vagyonát valóban csak élvezze; így csak öröklés útján lehet ebbe a táborba bejutni. Ügy látszik, erre Budapesten csak legfeljebb minden ötszázadik újszülöttnak van kilátása.

Az alkalmazottakból álló kereső tömeget nem kell ilyen nagyon részleteznünk ahhoz, hogy legalább nagyjából képet alkothassunk arról, közülük ki kicsoda. Őket elég vízszintesen a megszokott két nagy rétegre osztani: tisztviselőkre és munkásságra. A tisztviselők között külön-külön kategóriát jelent a köztisztviselőség és a magántisztviselőség állapota, a munkásság között azonban csak a fizetés nagysága jelent komoly árnyalatokat.

Budapesten 1920-ban száz kereső közül 19 volt önálló, 24 tisztviselő és 57 munkás. (A katonaság nélkül, aminek a száma 1920 óta annyira lepadt, hogy a foglalkozások nagy csoportjai között ezt bízvást elhanyagolhatjuk. De egyébként sem ismerjük ezt az adatot, csak azt tudjuk, hogy a régi 16—17.000 főnyi katonaság helyett 1925-ben már csak 6224 katona volt a fővárosban s azóta ez a szám még jobban csökkent.)

A tisztviselők közül ismét 84 aktív, 16 pedig nyugdíjas. Ezek között van néhány nem tisztviselő-nyugdíjas is, de ezeket sem lehet és nem is igen érdemes különvenni. A 84 aktív tisztviselőből pedig 31 köztisztviselő, 53 nem az. De a magántisztviselők között szerepelnek a közlekedési, vasúti tisztviselők is, akik ugyan jellegük szerint köztisztviselőknek számítanak, de a gazdasági szervezetben mégis az ipari és forgalmi csoport dolgozói

között van a helyük. 1870-ben Budán és Pesten 2693 állami, 135 megyei és 1315 városi közhivatalnok volt, az egész együtt 4434. Számuk még 1890-ben is csak 11.000, s attól kezdve tíz évenként így emelkedik: 17.900, 23.200, 36.900. Ötven év alatt több, mint a nyolcszorosát érte el ez az értelmi munkaerő-tömeg. 1870-ben a két testvérváros keresői közül minden harminckettedik hordozta valamilyen közhatalom tekintélyének egy részét, 1920-ban már minden tizenharmadik, — nem számítva azonban a katonatiszteket s nem számítva a vasútiakat sem.

Hány lehet a magántisztviselők közül vezérigazgató, vagy legalább igazgató? Budapesten 1930-ban összesen 2253 részvénytársaság és 210 szövetkezet működött, tehát a megszámlált 48.000 ipari, kereskedelmi és hitelvállalati tisztviselő közül csak legfeljebb minden tizenkilencedik lehet vezető állásban, a többiek ranglistáját épenúgy fizetésük adja meg, mint a munkásságét. A közlekedési ágban 1920-ban 11.000 tisztviselő dolgozott. Itt néhány fuvarozási, szállítmányozási vállalaton kívül a közüzemek tisztviselői szerepelnek, ezek között tehát a vezető állás nagyon ritka. De viszont a köztektélyben való részesedés mégis értéket és súlyt jelent e tisztviselői kar számára.

A fél évszázad fejlődése tehát ez volt: a főváros munkája fizikai munkából mind jobban átalakult vezető, szellemi munkává. Az önállók száma növekedett nagy mértékben s nem az alkalmazottaké. Ezek között ismét a tisztviselőké és nem a munkásoké.

De a fejlődés nem állott meg azon a ponton, ahol az 1920. év találta. Azóta — akár fejlődésnek nevezzük ezt, akár egy vészes irány elhatalmasodásának — az önállók száma még nagyobb mértékben növekedett és az alkalmazottak között a tisztviselői elem aránya még jobban előreugrott. S ezek között nemcsak a köztisztviselőké, hanem a többieké is. Egyúttal pedig nemcsak a dolgozó tisztviselőké, hanem a nyugdíjasoké is. Az az öt év, aminek az adatait legalább részben ismerjük, olyan változást hozott magával, hogy ez a régebbi, nyugodt idők alatt talán évtizedek alatt állott volna be, ha ugyan egyáltalában bekövetkezhetett volna.

1920-ban még száz kereső közül negyven volt iparos — önálló és alkalmazott,—öt év múlva már csak egyharmadrésznyi, épenúgy, mint 1870-ben, a fejlődésnek induló fővárosban. De az önállók száma 1920 és 1925 között még jobban nőtt, a munkásoké még jobban csökkent és így az ipar mind nagyobb mértékben válik tengődő iparrá. Olyanná, amelynek kifelé, a város határain túlra már alig van feszítő, vonzó, átalakító ereje. Ez az ipar a maga rengeteg kis részesével a helyi szükségletek kielégítésére rendezkedik be, Budapest ipara helyi jelentőségűvé süllyed, csak járulékos része, de nem építője többé a főváros gazdasági életének és jelentőségének.

A kereskedelem, hitelforgalom aránya még meglepőbb módon változik: 1920-ban még minden negyedik dolgozó ember ennek fenntartásán, fel-
 lendítésén dolgozott, 1925-ben csak minden hatodik. Ellenben a közszolgálat
 és a szabadfoglalkozás népe, amely 1920-ban még csak minden hetedik-
 nyolcadik embert sorolt be a közhatalom hordozóinak táborába, 1925-ben
 már minden ötödik-hatodik dolgozó embert a maga számára foglalt le. Ha a
 főváros, mint minden város és minden állam és egyáltalában minden gazda-
 sági egység csak áruval fizetheti meg az árukat, az általa a vidéknek cserébe
 átadott áruk között mind nagyobb hányadban szerepelnek azok a szellemi
 javak, amelyek e tisztviselői réteg munkáját foglalják magukban.

S az öt év alatt egyenest megdöböntő mértékben növekedett a keresők-
 nek az az »egyéb« csoportja, amely kilenctizedrészében a már nem dolgozókat,
 a nyugdíjasokat foglalja magában. 1920-ban a főváros kereső népének egy
 tizedrésze állott ezekből — s keresők, mert rendszeres javadalmazást kapnak
 és e javadalmazás alapja elvitathatatlan joguk, amelyet egy élet munkája
 és megváltozhatatlannak ismert kölcsönös szolgálati szerződések alapoztak
 meg — 1925-ben már épen egyötödörös. A főváros tehát öt év alatt hatalmas
 lépéssel közeledett ama állapot felé, amelyben már nem is az általa szolgál-
 tatott javak, hanem a benne megtestesült jogok biztosítják fennállását és a
 vidékkel való cseréjében mérlegének egyensúlyát.

Műveltségünk.

S ha már a fővárosban a műveltségnek, a szellemi fölénynek és egyál-
 talában a szellemi szintnek gyakorlati jelentősége ilyen nagy, hogy is
 állunk ebben a tekintetben? Ahhoz a kérdéshez: mi vagy, hozzátartozik,
 bennefoglaltatik az a másik is: milyen vagy?

Budapest nemcsak az egyetemi, hanem a középiskolai végzettségű
 embereknek is nagy gyűjtőhelye. A férfikeresők közül csak minden kilencedik
 van Budapesten, de a főiskolát végzetteknek a fele itt van; a nyolc közép-
 iskolai osztályt végzetteknek is több, mint négy tizede és még a négy közép-
 iskolát végzetteknek is több, mint egyharmadrésze. A főiskolát, középiskolát
 végzett nők közül még többen vannak Budapesten, mint a hasonló képzett-
 ségű férfiak közül.

Budapesten 1920-ban minden tizedik férfikereső főiskolát végzett,
 a vidéken csak minden hetvenegyedik; a fővárosban minden nyolcvan-
 harmadik kereső nőnek hasonló iskolázottsága volt, a vidéken csak minden
 ötszáznegyvenötödiknek. S a fővárosban az eltartottak között is kevesebb
 volt egyharmadnál az analfabéta, holott a vidéken majdnem a fele (száz
 közül 48-7) nem tudott sem írni, sem olvasni.

Budapesten 1920-ban a kereső férfiak átlag hét és fél évnyi iskolázott-
 sággal rendelkeztek, a vidéken 4-7 év volt az átlag. Ott tehát még a hat elemi

átlag sem jön ki, s ha úgy vennők is, hogy a negyedik éven túl levő tört év már középiskolára jutott, akkor sem végezhetek volna a kereső férfiak átlagosan egy középiskolát. Budapesten ellenben a négy elemi iskolán felül majdnem ugyanannyi esztendei tanulás emelte a dolgozó férfiak színvonalát és fokozta munkájának értékét. A kereső nők között nem volt ilyen nagy az eltérés. Budapesten 5.2 év, a vidéken 4.1 év volt átlagos iskolai végzettségük. Az eltartott férfiak — természetesen a zömük fiúgyermek, mert hiszen a munkabíró korban nagyon kevés férfi maradt másnak az eltartására bízva, Budapesten 3.1, a vidéken 1.7 évnvi iskolát végeztek, az eltartott nők, akiknek az átlagos életkora egészen más, mint az eltartott férfiaké, mert a háztartásban dolgozó nők is valamennyien eltartottnak számítanak, Budapesten 4.5, a vidéken 3.1 évnvi iskola birtokában voltak.

Természetes, hogy az iskolázottságnak ez a magasabb foka az életnek minden vonatkozásában megnyilvánul és a budapesti teljesítményt valóban jóval magasabbra minősíti, mint a vidékit. Meglepő, hogy nemcsak az ipari és a kereskedelmi foglalkozásokban, hanem a közigazgatási szolgálatban és a szellemi szabadfoglalkozások körében is megvan Budapestnek ez az előnye. Ebben a tekintetben a főváros általában is igen nagy előnyben van a vidékkel szemben, mert közhivatalaink és intézményeink erősen központosítva vannak. Amíg a férskeresők közül csak minden kilencedik van Budapesten, a közhivatali és a többi értelmiségi ágban minden harmadik, a női munkások közül pedig még több van itt: minden tíz közül 4·4. Ellenben a főiskolát végzett közszolgálatban levő vagy valamilyen szellemi szabadfoglalkozású emberek között az arány százból 44-8 férfi és ugyancsak százból 54-2 nő. A főváros fölénye ebben a vonatkozásban is megmarad. Mindezek a tíz évvel ezelőtti adatok. Azóta az iskolázás már azért is nagymértékben növekedett, mert az elhelyezkedés nehezebben megy és az a szülő, aki csak teheti, minél tovább tartja iskolában a gyermekét. Ezeknek a szülőknek a száma is egyre emelkedik, mert hiszen a házasságok száma is rendkívül nagymértékben nőtt.

Keresők, eltartottak.

Most még egy kérdés: vajjon az eltartottak aránya is ugyanaz az egyes foglalkozások szerint a fővárosban, mint a keresőké?

Némi eltolódás van, bár a legnépesebb foglalkozások, az ipar és a kereskedelem keresői körülbelül ugyanannyi lelket tartanak el, mint amennyien keresnek. Száz dolgozóra ezekben az ágakban ugyanannyi eltartott esik. Kisebb ennél az eltartottak aránya a közalkalmazottak és a szellemi szabadfoglalkozásúak nagy csoportjában (száz keresőre 82 eltartott), valamint a vegyes foglalkozások körében, ahol a napszamosokkal együtt az átlag száz keresőre 55 eltartott. Nagyobb az eltartottak száma a keresőknél a közlekedési

foglalkozási ágakban, aminek nyilván az az oka, hogy itt már a megletebb korú emberek szerepelnek a dolgozók között; száz keresőre itt 131 eltartott esik. És érthető módon nagy az eltartottak száma a nyugdíjasok, járadékosok, vagyonukból élők csoportjában, ahol minden keresőre két eltartott esik.

Az önállók, a tisztviselők és a többi munkásság vízszintes rétegei szerint is érdemes lenne szétbontani a keresők és az eltartottak megoszlását. Budapesten azonban ezek a kategóriák nem térnek el egymástól olyan nagy mértékben, mint a vidéken. Budapest gyermekekben általában szegény város. A vidéken csak az értelmiségi elem ismeri a gyermektől való irtózásnak azt a fokát, ami itt már a munkásnépet is áthatja és ott annak sem áll talán annyi lehetőség rendelkezésére ahhoz, hogy ennek az érzésének megfelelően rendezkedjék be, mint itt a munkásnak. Egyébként is minél kisebb részletekbe bocsátkozunk bele, minél aprólékosabban figyeljük e nagyváros életének megnyilvánulásait, annál nagyobb hiba lehet abból, hogy régi adatokra kell hivatkoznunk. Azok a viszonyok, amelyek között Budapest tíz évvel ezelőtt élt, ma már a múltéi. Épen a gyermekáldás tekintetében változtak meg azóta a viszonyok, azaz épen ebben a tekintetben módosították legjobban az előző nemzedékek álláspontját a keresők és általában a szülők, fgy a mai helyzetet majd csak akkor ismerhetjük meg, ha az új népszámlálás adatai is meglesznek.

Dolgozók és keresetük.

Budapesten naponta félmillió ittlakó ember áll munkába s a környező községekből, városokból ezenfelül még 40—50.000 jön be, akinek mindnek munkája vagy legalább is elintéznivalója van a fővárosban. Évente háromszáz munkanapot számítva, ez még ötvenezer munkanélkülivel is 150 millió munkanap. Mire megy ez a rengeteg erő?

Shakespeare műveiről azt írta valaki, hogy ezekből egy idegen csillag értelmes lakója megtudhatná, mi volt az ember, Budapestnek a munkája azonban nem mutathatná meg, mit dolgozik az ország. A nagyváros élete olyan, mint a gömb egyik fele. Csak a másik féllel együtt alkot egész, a nélkül majdnem érthetetlen. Budapest nem állhatna fenn, ha nem volna mögötte, alatta, körülötte a vidék és a vidék nem lehetne az, ami, ha nem lenne az élén Budapest.

A főváros munkája sokkalta nagyobb mértékben mentes az anyagtól, mint a vidéké. Sokan hiszik és sokan tanítják is, hogy a gazdasági élet a szükségletek kielégítésére szolgáló javak termelése és szétosztása, de egy nagyváros munkájának elemzése útján ezek is eljuthatnak annak megismerésére, hogy ezek a szükségletek aránylag milyen nagy részben mentesek minden anyagtól, hogy a szellemi értékek termelése és szétosztása milyen

nagy hányadát foglalhatja le az emberi tevékenységnek és hogy ez mennyire feltétele az anyagiaknak nevezett javak körül folyó gazdálkodásnak. Minden nagyváros életének elemzése az anyagon túl levő javak felé tereli a kutató figyelmét.

Szellem és anyag.

1920-ban az országnak három és háromnegyedmillió főnyi keresője egy esztendő alatt mintegy 940 millió munkanapot dolgozott. Ebből 143 milliót végzett a fővárosnak nem egészen félmilliónyi keresője; a fővárosban átlag 303 nap volt az évi teljesítmény. A vidéken legfeljebb 250 nap és a vidékért egészen más egy munkanap, mint a fővárosban. A vidék munkájának üteme egészen más, mint a fővárosé. Vidéken van tél és nyár, Budapesten csak annyiban, amennyiben a munkásréteg hullámszerűen rákényszeríti ezeket a természeti tüneményeket a nagyvárosra. A pályaudvarok forgalma mutatja, hogy a téli hónapok aránylag csendesen telnek el, de tavasszal megindul a nyüzsgés, a városból elrohannak a télire itt megtelepedett rajok s a város munkájának üzeme nem azért csendesedik el nyárára, mintha ez bármi módon is természete lenne a városban folyó iparnak, kereskedelemnek vagy akár szellemi munkának, hanem azért, mert a nagyváros népe személye szerint igen szoros kapcsolatban van a faluval, a vidékkel, a mezei munkával és városi foglalkozását kiegészítő, pótlójellegű keresetének tekinti, amelynek mindig meg kell hajlania a falu hívó szava előtt.

A főváros 143 millió munkanapnyi évi teljesítményéből csak alig a felét, 73.4 millió munkanapot foglalja le a kézzelfogható dolgok gondja és munkája. Az ipar, a bányászat, kohászat, a napszámosok, a házciselédek egész évi foglalkozása, mint ami mind a kézzelfogható javakért van és azoknak formálásában, átalakításában, nemesítésében — ámbár az anyag még sohasem emelt erre igényt, — telik el. A vidéken ellenben a 800 millió munkanapból ugyanezekre a műveletekre 680 millió munkanap megy és csak 15% marad minden egyébre.

De ha még a kereskedelmet is ideszámítjuk, tekintettel arra, hogy a kereskedelem, sőt a szállítás is az anyagi javak közvetlen szolgálatát jelenti, akkor a fővárosban még 40 millió munkanapot, a vidéken pedig 61 millió munkanapot kell az előbbi összegekhez hozzáadnunk. S akkor kiderül, hogy Budapesten a munkaerőnek 21%-a, a vidéken ellenben annak csak 7%-a megy olyan szellemi természetű munkára, aminek már az anyaghoz magához édeskevés köze van.

De van még egy másik szempont is, amely szerint az anyaggal való bánásnak ezt a problémáját meg kell közelítenünk. A fővárosban ugyanis már maga az anyaggal való munka is sokkalta szellemibb, értelmibb jellegű, mint a vidéken. Elsősorban azért, mert a fővárosban nincs östermelés és

az itt folyó termelőmunkát az ipar kiterjedése szabja meg, amely jóval magasabb iskolázottságot kíván, mint amaz. Már láttuk, hogy a vidéken mindössze 4.7 év az átlagos iskolázottság foka és mivel a vidéken benne van minden vidéki város is, — pedig nem lehet azt mondani, mintha a magyar városi élet épen nagyon szegényes és fejletlen lenne, — nyilvánvaló, hogy magára az őstermelő népre alig esik több átlagos iskolázottság három és fél évnél. A főváros iparosnépességének ellenben olyan a megoszlása, hogy a falusi elemi iskola három-négy osztályában szerzett tudással abba csak nagyon kis hányad kapcsolódhatik bele. A fővárosi iparoselem és a vidéki iparoselem között természetesen nincs nagy különbség. Az ipar tekintetében a főváros szintjét csak az emeli, hogy itt jóval nagyobb az ipari tisztviselői kar. 1920-ban ugyanis az országnak minden három ipari tisztviselője közül Budapesten volt majdnem kettő, azonban viszont a vidéken az ipar a termelési szervezetnek csak nagyon kis hányadát teszi, tehát az ehhez a foglalkozási ághoz tartozó nagyobb tanultság, műveltség felolvad, eltűnik az őstermelő nép ösztönösen megszerzett szakértelmének tengerében. Az ipari tudás nem ösztönös; a tanoncév maga is tanulást jelent, amit még a párhuzamos iskolai munka is mélyít; ezeket az éveket nem is számítottuk be az általános iskolázottság mértékébe. Az iparban is van, mégpedig első-sorban a gyári iparban, tehát a fővárosban olyan munkáselem, amelynek nincs különleges szakképzettsége, ennek véve a tanonckolát és a tanonckodást általában. A begyakorolt gépmunkát nem szakiparosok végzik, de ennek az elemnek ellensúlyozására meg ott van az a magasabbrendű szakmunkás, aki még a tanonckodást sem kezdhette el négy középiskola elvégzése nélkül és akik szintén a fővárosban vannak nagyobb számmal. A vidéki őstermelés a középfokú szakiskolát alig ismeri. Úgy látszik, hogy amíg a főváros az őstermelési szakiskolázás kérdésébe is bele nem avatkozik, ezen a téren nem lehet nagyobb lendületet várni.

A főváros népének életét legelső-sorban épen munkájának üteme különbözteti meg a vidékétől. A fővárosban mindenki egész éven át rendszeresen dolgozik, az egyes foglalkozások között alig van ebben a tekintetben különbség. Az élen mindenesetre a házicselédek vannak, akiknek évi teljesítménye a fővárosban és a vidéken is egyformán 365 munkanap. Az ő munkájukat csak a betegség szakítja meg néha és az, hogy a fővárosi cselédség jelentékeny része csak téli keresetnek tekinti itt tartózkodását. Azonban minél jobban megülepszik, minél állandóbbá válik a városi törzsköcs lakosság, annál nagyobb hányadát szolgáltatja az a cselédségnek is. Ezenfelül Budapesten még e címen is nagyobb a munkatempó, mint a vidéken, egyszerűen azért, mert itt aránylag még mindig több a házicseléd, mint az ország többi részében. Az országban összeszámlált házi cselédségnek 1920-ban egyharmadrésze volt Budapesten és itt minden hetedik-

nyolcadik munkanap (7.5) az övék, a vidéken ellenben az évi munkanap-
teljesítményből csak minden huszonegyedik esett reájuk. Aránylag tehát
harmadrésznyi volt a szerepük a vidék munkájában, mint fővárosi sors-
társaiké a fővároséban.

Budapesten csak egy olyan dolgozóréteg van, amelynek évi munka-
napjai száma igen valószínűen kicsiny: a bármilyen munkát vállaló nap-
számosoké. A gazdasági hanyatlás idején ezek elfoglaltsága csökken a
leggyorsabban. Számuk azonban nagyon csekély. A fővárosban 1920-ban
alig voltak egy tizedrésznien, mint a házicselédeje. A vidéken ennek az
elemnek a száma lényegesen nagyobb, bár az utóbbi népszámlálások alatt
ott is csökkenőben volt. Az országban tíz évvel ezelőtt a házicselédek
számának majdnem a felét tették.

A többi fővárosi dolgozó emberek az egész évet munkában töltik.
Mivel a fizikainak nevezett munkásréteg évi szabadságának kérdése csak
elenyészően kisszámú iparágban és kereskedelmi ágban szabályoztatott,
pihenőt csak a munka elvesztése jelent. Általában tehát 300 munkanappal
kell számolnunk. A tisztviselői rétegekben a szabadság kérdése már valamivel
kedvezőbben áll és így itt a magántisztviselőnél tíz napot, a köztisztviselői
és általában a közalkalmazotti rétegnél húsz napot számítottunk megfizetett
pihenőre. Nemcsak azért, mintha mindez szabadság lenne, hiszen három
heti átlag nem jön ki, ha a közalkalmazottak szabadságidejét az egyes fize-
tési csoportoknak megfelelően keressük, azonban itt nagyobb hányadot
kell számítani betegségre is, mert az esetek elbírálása kedvezőbb; a fizetés
erre az időre is jár.

A vidéken azonban nagyon nehéz ilyen egyszerű szabályokat meg-
állapítani és így becsülni meg a munkában töltött napokat, illetve azt, hogy
az egyes hivatásban dolgozó keresők igénybevételének foka milyen.

A főfoglalkozás az őstermelés, de már itt is nagyon vegyes az egyes
dolgozó csoportoknak munkával való ellátottsága.

Legelső helyen állanak maguk a földbirtokosok, a kicznél joggal számí-
thatunk úgy, hogy a gazdaság körül egész éven át van tennivalójuk. Az állat-
tenyésztés épenúgy 365 napot kíván egy esztendő alatt, mint a házi cselédek
munkaköre, az emberekkel való törődés. Az uradalmakban az állatok gondo-
zását a gazdasági cselédség látja el, de ezek munkaidejét mégsem
vehetjük 365 napnak, mert nem minden gazdasági cseléd dolgozik a jószággal.
A törpebirtokosok, kisbirtokosok igen széles rétege azonban maga végzi
ezt a munkát. A birtokosokat általában a legmagasabb munkateljesítményű
elemek közé kell vennünk. Természetesen más kérdés, hogy ennek a munká-
nak feszültsége milyen az egyes évszakokban. Télen egy kis takarítás, etetés,
fejés a napi munkateljesítmény, ez azonban épen olyan egész napot kíván,
mint nyáron az aratás, hordás megszakasztó tempójú munkája.

A segítő családtagnak és a bér munkásnak egészen más a munkairama. Ezeznél teljes mértékben érvényesül az évszakok diktálta munkaszükséglet. A napszámos munkásság az utóbbi években az ország egyes részeiben már 80—100 napot is alig tudott dolgozni. S ha úgy vesszük, hogy tavasztól őszig, március közepétől október végéig a mezőgazdasági munkaszükséglet teljes, télen pedig felére száll, akkor is legfeljebb kétszáz napot számíthatunk az őstermelő elemeknél évi munkateljesítmény gyanánt.

Az iparban és a közszolgálatban a vidéken is ugyanaz a helyzet, mint a fővárosban. Igaz, itt számba kellene vennünk azt is, hogy a vidéki kisipari jelleg mellett még az időjárásnak is van beleszólása az ipar munkájába, mert hiszen nagyon sok kisiparos gazda is egyúttal, sőt igen sok esetben épen elsősorban az. De egészen pontos eredményekre úgysem juthatunk el és a túlrészletezés a hiba lehetőségét növeli. A szellemi szabadfoglalkozások, a közhivatalok munkásainak élete pontosan ugyanaz a vidéken is, a fővárosban is.

A munkanap természetesen nem jelenti ugyanazt a vidéken, mint a fővárosban. Nemcsak az okozza ezt a különbséget, hogy az átlagos fővárosi munkaerő tanultabb, mint a vidéki, hanem már az is, hogy a vidéken sokkalta több a fiatalok munkás, mint a fővárosban. De a legnagyobb különbség mégis abból ered, hogy a fővárosban egészen mások a munka társadalmi feltételei, mint a vidéken. A tőkeszervezet méreteinek elütő volta folytán egészen más a fővárosi munka hatályossága, mint a vidékié. Az ország egy millió gyáripari lóerejének egyharmada a fővárosban dolgozik, s így itt minden ipari keresőre két lóerő esik, a vidéken ellenben csak 1.4.

Milyen végleteket ölelhetnek fel ezek a társadalmi különbségek!

Azoknak az élelmiszereknek és anyagoknak munkanapértékében, amelyeket a főváros a vidéktől megvásárol, ott szerepel például a majdnem negyedmillió főnyi gazdasági cselédség munkája is. Ez a szám épen olyan nagy, mint amennyi munkást Budapesten közvetlen fizikai munkában találunk. S még azt sem vethetjük ellene ennek az összehasonlításnak, mintha a gazdasági cselédség talán az őstermelési munkahadseregnek valami alacsonyabbrendű eleme lenne. Ellenkezően, csupa férfimunkások ezek és a maguk szakmájának válogatott ismerői. S ennek a hatalmas elemnek munkanapértéke árban alig kalkulálható, mert ez a munka még nem érte el a pénzgazdaság határát. A gazdasági cselédség alig kap készpénzfizetést, itt még az *évi* tíz-hatvan pengős fizetés bérskálája járja; a gazdaság csak úgy számítja ki az így vett munkanapok ellenértékét, hogy tőzsdei vagy más értékelési alapon megpróbálja megbecsülni a cselédségének természetben kiszolgáltattott javak értékét. Ezen az alapon a szakemberek arra az eredményre jutnak, hogy a negyedmillió gazdasági cseléd évi költsége a gazdaságokra nézve száz millió pengőt tesz, ami fejenként 400 pengő. Ezzel

szemben azonban Budapesten 1931-ben 1700 pengő volt a gyári munkás átlagos keresete, vagyis készpénzben több, mint négyszerese a cselédmunka becslés alapján megállapított évi értékének. Budapesten is van ötvenezer házicseléd, aki pénzben jövedelmének csak kisebb részét kapja. Ezekre nézve is ugyanazt a becslési módszert kell tehát alkalmazni, mint a vidéki uradalmi béresekre, de nyilvánvaló, hogy Budapesten ezek számára is jóval nagyobb költség kerül ki, mint amazokéra.

A budapesti embertömeg munkájának értékét tehát alig lehet összemérni a vidékiével, de mindenesetre a többszörösét éri ez annak. Nagyon valószínű, hogy az az 1:4 arány, amelyet az előbb tárgyalt munkáscsoporthoz felállítottunk, általában is érvényes mérték. De ha nem pénzben számolunk, magának a munkanapnak a tartalma más a fővárosban, mint a vidéken. Más az egy munkanap alatt munkában töltött percek száma és más az az erő, amely itt a munkához kell, mint amott.

Mivel azonban végeredményben mégis a munkán múlik a nemzetnek és a városnak is a sorsa, ezekkel kellene lemérnünk a fővárosnak és a vidéknek egymáshoz való viszonyát is.

Budapest mérlege munkanapokban.

Ha az ország e két kölcsönösen egymásra tált tagjának egymással szemben való mérlegét gondosan ki akarnék dolgozni, természetesen ennek a mérlegnek is lennének áru- és pénztételei, mint minden fizetési mérlegnek. Az áruforgalmi rész körülbelül a következőn alakulna:

A főváros a vidék östermelésének nem veszi igénybe olyan nagy hányadát, mint amelyet lélekszámának aránya mutat. 1931-ben például az ország búzatermése 20 millió métermázsa volt, amiből a fővárosba felhoztak 2,160.000 mázsát, elszállítottak innen 735.000 mázsát; liszt formájában felhoztak 1,330.000 mázsát, elszállítottak 726.000 mázsát, — ebben a rozsliszt is benne van, — a főváros nettó fogyasztása tehát egy év alatt 1,425.000 mázsa búza és 604.000 mázsa liszt, amit itt ugyanezzel a mennyiséggel kell számbavennünk, tekintettel arra, hogy ennek a lisztnek megfelelő korpát a vidéken felhasználták. A főváros tehát 1931-ben körülbelül két millió métermázsa búzát használt el, feltéve, hogy a készletek az év folyamán nem változtak meg lényegesen. Ez körülbelül egy tizedrésze az országos termésnek. De a többi gabonaneműeknél nincs ilyen nagy arány a főváros javára. A rozstermés 5,5 millió métermázsa volt, de a főváros ebben az évben több rozst szállított ki saját határára, mint be; legfeljebb arról lehet tehát szó, hogy készleteiből használt valamit és teherautón, szekéren is jött valami a fővárosba a pestmegyei gazdaságokból. A rozsliszt pedig benne volt a búzaliszt adataiban. Árpából a főváros tiszta fogyasztása ebben az évben 314.000 méter-

mázsa volt, az országos termés pedig 4.8 millió métermázsa; zabból a főváros az 1.9 millió métermázsa termékéből 270.000 mázsát használt el; tengerifogyasztása 95.000 métermázsa, az országos termelés 15.2 millió métermázsa; burgonyafogyasztása M millió métermázsa, az országos 14.5 millióból, bor- és bormustfogyasztás 320.000 hl, az országos 3.9 millió hl-ből; valószínű, hogy a főzelék, gyümölcs, tojás, tej, hús, zsírfogyasztás tekintetében a fővárosi arányszám valamivel kedvezőbb, mint ezeknél a szemes és gumós növényeknél volt. Mindenesetre, ha azt mondjuk, hogy a főváros a magyar mezőgazdasági termelésnek 680 millió munkanapnyi termeléséből ennek egy tizedrészét veszi igénybe, akkor már igen magas arányt vettünk.

Vájjon, hogy fizetünk ezért? A főváros ipara, kereskedelme, közlekedési berendezkedése körülbelül egy-egy negyedrészen szolgálja a vidéket, az itt összpontosított közszolgálati szervek és a szellemi szabadfoglalkozások teljesítményének pedig legalább a felerésze áll közvetlenül az országos rend, kultúra és haladás szolgálatában. Ez azt jelenti, hogy mindezek együtt mintegy 31 millió munkanapot végeznek a vidék érdekében, de ezenfelül a főváros nyersanyagforgalma is olyan természetű, hogy a felhozott mennyiségeknek egy negyedrésze vissza megy a vidékre, megfelelő kereskedelmi és igen nagy részben megfelelő ipari kezelés után, tehát megnövelt értékben. Ez szintén jelent mintegy 18 millió munkanapot. A vidékről kapott hetven millió munkanappal szemben tehát a főváros mintegy ötven millió napot teljesít a vidéknek s mivel kétségtelen, hogy a főváros munkanapjai sokkalta nagyobb valószínűségi értéket jelentenek, mint a vidékéi, ebben az egyenlegben már a főváros javára igen nagy tartalék van.

Ebben a nyers és pénzbeli értékeléssel egyelőre nem törődő számításban is annak a bizonyossága van tehát, hogy a főváros olyan nagy munkakohó, amely az egész ország számára dolgozik és a vidéket is szüntelenül gazdagítja. Ez meg is felel annak a fejlődési képnek, amelyet részletes gazdasági elemzések útján nyerhetünk és amely mutatja, hogy minél jobban fejlődött a főváros, annál lendületesebb volt a vidék emelkedése is és hogy a főváros a vidék gazdasági haladásának mindig leghatalmasabb motorja, előrevívője volt.

A főváros ezért az 50 millió munkanapért, amit a vidéknek teljesít, cserébe megkapja élelmezésének, építkezésének és kisméretű ruházódásának nyersanyagait. Ez tehát igénybeveszi munkaerejének egyharmad részét. A többi kétharmad arra kell, hogy mindezeket elkészítse, élvezhetővé, használhatóvá tegye és abból kell kitalálni tőkegyűjtésének is, ami társadalmi nyelven nem bizonyos összegű pénzt jelent, hanem egyfelől azt, hogy az együttélő nemzedék életszintje lehetőleg mindennap jobb legyen, másfelől az új nemzedékek útjának és haladásának előkészítését. Amit tőkének nevezünk, az mind a két irányban egyformán hat. Tőkének nevezzük ugyanis, hogy munkamódszereinket és eszközeinket tőkésítjük és tőkének azt is,

hogy az új nemzedékeket a régiek felhalmozott értékeinek egy részével indítjuk útnak. Erre szolgálnak már maguk az építkezések is, amelyek több nemzedéket szolgálnak ki. Ha egy országnak vagy egy városnak élete lefelé hanyatlik, akkor ebben a mérlegben kell lennie az alapvető hibának és a gazdaságpolitika, ami a társadalmi politikának csak egyik szempontja, csak akkor találja meg az elkövetett hibát, ha ehhez a mérleghez nyúl vissza. De egyelőre még túlnagy a pénzben való fogalmazás tekintélye és így ennek a valóságos mérlegnek kidolgozására nem marad idő.

Az alapvető társadalmi kérdés is épen ebben a mérlegben rejtőzik. Az a kérdés, hogy egy társadalom munkájának milyen hányada megy az élet fenntartásának és folytatásának biztosítására, vagyis arra, hogy egyáltalában meg ne szakadjon az élet folyamata s hogy mennyi lehet ezenfelül az élet szintjének emelésére és az élet határainak kibővítésére fordítandó erőfeszítés, épen az alapvető társadalmi tényeket érinti. A társadalmak virágzásának korszaka kétségtelenül az, amelyben az élet határai kiterjeszkednek. Ez történhetik úgy is, hogy minden egyes élő embernek mindig több és több élet jut, az élettartam emelkedik, az újszülöttnak életlehetősége, valószínű élettartama mind nagyobb és úgy is, hogy az élők száma ezenfelül még szaporodik is. A kettő, amint a gyakorlatból jól látjuk, nem ugyanaz. Ma például olyan korban élünk, amelyben az ember az előbbi feladatnak bőségesen meg tud felelni, a második feladatnak vállalásától azonban titokzatos belső félelmek visszatartják. Hogy az egyéni élet mind hosszabb, ez nem kelti bennünk a szabadság és a lehetőségek felett való uralom érzését. Nem azt a következtetést vonjuk le belőle, hogy ennél fogva szintén jobb sors jutna minden újszülöttnak, hanem ellenkezően, az elért jólét fokát féltjük a zsúfolódás új lehetőségétől. Pedig a nagyvárosok a bizonyosságai annak, hogy igazán magas színvonalú élet csak a kellő embertömeg közös munkája lehet s hogy az élet anyagainak nevezett feltételeit az emberi munka korlátlanul kiterjesztheti.

Egyelőre azonban a kor szellemét ezeknél az alapvető problémáknál sokkalta jobban foglalkoztatja az együttélő társadalom szerkezete, a függőleges tagolódás helyett a vízszintes rétegek alakulása. A helyett, hogy voltaképpen mit is dolgozik a társadalom, az, hogy ennek a munkának eredményeiből ki mint részesedik. Pedig az első a lényegbeli kérdés, amelynek magában kellene foglalnia a másodikat is. A társadalomnak egyetlenegy tagja sem kaphat olyasmit, amit előbb a társadalom valamely tagja elő nem teremtett, annak tehát, amit bárki is kap, mindenekelőtt azzal kell azonosnak lennie, amit maga végez. A rendezésnek csak innen lehet elindulnia, a teljesítménytől s itt nem dönthetnek külső, mintegy esztétikai szabályok. A társadalmi emelkedés kérdése az, hogy mint lehet az emberi méltóságnak megfelelő szintre emelni mindazokat a munkameneteket, amelyek elvégzésére feltét-

lenül szükség van és mint kaphatja meg ennél fogva még a legalacsonyabbrendűnek ismert munka végzője is maradéktalanul az általa termelt értéket. A fejlődés ebből a valósági szempontból nézve egyfelől a munka színvonalának emelésében, másfelől pedig a munkamennyiség csökkentésében van. S a társadalmi probléma nem az, hogy miért nem kap a csak elemi iskolát végzett napszámosmunkás, akiben sem önállóság, sem munkája lényegének ismerete, sem pedig tervezés és előrevitel nincsen, a vezetővel egyforma ellenértéket, hanem az, hogy mint lehet ennek a munkásrétegnek a szintjét is felemelni oda, ahol már a teljesített munka valóban méltó ellenértéket kíván, mert komoly értékkel gazdagítja a társadalom vagyonát és egyénien számbaveendő feltétele a társadalom fennállásának, valamint haladásának.

Munka és életszint.

A valóságos ellenérték, vagyis a valóságos életszint szempontjából a főváros társadalmának megoszlását nagyon jól érzékeltették a lakásviszonyok, amelyeket elég sokoldalról vizsgáltunk meg. Nagy általánosságban ki lehet mondani, hogy a lakás nagysága, felszerelése egyúttal életszintet is jelent s hogy az egyszobás vagy éppen az albérleti ágyból vagy szobából álló lakás a napi étrend, a ruházkodás, a kulturális igények szempontjából is tipikus rétegeket jelez.

A társadalmi rétegződés szempontjából ezzel kapcsolatban mindjárt a függőség és a függetlenség, az önállóság kérdése bukkan fel. Ez mást jelent a termelőszerkezetben és mást a tisztán társadalmi formák világában. A függetlenségre való törekvés ebben a szélesebb társadalmi értelemben általános és amennyiben a mai világrendet a férfiak fölénye jellemzi, általában meg is valósul. A nőknek önállóságra való törekvésében mindig ott van a férjjel való osztozkodás feltétele s teljes önállóságot a mai társadalom csak a férjnek juttat. Természetesen ezt sem lehet száz százalékosan érteni. Ha a függetlenség valóban azt jelenti, hogy senkivel szemben se legyenek kötelezettségeink, ennek a törekvésnek az aggregény függetlensége a teljes megvalósulása. A családfő függetlenségét, amelynek lényege az önként vállalt felelősség is, Budapesten valamivel kevesebb ember éri el, mint a vidéken, de itt sem maradnak ki komoly hányadot tevő rétegek az emelkedésnek ebből a folyamából.

Ezzel nem azonos az a függetlenség, amelyet a hivatásban, a munkában érhetünk el. A hivatásbeli függetlenség az önálló vállalkozót jelenti, iparost, kereskedőt, szellemi szabadfoglalkozású embert vagy bárki mást. Úgy látszik, hogy ennek a felelősségnek a vállalása mind kockázatosabb, aminek következtében mind nagyobb jelentőségre emelkednek azok a vállalati formák, amelyekben ez a felelősség is megoszlik, a társas vállalkozások különböző

nemei. Ezeknél, különösen a részvénytársasági és a szövetkezeti alakulatoknál a felelősség hordozása gyakorlatilag már alig határolható el pontosan. Az igazgatónak hátvédje ebből a szempontból az igazgatóság, annak a felügyelőbizottság. Viszont a felügyelőbizottság már alig látja a tényleges ügyvitelt és bár felelőssége jogilag a legnagyobb, az élet régen túltette ezen magát s a felelősség ezen a végső fokon majdnem semmivé lett. A szakértelem például a felügyelőbizottsági tagsághoz már egyáltalában nem szükséges és még abban a formában is alig jön számba, hogy az ezt vállaló tagoknak legalább a könyvelés, a formális ügyvitel ellenőrzéséhez kellene érteniök. Gyakorlatilag az igazgató a jogosult az ügyek vitelére, de a felelősség áthárításának igen széleskörűen értelmezett jogával. így a részvénytársasági és a szövetkezeti szervezetbe bekapcsolt munkaezők, amelyek különösen egy-egy nagyváros munkásságának mind nagyobb mértékben válnak kere- teivé, alig ismerik az önállóságnak ezt a legfontosabb elemét, a felelősséget.

Azonban az önállóság még így is igen nagy rétegeket ölel fel. Buda- pesten 1920-ban minden száz kereső közül 19.6, vagyis minden ötödik, a vidéken pedig 25.5, azaz minden negyedik önálló volt. Az eltérés elég nagy a főváros között és a vidék között s magyarázata abban van, hogy az őstermelésben az alkalmazottak szerepe igen kicsiny. Mégpedig mind a két végletben. A törpebirtokokon azért, mert ott a gazdának és családjának munkája bőven elegendő, a nagybirtokokon pedig, mert ezeken a bennük levő társadalmi tőkének kihasználása felületes módon, minél kevesebb munkaezővel folyik. Ebben a tekintetben az ipari és a földben levő nagy- tőke két végletet jelent egymással szemben. A tőkének városi formái álta- lában az alkalmazottak körének kiterjesztését jelentik és ezzel a szervezés gondolatának erősödését. A földbirtokban levő tőke ellenben még nagyobb mértékben foglal magában lehetőséget, mint valóságos értéktermelést.

Az önállók között a városi foglalkozásokban a nemek kérdése sokkalta nagyobb különbséget jelent, mint a földbirtoknál. 1920-ban az önálló gazdák és földbirtokosok közül minden ötödik nő volt, de ez nyilván nem jelent kétféle mértéket a két nem által kezelt birtokok jövedelme tekintetében. A városi foglalkozásoknál ellenben az önálló nők és az önálló férfiak között ugyanaz a különbség, mint amit egyébként az alkalmazotti munka terén már az őstermelésben is megtalálunk. Budapesten 1920-ban az önálló iparo- sok 43%-a volt nő, a vidéken 18.5%; a kereskedők közül Budapesten pontosan minden negyedik volt nő, a vidéken minden harmadik; a közle- kedésben az önálló nők aránya igen kicsiny: Budapesten minden tizen- negyedik, a vidéken minden huszonkilencedik önálló fuvaros volt nő. A szel- lemi szabadfoglalkozások terén azonban Budapesten 27%, a vidéken 34% a nők aránya, ami a tanügynek — itt az önálló nők száma nagyobb, mint az önálló férfiaké — és a közegészségügy (szülésznők, gyógyszerésznők)

női munkaerőinek a következése. Hogy ismét a járadékosok, vagyonukból élők, nyugdíjasok között jóval nagyobb a nők aránya, az természetes következése annak, hogy a nők élettartama általában nagyobb, mint a férfiaké és annak, hogy a nyugdíj, a járadék, a vagyon az életet meghosszabbítja, a megszerzésével járó munka ellenben inkább rövidíti.

A férfi és a női önálló elemek sorsát tovább is figyelni kellene, de nem lehet. A statisztika megmondja, hogy az önállók hány lelket tartanak el, de nem mondja meg külön-külön ugyanezt az önállók két nagy csoportjára. A társadalmi kutatásnak igen nagy akadálya, hogy az adatok mindig azon a ponton szűnnek meg, amelyen már a részletekre, tehát magára az életre kerülne sor. Örülhetünk, ha a szerkezetet nagyjában meg tudjuk rajzolni.

A városnak épenúgy, mint a vidéknek kétségtelenül az önállók a legmunkásabb tagjai. Munkaidejük az egész év és ennél fogva a munkanapok milliőiből, amelyeket a város évente ledolgozik, reájuk nagyobb rész esik, mint amennyi lélekszámuk arányában várható lenne. De nincs mértékünk arra, hogy a valóságban megállapíthassuk, hogy is aránylott a munkának e tömege az alkalmazottakéhoz. Hiszen még azt sem tudjuk pontosan, az önállók hány alkalmazottat tartanak.

Itt már a pénzben való becslés módszerét kell választanunk s erre kivető hatóságok adatai alapján van lehetőség. A városokban ugyanis az általános kereseti adó épen az önálló rétegre terjeszkedik ki.

Budapesten 1931-ben 68.848 adózó fizetett általános kereseti adót, az önállók száma azonban már 1920-ban is 96.100 volt, azóta pedig minden jel szerint igen nagy mértékben szaporodott. Mindenesetre több tízezer fővel. A pénzügyi hatóságok adata tehát azt mutatja, hogy az önállóknak alig a fele tesz szert olyan keresetre, ami már az általános jövedelmi adókivetésre alapul szolgál. Ez a határ pedig ezerpengős évi jövedelemnél kezdődik el. Az önállóság tehát társadalmi szempontból nem jelenti feltétlenül az emelkedés legfelső fokát. Viszont nem szabad azt hinni, mintha az önállók rétege a város lakosságának fenntartásában olyan nagy részt venne, mint számából ítélve feltehetnők. Az önállókra és családtagjaikra a város lakosságának nem egészen egynegyedrésze esik. És 1930-ban a fővárosnak 239.500 rendes lakásában csak 28.858 önálló gazdasági foglalkozású családfő és 8012 szellemi szabadfoglalkozású volt a bérlők között. Ez pedig még az 1920. évi 96.000 önállónak is csak alig több harmadrészenél, az 1930. évi valószínű állapotok szerint tehát legfeljebb minden negyedik önállónak van Budapesten önálló főbérleti lakása. A 41.800 albérleti lakásban lakó családfő közül pedig mindössze 3783 volt önálló — ezek között ismét 1539 szellemi szabadfoglalkozású — vagyis ez nem változtatja meg lényegesen az előbb nyert hánya-

dot. Ebből az következik, hogy Budapesten az önállóknak csak egynegyedrészre családos, háromnegyede ellenben családtag. Itt újra a nőkre kell gondolnunk; nyilvánvalóan elsősorban közöttük vannak azok az önállók, akiknél ez az egyébként olyan sokra becsült állapot mindössze annyit jelent, hogy ők is megpróbálnak némi keresetre szert tenni, ami azonban nem elég nagy sem ahhoz, hogy arra családot lehessen alapítani, sem ahhoz, hogy a város munkájában jelentékenyebben számot tegyen. De a főváros társadalmának ez igen sajátos rétege, sokkalta színesebb, mint amennyire tartalmaz. A mostani népszámláláson már sokkal mélyebben be kell hatolni az önállók társadalmi rétegének feltárásába, mint az eddig történt.

Az önállók közül tehát legfeljebb minden második fizet adót, ezek közül ismét csak minden harmincharmadik fizet adót legalább tízezer pengőnyi évi kereset után. 1931-ben az adókiadó hatóságok összesen 2087 olyan önálló embert találtak Budapesten, aki évi keresetét, évi adóalapját tízezer pengőnél nem tudta kevesebbre leszorítani. — Az adókiadó hatóságok adatait ebben a tekintetben nem kell teljes bizonyítékul elfogadnunk, mert amíg a kereset annyiféle adót visel, addig nem lehet azt kívánni, hogy a bevallás hiteles is legyen.

E szerint a budapesti önállók keresetének három fokozatát ismerjük. Mintegy a fele nem keres évente az adómentes létminimumnál nagyobb összeget, további 47%-ának az átlagos évi jövedelme 4500 pengő, a hátralévő 3%-nak évi jövedelme pedig meghalad évi 10.000, azaz havi 800 pengőt. Ez már egyúttal elit-réteg is. A legnagyobb jövedelműek között pedig az önállók ilyen számokkal szerepelnek: évi 50.000 pengőnél nagyobb bevallott jövedelme 41 fővárosi kereskedőnek, valamint 35 iparosnak és 14 szellemi szabadfoglalkozást űző keresőnek van. Az 1248 fővárosi adózó közül, aki ebbe a legfelső adózó csoportba esik, összesen 90 tartozik az önállók rétegéhez. Ezeken kívül a fővárosban fizet még adót 52 nagybirtokos is, akiknek ilyen magas a jövedelme, de nyilvánvaló, hogy ezek csak lakásuk szerint budapestiek, ellenben vagyonuk a vidéken van.

Az önállók közé tartoznak ellenben a háztulajdonosok és épen közöttük van a legtöbb nagyjövedelmű kereső. A fővárosi nagyadófizetőknek több, mint a fele 766 nagyadózó háztulajdonos. A háztulajdon azonban rendesen csak megváltozott formája valamilyen nagy vagyonnak, amelyet más aktív foglalkozási ágban kerestek. De ezeket az eredeti foglalkozásokat többé nem lehet statisztikailag megállapítani. A 18.326 budapesti háztulajdonos közül 4896 »vagyonából él«, vagyis ezenkívül nincs más hasznothajtó foglalkozása. És az ő házaikban lakik a fővárosi lakosságnak majdnem a harmadrésze (29-3%). Közöttük vannak tehát az igazi nagyjövedelmű háztulajdonosok is. Ebben a csoportban ugyanis egy-egy háziúrra 70 lakó esik, az önálló iparosok házaiban azonban átlag csak feleennyi, 35 lakó lakik, az önálló

kereskedőkében pedig 49. A fővárosban 2906 önálló iparosnak és 1621 önálló kereskedőnek van háza, tehát a pályának az a betetőzése, amit az önálló ház jelent, nem szabályként, hanem csak kivételként jut a fővárosi önállóknak. Ezenfelül érdemes lenne kinyomozni, hogy ezek a házak hányadik nemzedék kezén vannak már s hogy vajjon a főváros történetének utolsó évtizedei alatt milyen hányad építhetett házat magának az önálló iparosok és kereskedők vagy fuvarosok közül.

Az önállóság a legnagyobb anyagi jólétet a jelek szerint a szellemi szabadfoglalkozások körében jelenti. Itt is rendkívül nagy szélsőségek vannak és ezek le mérésére elég arra a különbségre utalnunk, ami például az egyetemi orvostanár között és a bába között van. De mégis, 1930-ban Budapesten 323 ügyvédnek, 294 orvosnak volt háza s az ügyvédek házaiban átlag 84, az orvosokéiban átlag 60 lakó lakott, tehát ezek nagy házakat jelentenek. E szerint Budapesten, ahol 1930-ban 3469 orvos volt, minden tizenkettediknek volt háza, az ügyvédek közül pedig minden tizediknek, miután a budapesti ügyvédi kamara tagjainak száma 1930-ban 3168 volt.

Az önállók közé tartozik az a 32 tőketulajdonos is, aki szintén 50.000 pengőnél nagyobb évi jövedelem után fizetett jövedelmi adót. De ennek a vagyonnak is az eredetét kellene ismerni ahhoz, hogy megláthassuk, az önállóknak vagy az alkalmazottaknak mely rétegéhez kell ezt a csoportot hozzászámítanunk.

Ezekhez a nagyjövedelmekhez még meg kell jegyezni, hogy ebben a csoportban az önálló iparosok évi 208.000, az önálló kereskedők 102.000, a szabadfoglalkozásúak 79.000, a tőketulajdonosok 548.000, a háztulajdonosok 103.000 pengő évi nyersjövedelmet vallottak be; a terhek és az adóalapból levonható adómentes jövedelmek a bevallott nyersjövedelemnek az iparosoknál 47,7, a kereskedőknél 23,9, a házbirtokosoknál 48,9, a tőketulajdonosoknál 32,5%-át tették; a szellemi szabadfoglalkozásúak voltak e tekintetben a legkedvezőbb helyzetben; náluk a terhek összege nem ért el egészen egy ötödrészt. A legjobban eladósodott elem a nagyjövedelműek közül a földbirtokososztály, amelynek bevallott jövedelmeiből háromnegyedrész emésztettek fel a terhek és az adómentes kötelezettségek. Ez jellemző arra a földbirtokosrétegre, amelynek valószínűen mégis éppen a fővárosi háztulajdonos része lehet a legjobb helyzetben.

Az önállók csoportjában tehát a kereset megoszlásának lépcsőzete felerésznek tengődésétől kezdve, amely az adómentes létminimumot sem éri el, a bevallott félmilliónál is nagyobb jövedelemig, vagy ha csak a valóságos foglalkozásokat tekintjük, a nagyiparos évi 200.000 pengős nyersjövedelméig terül el.

Ez rendkívüli széles skála, de ennél nem sokkal keskenyebb az alkalmazottaké sem.

Az alkalmazottak rétege.

Ebben a rétegben a csúcstól könnyebb kikeresnünk, mint a mélységet. A nagyjövedelműek között ugyanis 258 szolgálati viszonyban levő adófizetőt találunk, akiknek bevallott átlagos évi jövedelme 1931-ben 81.000 pengőt tett és az adómentes tételek levonása után is — amelynek aránya majdnem pontosan egy ötödrész volt — még mindig 65.000 pengőt. Ez a szám jóval nagyobb, mint a hasonló nagyjövedelműek csoportjába felkerült önállóké együttvéve. Csak a fundált vagyomból élők száma haladja meg nagyságra ezt a csoportot, tehát a háztulajdonosoké, a földbirtokosoké, a tantiemet élvezőké, a tőketulajdonosoké. Természetesen az alkalmazottak sorában egészen más a kiválasztódás lehetősége, mint bárhol másutt. A keresőknek négyötöde él alkalmaztatási viszonyból és csak egyötöde önálló. E szerint a nagy adófizetők közé tartozik minden hatodik olyan budapesti kereső, aki nem a foglalkozásából, hanem a vagyonából él, ellenben csak minden ezredik önálló és minden ezerötszázadik alkalmazott jut ebbe a rétegbe. Azonban ezt még két csoportra kell bontanunk, mégpedig körülbelül az iskolázottság szerint. A nagyjövedelmű alkalmazotti állások ugyanis a tisztviselői elem pályafutásának a betetőzése. S ha ezekhez arányítjuk a nagyadófizetők számát, akkor ezek közül minden négy-századik mammutadófizető. Vagyis a tisztviselő átlagosan két és félszer olyan kedvező kereseti kilátásokkal indul neki pályájának, mint az önálló ember.

Az alkalmazottak legalsó rétege alig válik el az eltartottakétól. A tanonc már alkalmazott, keresete van, de ez a kereset nem elég arra, hogy őt eltartsa. Mindenesetre segítséget jelenthet a családi háztartásban; ha mással nem, némi tehermentesítéssel. Igaz, hogy a tanonckodás keretében végzett munkának nem a pénzbeli javadalmazás az ellenértéke, hanem a munkakészség, a mesterségbeli tudás, amit a tanonc megszerez. A fővárosban 16—17.000 tanonc van. Három képesítéshez kötött mester közül átlag kettőre esik egy tanonc. A valóságban ez természetesen nem egészen így van, mert hiszen egy mesternek több tanonca is lehet és mert bizonyos feltételekkel a részvénytársasági vállalatok is tarthatnak és nevelhetnek tanoncokat.

1930-ban 12.346 fiúiparostanonc közül 1843 kapott órabért, mégpedig legalább öt fillért; a felső határ óránként egy pengőt is meghaladt. A túlnyomó többség azonban óránként nem ért el 20 fillért. A tanoncoknak csak egyötödénél alig valamivel nagyobb hányada részesült ennél magasabb órabérben. 7518 tanoncnak hetibére volt: 1 pengőtől felfelé, egészen 30 pengőig, sőt két tanoncnak ennél is többje volt. 5223-nak hetibére nem haladt meg 8 pengőt s csaknem egészen egyharmadrésznek emelkedett

ezen felül a hetibére. Ez megfelel egyébként annak, hogy az átlagos szegőd-tetési időtartam három év, vagyis a harmadik évben már a tanonc fizetése is megközelíti a rendes munkását. 2753 fiútanoncnak egyáltalában nem volt semmiféle fizetése. A lánytanoncok száma alig negyedrésznyi, mint a fiúké, órabérek alig vannak közöttük, hetibért is csak minden második kap és ennek a hetibérnek az összege 1401 leánytanonc közül csak 300-nál halad meg 5 pengőt.

A tanonc azonban nem teljes értékű munkaerő. Ők csak a kereseti összegek mértékénél fogva szerepelnek a kereső munkásréteg legalacsonyabbrendű rétegében, de társadalmi szempontból ezt a fokot azoknak kell fenntartanunk, akik minden szakképzettség nélkül és minden rendszeres alkalmaztatás nélkül hol ebben, hol abban a foglalkozásban végzik az egészen alacsonyrendű munkákat. A statisztika ezt a réteget »közelebbi megjelölés nélküli napszamosokként tartja nyilván. Régebben ennek meg is volt az értelme, mert valóban külön életet élő réteg volt ez, de a háború elmosta a régi határokat a dolgozók között és újakat állított fel. A régi értelemben vett napszamosréteg 1890-ben még 35.900 főt tett a fővárosban, 1910-ben már csak 11.500 fő, 1920-ban mindössze 5.502 fő ez a munkáscsoport. Ez részben az építkezések ütemével is összefügg, mert ez a bármilyen munkát vállaló, de semmire sem képesített réteg legkönnyebben az építkezéseknél talál munkát. 1925-ben valóban újra nőtt ez a szám 15.675 főre. De ez már nem a régi tömeg. A munkanélküliség növekedésénél fogva ez mind nagyobb mértékben verődik össze a fővárosnak azokból az elemeiből, amelyek tanul-tak ugyan valamilyen ipart, foglalkozást, de tartósan sehohsem maradhatván meg, lassanként bármilyen munkát vállaló napszamosokká lesznek. 1930-ban egészen bizonyosan lényegesen más lesz ennek a rétegnek természetrajza, mint a háború előtt volt. Akkor az írástudatlan legnagyobb hányada innen került ki, most magasabb képzettségű elemek is nagyszámmal lesznek benne.

Ez a réteg a munkaközvetítő intézetek adatai szerint, amelyek nyilván-tartják és közülük a felajánlott munkabérek, 1930-ban 35—50, ősszel 60 filléres órabért kapott, ami naponta 8 órai munkaidővel 2'60—4, ősszel 4'80 pengős keresetet jelentett. A négytagú munkáscsalád heti költsége Budapesten önálló lakással 1930-ban 42 pengő volt, tehát ez a réteg csak a férj-feleség közös munkájával juthat el addig, hogy családot alapítson. Ez valóban így is szokott lenni, kivéve azt az esetet, amelyben a napszamos vidéken lakó családjáról igyekszik a fővárosi keresettel gondoskodni. De lényegében ilyenkor is ugyanaz a helyzet, mert nyilvánvaló, hogy ilyenkor még az otthonmaradtakat ugyancsak az anya vagy más családtag is igyekszik keresettel ellátni, vagy ami még gyakrabban fordul elő, tulajdonképen törpebirtokosról s nem egy esetben kiscgazdáról van szó, aki csak a téli hónapokat tölti el a fővárosban némi kiegészítő kenyérkereset céljából.

Budapesten a gyáriparnak a lakosság szempontjából olyan nagy a jelentősége és a szerepe, hogy az átlagos kereseteket elsősorban a gyáripáradataiból vehetjük. Ebben a tekintetben a statisztikai anyag igen kiterjedt és megbízható.

1930-ban a fővárosi gyáripárban a férfimunkások átlagos napi keresete 6.10 pengőt tett, a nőké 3.50 pengőt. De a fokozatok száma igen nagy. Ebben a két átlagban benne vannak a szakmunkások, a napszámosok és a tanoncok is. Egyébként az egyes iparágakban nincsenek nagy eltérések. A férfimunkások keresete legalacsonyabb, napi 4.90 pengő volt a kő- és agyagipárban, vagyis a téglagyárakban, további hat ipárágban nem haladta meg az 5.70 pengőt és ennél többet csak a fonó- és szövőipár (6.0), a ruházati ipár (6.2), a papirosipár (7.3), a villamosáramfejlesztő telepek (7.9), a legtöbbet pedig a sokszorosító- és műipár férfimunkásai kerestek, akiknek napi átlagos illetménye 10.50 pengő volt. Ez a hullámvászon azonban nem az egyes ipárágak természetével függ össze, hanem azzal, hogy azokban a férfimunkások között milyen nagy a szakképzett elem súlya és szerepe.

A gyáripari férfimunkásság fizetése a szakértelem foka szerint átlagosan így váltakozott: előmunkás 9.60 pengő, szakmunkás 7.80, napszámos 4.90, fiatalok és gyermekmunkás 2.80, tanonc 1.30 pengő. S az ebbe a csoportba tartozó hatvanezer munkás így oszlik meg: száz közül 4 (4.3) előmunkás, 43 szakmunkás, 44 napszámos, nem egészen 2 ifjúmunkás és 7 tanonc. Az 1920. évi arányok szerint ez a munkástömeg a harmadrésze lett volna az akkori, segédszemélyzetként foglalkoztatott vagy más alkalmaztatási viszonyban levő budapesti férfimunkásrétegnek, tehát annak mindenestre jelentős hányada. Ennek a rétegnek fele az átlagok szerint fölülte áll a létminimumnak s a másik is nagyon közel ahhoz. Természetesen e kereseteket abból a szempontból is nézni kell, hogy amint láttuk, nem minden munkás tart el külön egy négytagú családot, sőt ellenkezően, egy keresőre átlagban csak egy eltartott esik.

A különböző ipárágakban természetesen itt is megvannak ugyanazok az árnyalatok és fokozatok, amelyeket a nagy átlagok mutattak. A sokszorosító- és műipárban például a művezetőök napi keresetének átlaga 15-20 pengő, a szakmunkásoké 12-90, a napszámosoké 6-60 s a tanoncoké is 2-20 pengő volt.

A női munkásság keresete a vegyészeti ipárban a legkisebb (szappan- és illatszergyárak), ahol nem több, mint 2-90 pengő, ugyanannyi, mint a téglagyárakban (általában a kő-, agyag-, üvegipár csoportjában), a legmagasabb pedig szintén a sokszorosító- és műipárban, a többi ipárágakban azonban nem halad meg 3-60 pengőt. Az tehát már ezekből a számokból is kétségtelen, hogy a női kereset egymagában ezen a műveltségi fokon

a fővárosban családfenntartásra nem elég. Ez a műveltség ugyanis legfeljebb elemi iskolát jelent, s a szakképzettségből csak annyit, amennyit magán a munkahelyen el lehet és el kell sajátítani. A gyáripari statisztika szerint 30.600 női munkás tartozott ebbe a csoportba, tehát a fele a Budapesten kereső nőimunkások ama részének, amely nem cseléd s nem is önálló és nem tisztviselő.

A fővárosi ipar többi része nem foglalkoztat olyan nagy létszámot, mint a gyáripar. 1920-ban összesen 40.000 fő volt a nem gyáripari méretű iparvállalatok egyéb segédszemélyzetének férfilétszáma, a női munkásság létszáma pedig aránylag még kisebb a gyáriparban foglalkoztatottak körén kívül. Az ipari keresetekre nézve átlagnak el lehet fogadni a gyáripari adatokat, vagyis még 1930-ban a budapesti ipari munkásának nem egészen a fele kereste a létminimumnak megfelelő összeget, a másik fele ennél már egyénileg is jobb kereseti átlagokat ért el.

A kereskedelem és a forgalom segédszemélyzete nagyjában szintén az ipari munkásság színvonalán él. A legalsóbb réteg a meglehetősen nagyszámból álló boltiszolga és kifutószemélyzet. A 'Munkásközvetítő' adatai szerint itt a felajánlott bérek idősebb szolgák számára 20—24, ritkábban 26, kivételesen 32 pengő, fiatalabbak számára 12—20 pengő. A kifutók bére 9—22 pengő; ezt még az is befolyásolja, hogy van-e a kifutónak kerékpárja. A kocsisok 20—24, nagymunka idején 30 pengős heti fizetést kaptak. 1928-ban a kereskedelmi vállalatoknál a szakmunkások, vagyis a segédek és az irodai alkalmazottak közül 2468 férfialkalmazotról gyűjtöttek adatokat; a havi fizetések alsó határa 50 pengőt sem ért el, a felső pedig 1000 pengő volt. De 75 pengőnél kisebb havi fizetése száz közül csak hat és félnek volt, száznál kisebb tizenháromnak. Tizenhatnak 100—150 pengő között volt a fizetése, 24-nek 151—200 pengő között, 12-nek 250 pengő felé járt, 9-nek pedig 250—300 pengős fizetése volt. Száz közül húsznak haladta meg a fizetése ezt a színvonalat is. Ez tehát már általában véve a tisztviselői fizetések szintjét jelenti. A munkásátlagok közül a művezetők, előmunkások jövedelmi viszonyai hasonlóak a kereskedelmi alkalmazottak középrétegéhez.

Ennek a foglalkozási ágnak jövedelmi viszonyai már a családalapításnak is megfelelnek. Száz kereskedelmi alkalmazott közül harminchárom nő volt s ezek közül átlag minden másodiknak volt gyermeke is. Nők csak igen kevesen jutnak be ide s azok között is csak elvétve akad férjesasszony. A női kereskedőtanoncok száma olyan kicsiny, hogy csak minden 14 fiúra esik közülük egy; s úgy látszik, ez is újabb jelenség. A kereskedésekben nagyon sok a női árusító, de ezek nem tartoznak a szakképzett kereskedelmi alkalmazottak közé. Inkább olyan a jellegük, mint a gyárakban az úgynevezett betanú munkásságé, azoké a gépmunkásoké, akik a gépek kezeléséhez szükséges ügyességet magukon a gépeken sajátították el.

Az 1930. évi tanoncstatisztika alapján a szakképzett kereskedősegédek számát Budapesten 5500 főre lehet tenni, beleértve ebbe a női segédek is.

Az egyéb alkalmazottak sorában külön réteget alkot a közhivatali altisztek csoportja, amely ugyanabban a mértékben növekszik, mint általában a köztisztviselői réteg. 1890-ben Budapesten még csak 4541 »egyéb alkalmazott« volt közszolgálatban, 1910-ben 13.794, 1920-ban 17.914. De miután az erre következett öt év alatt a közalkalmazottak és az önálló szellemi foglalkozást űző keresők száma 23.000 fővel emelkedett, bizonyos, hogy ennek a növekedésnek legalább a harmadrésze ezekre az »egyéb alkalmazottakra« esett. Ezeknek csak egyik része altiszt a fogalom igazi értelmében, azonban a velük együtt dolgozó többi segédszemélyzet is ugyanazt a figyelmet érdemli társadalmi szempontból, mint maguk az altisztek. Már azért is, mert alkalmaztatása majdnem végleges, ami a fizikainak nevezett munkásság soraiban nekik kétségtelenül külön rangot és állandóságot ad.

A fővárosnak 1930-ban 2192 altisztje volt és 595 tűzörségi legénységi személyzete, akiket ugyanebbe a csoportba kell besoroznunk. Az altisztek havi fizetése 125—180 pengő és 91—131 pengő laktér, illetve, ha a családtagok száma legalább három, akkor 101—152 pengő negyedévi laktér. Az ideiglenes altisztek fizetése 115 pengőnél kezdődött, 150 pengőig ment, laktérük negyedévenként 55 pengő volt a gyermekek számára való tekintet nélkül. Az állami altisztek száma a fővárosban meghaladta a községiekét, javadalmazásuk valamivel alacsonyabb, mint a községi altiszteké. 115—220 pengő havi fizetés és 154.25—220.0 pengő között emelkedő negyedévi laktér illetve meg őket, rangfokozat és a család létszáma szerint. Ezek azonban az 1930. évi fizetések, tehát még a csökkentések életbeléptetése előtről valók.

A közhivatalokban alkalmazott egyéb segédszemélyzet jellege nagyjából a napszámos munkássággal esik egybe. Kereset tekintetében az a helyzetük, hogy amíg az 1929. évi statisztika szerint, amely a fővárosban dolgozó 176.000 munkásról készült, általában a heti kereset 30—32 pengő volt a férfimunkásoknál és 22 pengő a női munkásoknál, a közüzemek munkásai átlagosan 42.90 pengőt kerestek, a munkásnők pedig 26.10 pengőt.

A közlekedési vállalatok munkásainak fizetése is jóval meghaladja a munkásság átlagos keresetének mértékét. A vasutaknál 20 pengőnél kisebb hetikereset csak kivételesen fordult elő s a munkásság túlnyomó többsége 20—45 pengő között keres hetenkint. A villamosvállalatnál a fizetések még jobbak, egészen heti 70 pengőig emelkedtek nagy rendszerességgel. A postánál és távírdánál nem is volt 20 pengőnél kevesebbet kereső munkás, viszont igen kevesen, akik heti 45 pengőnél többet kerestek volna. Természetesen a rendszeres bérosztályokba beosztott vezetők, kalauzok ennél nagyobb fizetéseket kapnak. Az autotaxivállalatoknál igen kis fizetések mellett elég jó átlagok is előfordultak; a fuvarosok alkalmazottai általában gyen-

gében kerestek. Ebben a csoportban, a közlekedési vállalatoknál 1929-ben 8876 munkás dolgozott.

A fővárosi munkásság életszintje ezek szerint az adatok szerint a dolgozó ember számára az önállósulást, a családalapítást nem zárja ki. Az egész munkásrétegnek nem tette többet a hatodrészénél az a réteg, amely a létminimumnál kisebb keresetre volt ítélve, azonban ez is nagyjából a korral és mindenesetre a tanulatlansággal függ össze. De egyébként, különösen mivel a keresők száma az eltartottakhoz viszonyítva nagy, a főváros munkássága nem élt reménytelen életet.

Természetesen csak azokról szólnak ezek a számok, akik valóban dolgoznak és keresnek is. Külön probléma, hogy a munkanélküliség mennyiben festi sötétebbre ezt a képet. De annak, akinek munkája van, a fővárosban ma sem csüggesztő a helyzete. Viszont a válságok lényege az, hogy megrendültek a vállalatok és az intézmények. A közalkalmazottakat olyan félelmek töltik el, amelyeket azelőtt nem ismertek és a magánalkalmazottak létalapja még ingatagabbá lett, mint volt. Ez a konkrét, megkapott fizetés értékét is csökkenti, mert más számvetést kell csinálnia a családfőnek, ha állása, keresete biztos, mintha mindennap a nagy kérdéssel kell szembealázkodnia. Azonban ez a probléma nem az alkalmazottaknál dől el, hanem az önállóknál és azoknál, akik az intézményeknek aktív, alkotó tagjai.

A tisztviselők.

A tisztviselői réteg a fővárosban a munkásrétegnek egyharmadát teszi, sőt ennél mind jobban növekvően nagyobb és nagyobb részt.

A tisztviselőknek ismét egyharmada nő, kétharmada férfi; a nők aránya növekvően van.

1920-ban a budapesti tisztviselői rétegnek még nem egészen a fele volt közszolgálatban, — idevéve a nagy közlekedési vállalatokat is — 1930-ban már valószínűen felénél nagyobb része lesz az. A női tisztviselők száma épen itt, a közalkalmazottak és a szellemi szabadfoglalkozásbeliek körében a legnagyobb. 1920-ban 47.900 tisztviselő közül ebben a csoportban 19.500 volt nő, ami 41%-ot tesz. A többi foglalkozási ágakban száz tisztviselő közül csak 29 volt nő.

Az 1929. februárjában a fővárosi statisztikai hivatal a vállalatoknak az alkalmazottak kereseti adóbevallása céljaira szolgáló illetményjegyzékei alapján pontosan feltárta a magánalkalmazottak kereseti viszonyait. Ezek csaknem százezer magánalkalmazotról számolnak be, a munkásrétegen kívül. Csaknem 48.000 magántisztviselő szerepel ebben az adatgyűjtésben, amely szerint e csoport jövedelmei fejenként havi 85·70—1305·90 pengő között váltakoztak. Azonban ehhez azonnal hozzá kell tennünk, hogy mivel

itt az adózás céljaira szolgáló kimutatásokról van szó, a valóságban ennél nagyobb jövedelmekkel kell számolnunk. Az adóteher csökkentése érdekében ugyanis minden rendes vállalat adómentes költségzámlikon szerepelteti a fizetések egy részét, mégpedig legtöbb esetben magának az adókiadó hatóságnak beleegyezésével, tekintettel arra, hogy a törvényhozás az adókulcsba ezt a hányadot is beszámította. E nélkül az adókat alig viselhetné el az ezekkel úgylis túlterhelt tisztviselői és alkalmazotti réteg.

A magántisztviselők átlagos havi jövedelme: nagyüzemekben, vagyis azokban, amelyek 20 alkalmazottnál többet tartanak, a férfiaké 430-90 pengő, a nőké 207-10 pengő, a kisvállalatoknál a férfiak sorában 347-40, a nőknél 172-10 pengő. A kisvállalatok a magántisztviselői rétegnek negyedrészt foglalkoztatják. A legnagyobb eltérés a két vállalatcsoport között az igazgatók fizetésénél van, ahol 1929-ben a nagyvállalatok 1305 pengős átlagot mutattak ki, a kicsinyek 800 pengőt. Egyébként az egyes tisztviselői csoportokban az eltérés ennél kisebb, azonban így is nem egy ízben elért 40—50%-ot. Ennyivel fizet jobban a nagyvállalat a kicsinél.

A gyakornok fizetése 60—110 pengő, a gép- és gyorsíróé 120—220 pengő, a közelebről meg nem nevezett hivatalnoké 240—310 pengő, a cégvezetőké 550—720 pengő között váltakozott. Mindezek a számok azt a határt mutatják, amelyek között a tisztviselők zöme elhelyezkedett, de sem a legkisebb, sem a legnagyobb fizetésük határpontjait nem adják meg.

A műszaki tisztviselők sorsa is körülbelül ugyanez. A mérnök, építész fizetése 300—400 pengő között volt, a műszaki tisztviselőké 250—360 pengő között. A művezetők havi keresete 300—400 pengő.

Jogi alkalmazottak: vállalati ügyész 350—650 pengő, ügyvédsegéd és jelölt 150—200 pengő.

Az orvosok havi fizetése — alkalmaztatásban — 200—350 pengő, a gyógyszerészeké körülbelül ugyanennyi, sőt valamivel magasabb, aminek nyilván az alkalmaztatás egyéb feltételeiben van a magyarázata.

A hírlapírók zömének havi fizetése 200—400 pengő, a színészeké, művészeké 150—600, zenészeké 200—400 pengő.

Az egyházi alkalmazottak már bizonyos mértékben a közalkalmazottak csoportjába tartoznak, bár alkalmazóik közjogi szempontból magánjellegűek. A budapesti lelkészek átlagos havi fizetése 400—800 pengő, a hitoktatóké 150—500, az egyházi tiszt személyzeté 100—300 pengő.

A köztisztviselők kereseti viszonyai: 1929-ben az állami XI. fizetési osztály legalacsonyabb fokozatában a fizetés és a lakbér együttes havi összege 199-08 pengő volt, a VI. fizetési osztály legmagasabb fokozatá-

ban ez 711-08 pengőre emelkedett. A hivatalnoki pályafutás átlagos felső határa ez, ezenfelül már csak kivételes hivatalnok emelkedik. A közalkalmazottak fizetési szabályzata bonyolult rendszer, de túlnagy eltérések alig vannak ezzel az alappal szemben. 1931/32. évi állami költségvetésünk szerint az állami közigazgatásnál összesen 77.452 alkalmazott volt; ebből mindössze 14.555, vagyis 18.8% volt a tizenegy fizetési osztályba beosztva és összesen 31.627 volt valamilyen fizetési osztályban. A többiek kezelők, díjnokok, tiszteletdíjasok (4390), s az e 36.017 fön kívül a többi műszaki és egyéb altiszt, őrszemélyzet, szolgál és más alkalmazott. De sajnos, nem tudjuk, hogy most mennyien vannak a fővárosban az állami tisztviselők közül. 1920-ban körülbelül a fele volt itt az országos létszámnak.

A fizetési fokozatokba beosztott tisztviselők közül csak minden negyvenegyedik volt legalább az ötödik fizetési osztályban.

A fizetési osztályokba nem tartozó tisztviselők havi díjazása részben alacsonyabb, mint amazoké, de részben azokkal együtt emelkedik a szolgálati időnek és más feltételeknek megfelelően.

A tisztviselői rétegnek tehát 1930-ban még nem voltak léteproblémái, inkább rangproblémákkal küzd. Reánézve az a kérdés, hogy éljen »rangjának« megfelelően; azonban e tekintetben a lehetőségek nemcsak a problémák tekintetében nagyok, hanem a megoldás tekintetében is. A magántisztviselői rétegnél megoldatlan a nyugdíj kérdése, a köztisztviselői rétegnél viszont inkább az ellenkező végtelenben vagyunk; a nyugdíj olyan terheket jelent a közösségekre nézve, hogy kérdés, vajjon az élettartam állandó növekedésével arányban is a régi mértékben lehet-e vállalni ezeket.

Társadalmi szempontból nézve meglepő Budapest szerkezetében az a tény, hogy a legtöbb kétes egzisztenciát aránylag az önállók soraiban találunk. A munkásságnál enyhült és a tisztviselői rétegnél megnyugtatóvá vált a kép. Pedig éppen az önálló fizikai és jogi személyek költségvetésében kell meglennie mindannak, ami a többi széles rétegek céljaira is szükséges. A társadalmat alapjában véve mégis ez az elv osztja két részre: az önállókra, akik mindenki helyett kénytelenek gondolkodni, tervezni és szervezni és az alkalmazottakéra, akik megengedhetik maguknak az életnek azt a kényelmesebb megoldását, hogy egyszerűen részt kérjenek a készből. Álláspontjuk annál egyszerűbb, mert a felelősség kérdése nem is bukkan fel számukra másként, mint abban a befelé fordított alakjában, hogy a nekik juttatott részt mint használják fel, de egyébként számukra az élet minden lehetőségét a munkaadó jelenti. Nyilvánvaló, hogy képességeiknek is van némi szerepe abban, hogy sorsuk mint alakul, mert az alkalmazotti pályán is van különbség a tehetségek és a szorgalom, vagy akár a szerencse segítségével megalapozott és kifejlesztett pályafutások között. De az önállónak egészen más természetű problémával kell szembeállania. Ha az alkalmazott javítani akar helyzetén,

azt mérlegeli, mit érhet el munkaadójánál. Az önállónál mindenekelőtt saját egyéni képességein múlik a dolog. Sajnos, ezt a részt nagyon elhanyagoltuk, mióta annyira az alkalmazottaké lett a vezetősziólam a társadalomban. Mind nagyobb mértékben feledkezünk el arról, hogy a viszonyok változásának, a konjunktúrának leghatalmasabb tényezője maga a tehetség. De miután lassanként minden más tartalék kimerül, miután az erőforrások, amelyekre az alkalmazotti lélek ártatlan hitével támaszkodtunk — főként a hitelforrások — kiapadtak, ismét kénytelenek leszünk a tehetség becsületét helyreállítani. De ma, a társadalmi élet dermedtségének állapotában erről még beszélni sem igen lehet és az önállóságnak minden dicséretét árulásnak kiáltják ki az alkalmazottak rétegével szemben.

Budapest, amely a jelek szerint mind nagyobb mértékben higgad, csendesedik, amelynek népe megülepszik és amelyben az önállókkal szemben az alkalmazottak rétege, különösen pedig a hivatalnokoké nyer teret, abban a veszedelemben forog, hogy önálló rétege összezsugorodik s így elvesz az az alap, amely a társadalom két nagy felét egyensúlyban tarthatja. A közeli jövő nagy kérdése az, hogy vajjon sikerül-e az egészséges tervezés, építés és haladás feltételeit társadalmilag is megteremteni vagy még tovább is azon az úton kell haladnunk, amely azt a csodálatos eszményt tűzte ki maga elé, hogy szüntessünk meg minden önállóságot és mindenki csak alkalmazott legyen.

A város eddigi fejlődése ennek az utóbbi iránynak ad igazat. Úgy látszik, így is lehet, hiszen élünk. Egyelőre még nincs is más ijesztő tünet, mint az, hogy az egész épület repedezőben van: még egyben vannak a falak, de az érthetetlen repedések száma sokasodik. Még nincs nagy baja annak, aki dolgozhat, de mind többen vannak olyanok, akik nem jutnak munkához és mind nagyobb a rettezés attól, hogy az alkalmazott létének alapja többé nem szilárd.

Munkanélküliek.

A munkátlanok száma egyre nő. 1930 végén a népszámlálás 70.781 keresőképes embert talált munka nélkül a fővárosban. Minden hatodik férfit és minden kilencedik nőt. 27.024 volt közöttük nős, vagy férjes. Ennek a számnak túlnyomó nagyrésze természetesen házas férfit jelent, mert a kereső nők között épen a férjes asszonyok szerepelnek a legkisebb arányszámban. Az, hogy mintegy húszezer férj volt ebben az időpontban kereset nélkül a fővárosban, még nem jelent ugyanennyi családot, de valószínűen jelent feleennyit. Tehát minden tizennyolc budapesti családra átlagban egyet. A munkanélküliség így, nagy számokkal vizsgálva, eltörpül a nagy méretek mellett, amelyeket ez a város mutat. De ez semmivel sem enyhíti azt az egyéni nyomort, amit a munkanélküliség egyes eseteiben jelent.

Miután a városban minden száz kereső közül 16 nyugdíjat »keres«, vagy járadékot kap, tehát most termelt ellenérték nélkül részesül eltartásban, s a munkanélküliek száma is majdnem ennyi, ez azt jelenti, hogy a nagyváros értéktermelő szervezetének kétharmadrésze végez hasznos munkát, a harmadik harmad pedig holtteher, minden két dolgozónak tehát egy nem kereső, holott munkabíró embert kell eltartania. A munkanélküliségnek társadalmi szemmel nézve ez a nagy és rettentő tanulsága. S ez egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a munkanélküliség kérdésének könnyebbik megoldása ennek a tömegnek a létminimumon való fenntartása. Ez még a mai méretek mellett sem lehet megoldhatatlan feladat, mert aránylag nem csökkenti túlnagy mértékben a dolgozók életszintjét. Azonban a munkából kikapcsolt réteg növekedése új és nagy veszedelmeket hord magában. Az emberi szellem mindig termel, ha egyebet nem, gyújtóanyagot. És a nem dolgozó, de töretlen és munkában el nem foglalt szellem feltétlenül csak ilyet fog termelni, mert a felelősségnek minden parányától fel szabadított. A nem segélyezett munkanélküli ragályt jelent a városban, a segélyezett pedig puskaporos hordót. Egyetlen megoldás van csak és ezenkívül más nem méltó sem ahhoz, aki gondoskodni akar a tömegekről, sem magához a tömeghez: a munkával való ellátás. Az emberi génusz legelső sorban mindig a termelő munka jogát követeli a maga számára.

A nemzedékek rendje.

Budapest a maga összeverődöttségében függetlenebb a nemzedékek egymásrakövetkezésének törvényeitől, mint az ország. De azért mégsem olyan a főváros, mint a fegyházak, amelyekben sohasem szülnék s melyek azért többé-kevésbé mégis mindig tele vannak.

Budapesten 1931-ben 10.524 házasságot kötöttek meg és 8187 házasság bomlott fel; ezek közül 6790 halálozás folytán, 1397 válás által. Ugyan-ebben az évben 11.870 élő gyermek született a fővárosban fővárosi szülőktől és összesen 12.885 fővárosi lakos halt meg ugyancsak a fővárosban. A házasságok mérlege kedvező. Az a hullám, amely a háború abbanmaradása után indult meg és amely a házas elem arányát olyan hatalmasan megnövelte a fővárosban, még mindig tart. Az utolsó tíz év alatt évente legalább 1323 s legfeljebb 2753 házaspárral növekedett Budapesten a házaspárok száma s miután összesen körülbelül 181.000 házaspár él itt, évente ez a növekedés komolyan számot tesz. Az 1931. évi házassodási kedv nem volt olyan nagy, mint egy évvel azelőtt, de viszont jóval meghaladta a két évvel azelőtti házassodási hullám mértékét. A házassodások számának változását nem lehet egészen egyszerűen gazdaságinak nevezett körülményekkel magyarázni.

A házasságoknak ebben a növekvő tömegében szüntelenül a vidék népének feláramlása tükröződik vissza. Amíg a vidékkel szemben a fővárosnak megvan a régi vonzóereje és legalább a régi mértéknek egy részével hat, mindig lesz itt házasodásra kész és arra alkalmas elem is. De ha arra kerülne a sor, hogy a vidéki munkabíró nép feláramlása megszűnik és a házasságok aránya a fővárosban is arra a szükségszerű mértékre szállana le, amelyet a maganevelte ifjúságnak házasulandó korba való felnövekedése és a házasság lehetőségeinek ezek számára való megteremtése jelent, a házassági hullám nagyon hamar lecsökkenne. A budapesti bennszülött elem házasodásának időpontja mind magasabb és magasabb életkorra tolódik ki és ez egyúttal azt is jelenti, hogy a gyermekek száma is mind kisebb és kisebb lesz. Úgy látszik, hogy a későn megkötött házasságok folytán a fiatal évek elveszett gyermekáldását többé semmi sem pótolja ki. Az a megtartózkodás, amit a késői házasság jelent, érthetően még fokozottabb módon mutatkozik az ilyen házasságban a gyermekek száma tekintetében.

A házasságok megkötésének igen nagy mértékben feltétele az, hogy a menyasszonynak is legyen keresete. Sajnos, a statisztika nem mutatja meg, hogy vajjon a »kereső« menyasszony az eseteknek milyen nagy hányadában tartja meg keresetét az esküvő után is. És az is kár, hogy azt sem tudjuk meg, a vőlegények közül hánynak van és hánynak nincs keresete a házasság időpontjában. De az való, hogy 1931-ben minden száz vőlegény közül negyven olyan feleséget választott, akinek magának is volt keresete. A menyasszony kereső volta egészen szabályszerűen alakul a vőlegények társadalmi rangja szerint. A munkás-vőlegények választottjainak 57%-a volt eltartott, vagyis kereset nélkül, a tisztviselő rangban levő vőlegényeknél 66%, az önállóknál pedig 72% volt az arány. A munkásnépnél tehát a menyasszonynak nem egészen a fele keresett, a tisztviselők között egyharmada, az önállóknál pedig egy negyedénél valamivel nagyobb hányada volt csak kereső. Viszont tudni kellene, hogy ezekben az esetekben nem pótolta-e megfelelő módon a hozomány vagy más természetű, esetleg rendszeres támogatás a fiatalok családalapítási vállalkozását. Erre természetesen a munkásrétegnél van a legkevesebb lehetőség. Mindenesetre ezek a nagy számok azt bizonyítják, hogy a házas sorban levő asszonyok közül is mind többen és többen lesznek már keresők a fővárosban is, vagyis a férjhezmenetel mind ritkább esetben jelent felmentést a nő számára a közvetlen kereső munka alól.

A kereső nők száma a menyasszonyok között nagy, de azért ezek a számok mégis meglepően nagyok mutatják az eltartott lányok arányát a férjhezmenő, feleségül választott leányok között. Budapesten ugyanis már 1920-ban is kereső pályán volt a leánynépesség nagyobbik fele és még a 20—39 korévekben is ugyanannyi volt a kereső nők száma, mint az eltartottaké; mivel pedig a házas nők között általában Budapesten is jóval

kevesebb a kereső, mint a leányok között, nyilvánvaló, hogy ebben az életkorban már a leányok között elenyésző kisebbségben kellett lennie az eltartott leánynak. És azért mégis az az eredmény, hogy a házasságokba nagyobb-résben az eltartottak kerülnek be. Úgy látszik, hogy a leány keresete, ami ugyan az esetek kisebb részében és főként az egyszerűbb néposztály szemében némi biztatást, segítséget jelent a házasságra, általában véve mégsem tudja legyőzni azt az ítéletet, amit a kereső nőről a házasulandó férfi alkot és ami e szerint egyáltalában nem kedvező.

A házasodás egyébként a munkásnép soraiban pontosan megfelel annak az arányszámnak, amelyet ők a város kereső lakosságában jelentenek. Budapesten minden tíz kereső közül hat van munkássorban és tíz vőlegény közül ugyancsak hat tartozik hozzájuk. A tisztviselői rétegnél a házasodások arányszáma meghaladja az általános arányszámot: tíz kereső közül kettő (egy törttel több ennél) esik rájuk, tíz vőlegény közül pedig majdnem három; a legkisebb tehát a házasodási mozgalom az önállóknál. 19-7%-os általános arányszámuk helyett a házasságok sorában csak 12-8%-kal szerepelnek, aminek természetes magyarázata az, hogy aki kényszerből lett önállóvá, legtöbbször házason szánta rá magát erre a lépésre. Ha pedig mégis mint nőtlen ember lett kényszerűségből önállóvá, erre a bizonytalan alapra nem köt házasságot.

A budapesti ember nem szívesen házasodik vidékről. 1931-ben minden száz házasság közül 85 budapesti vőlegény és ugyancsak itt lakó menyasszony között jött létre. Mivel pedig a főváros lakosságának felénél jóval kisebb hányada budapesti születésű, nyilvánvaló, hogy a házasság egyúttal a vidéki ember beforradását is jelenti a főváros élő szervezetébe. A többi 15 házasságból kilencet vidéki vőlegény kötött fővárosi lánnyal, négyet fővárosi vőlegény vidéki menyasszonnyal és száz közül csak egy olyan eset volt, amelyben a vőlegény is, a menyasszony is vidéken lakott házassága megkötése előtt.

Az elválásokra való készség ma még a munkásrétegtől van a legmesszebb. Száz elvált házaspár közül tizenötben önálló iparos és kereskedő volt a férj, harmincháromban pedig tisztviselő. Ebben a két társadalmi rétegben tehát lényegesen meghaladja a válások aránya a házasságokét, sőt a tisztviselők esetében a kereső népességben való általános arányszámot is. Úgy látszik, a tisztviselőréteg a legkevésbé alkalmas a tartós házasságra.

Ha Budapesten egy év alatt 11.500 gyermek születik, akkor ez azt jelenti, hogy a mai valószínűség szerint, egészen nyersen, vagyis ugyanennek az évnek fővárosi halálozási viszonyai alapján számítva 10.500 gyermek lesz majd ezek közül tízéves, 10.300 húszéves, 9.800 harmincéves, 8300 negyvenéves. Ez pedig negyven év múltán már a felét is alig tenné a mai hasonló korú népességnek. A fővárosi születések arányszáma tehát, bár a halálozások

száma mögött csak igen kevéssel marad el, — tíz újszülött jön világra, amíg tizenegy fővárosi meghal — csak a felét éri el annak az arányszámnak, amire a főváros népességének mai mértékben való megtartására szükségünk lenne. Pedig a csecsemőhalandóság már annyira megjavult a fővárosban, hogy további javulásra alig van lehetőség. Ezen a téren a közegészségügynek itt már csak apró javítgatnivalói vannak. Nem ebben van immár a tennivaló, hanem a születések számának emelésében, amely már a mai kereteket is halálraítélté és összezsugorodásra kárhuztatja a nemzeteket, elsősorban pedig a városokat.

A születések most is és a fővárosban is a munkásosztály életkedvének és törhetetlen bizalmának a kifejezői. Itt, ebben a nagyvagyonú, nagyjövedelmű városban — a vidékhez mérten ezt nem szabad elhallgatnunk, sem túlzásnak vennünk — minden ötödik kereső ember önálló, az újszülöttek közül azonban csak minden tizediknek az apja tartozik ehhez a társadalmi réteghez. A tisztviselőknél az aránytalanság nem ilyen nagy: 21.3% az arányuk az egész kereső népességben és 17.7% az újszülött gyermekek szülői között. A munkásság azonban, amely a kereső népnek hattizedét teszi, a csecsemőknek majdnem háromnegyed részét (72.5%) mondhatja magáénak. Ezt a képet még jobban rontja az önállók és a tisztviselők rovására az, hogy a keresők között való arányukat a tíz évvel ezelőtti számok mutatják. De azóta az ő arányuk igen nagymértékben duzzadt, a munkásságé ennek megfelelően csökkent.

Az önálló és a tisztviselőréteg eljutott odáig, ahol a nepotizmus önmagát ítélte halálra. Mert amint a mai nemzedék felnő, már nem lesz elegendő tisztviselőgyermek és rokon, az önállók között nem lesz elég örökös ahhoz, hogy az apák munkáját a gyermekek nemzedéke vehesse át. Hiszen ha a főváros újszülöttjeinek száma csak a mai lakosság felének fenntartására lenne elegendő, akkor az önállóknál ez az arányszám még a negyedrésznek sem felel meg. Azok tehát, akik ma gyűjtenek vagyont, befolyást és ma építenek ki hatásköröket, ezt nem a maguk gyermekei számára teszik.

Budapesten minden ötödik gyermek törvénytelen. Ez részben kárpótlást jelent azért, hogy a kereső nők számára a férjhezmeneteli lehetőség olyan kicsiny. Ez az aránytalanság vagy inkább a fordított aránynak ez a szélsőséges volta legjobban szembetűnik a házicselédésnél. Ezek közül 1931-ben összesen harmincán kötöttek házasságot, ellenben 985 gyermek született ebben a rendben s ezek közül 965 törvénytelen volt. Az ötvenezer fővárosi cseléd arányában ez majdnem normális termékenységet jelent. Utánuk a vegyes foglalkozásúak következnek, akiknek 1650 élveszületett gyermeke közül 1363 volt törvénytelen, majd a napszámosoknál 1074 közül 286 házasságon kívüli. Az ipari munkásság körében van még ezeken kívül nagyobb tömegben törvénytelen gyermek: 5772 közül 462.

Itt már csak minden tizenkettedik. Az önállóak gyermekei közül minden 63., a tisztviselőkéi közül minden 37. volt törvénytelen.

A halálozások tekintetében körülbelül ugyanolyan a három nagy társadalmi réteg viszonya, aránya egymáshoz, mint a születéseknél, sőt a tisztviselők a halottak között még kisebb arányszámmal szerepelnek, mint az újszülöttek szülei között, de nem kisebbel, mint amelyet az önállóak mutatnak. Egyszerű nyelven szólva ez annyit jelent, hogy a fővárosban az önállóak rendje a leghosszabb életű és a munkásságé a legrövidebb. Az élet hosszúsága legjobban tükrözteti az élni tudás fokát és ez természetesen abban a rétegben a legkisebb, amelynek iskolája, kultúrája legnagyobb mértékben hiányzik. Nem annyira a foglalkozás természete okozza ezt, nem a nehéznek nevezett testi munka, amely ma már nem is olyan nehéz, hanem az élet művészetének az a hiánya, amit a tanultság elmaradása okoz. Az egyszerű, tanulatlan ember egyszerűen és ösztönösen él, tehát rosszul él. Ha jobban megtanították volna arra, mint kell használni életének benne rejlő lehetőségeit, jobban indulna neki az életnek és jobban értene hozzá, hogy annak külső feltételeit is megszerezze a maga számára.

Sok elemzésünk mind azt mutatja, hogy a fővárosban 1930-ban még csak egy tört rész élt a létminimum alatt s nem a tömegek, hanem kivételek kiáltó nyomora ad olyan szegény szint és hangot a város életének. Azóta a helyzet igen nagy mértékben romlott, de még mindig el lehet mondani, hogy a fővárosban a tömegek helyzete nem reménytelen, az emelkedés feltételei megvannak benne és a nemzedékek egymásra következő rendje mindig kedvezőbb és kedvezőbb körülmények között kezdi meg élete munkáját.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Földünk, népünk	3
Terület	3
Lakosság	4
A lakosság életkora	7
Férfiak, nők	8
Családi állapot	9
Hogy élünk?	13
A ház, a lakás	13
A lakásunk	18
Albérlok, ágybérlok	24
A rendkívüli háztartások népe és akik nem lakásokban laknak.....	27
Vidékiek Budapesten	29
Mik vagyunk?	34
Foglalkozásunk	35
Önállók, alkalmazottak	39
Műveltségünk.....	43
Keresők, eltartottak	44
Dolgozók és keresetük	45
Szellem és anyag.....	46
Budapest mérlege munkanapokban	50
Munka és életszint	53
Az alkalmazottak rétege.....	58
A tisztviselők	63
Munkanélküliek	66
A nemzedékek rendje.....	67